

บทที่ ๑

ตำราพิไชยสงคราม

การจะศึกษาให้เข้าใจถึงยุทธศาสตร์และยุทธวิธีไทยโบราณให้ได้ภาพที่ใกล้เคียงกับสภาพการรบที่เป็นจริงในประวัติศาสตร์นั้นไม่เพียงทำได้โดยศึกษามานหลักฐานที่บันทึกถึงเหตุการณ์สงครามที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย อาทิหลักฐานประเภทพงศาวดารและจดหมายเหตุเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากหลักฐานดังกล่าวเป็นหลักฐานที่ผู้บันทึกมีจุดมุ่งหมายเพียงการให้รายละเอียดเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยมีได้มุ่งหวังให้บันทึกนั้นเป็นตำราทางการทหารที่สามารถนำไปใช้ศึกษาให้เกิดความแตกฉาน ภาพของยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่ประเมินได้จากหลักฐานดังกล่าว จึงเป็นภาพที่สะท้อนลักษณะยุทธศาสตร์และยุทธวิธีเฉพาะด้านแต่ไม่ได้ให้ภาพรวมที่อธิบายถึงโครงสร้างทางการทหารไทยโบราณ ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าวนี้จึงเป็นความจำเป็นที่ผู้เขียนต้องขยายขอบข่ายการศึกษาไปสู่หลักฐานประเภทตำราพิไชยสงคราม ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ประมวลยุทธศาสตร์และยุทธวิธี อันเป็นโครงสร้างภายใน (INTERNAL STRUCTURE) ของการทหารไทยไว้อย่างละเอียด

กล่าวได้ว่าตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ไทยมีประสบการณ์สงครามกับพม่าอย่างสืบเนื่อง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของไทยได้เคลื่อนไหวอย่างมีทิศทางและมีลักษณะเฉพาะของตนเองซึ่งต่างไปจากชาติอื่น มูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของไทยเป็นไปในลักษณะดังกล่าวเนื่องจากการที่ไทยมีตำรับการท้าวสงครามเป็นแม่แบบใช้กันมาอย่างสืบเนื่องรู้จักกันในนามว่า "ตำราพิไชยสงคราม"

ตำราพิไชยสงครามนี้ไม่เพียงเป็นตำรับทางการทหารของนักการทหารไทยโบราณทุกยุคทุกสมัย แต่ตำราพิไชยสงครามโดยตัวของมันเองยังเป็นตำรับการทหารประเภทแรกและประเภทเดียวที่ได้วางรูปแบบโครงสร้างการทหารไทยไว้อย่างเป็นระบบ

และมีเอกภาพ จากการศึกษาตำราพิไชยสงครามเท่าที่ตกค้างมาถึงปัจจุบัน ค้นพบว่า ตำราพิไชยสงครามทุกฉบับจะมีลักษณะร่วมทั้งในด้านโครงสร้างและเนื้อหาสาระ ซึ่งเท่ากับเป็นการยืนยันว่าตำราพิไชยสงครามเหล่านั้นล้วนมีมาตรฐานเดียวกัน ทั้งนี้เข้าใจว่า ใ้ค้แบบอย่างมาจากตำราพิไชยสงครามฉบับหลวงที่ "แรกทำ" ขึ้นในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒

ผลที่ตามมาจากการที่ตำราพิไชยสงครามล้วนมีรูปแบบหรือมาตรฐานเดียวกันหมดนี้ ทำให้เกิดสิ่งที่เป็น "จารีต" ในการทำสงครามขึ้น ตำราพิไชยสงครามในฐานะที่เป็นแม่บทของศิลปศาสตร์การสงครามเพียงหนึ่งเดียวที่นักการทหารไทยโบราณต้องศึกษาให้แตกฉาน มีอิทธิพลโดยตรงต่อการหล่อหลอมให้นักการทหารไทยทุกยุคทุกสมัยมีโลกทัศน์ในการทำสงครามที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จะเห็นได้ว่า ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะ เฉพาะที่ทำให้ประวัติศาสตร์การสงครามไทย เคลื่อนไหวอย่างมีทิศทางต่างไปจากชาติอื่น*

ถึงแม้ว่าโดยส่วนหนึ่งตำราพิไชยสงครามจะมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของไทยมาช้านาน แต่ตำราพิไชยสงครามเป็นเสมือนบทกฤษฎีที่กำหนดรูปแบบการรบไว้อย่างกว้าง ๆ แม้ที่พิไชยโบราณยังจำเป็นต้องอาศัยความสามารถ เฉพาะตัวในการนำหลักเกณฑ์ในตำราพิไชยสงครามมาปรับใช้เพื่อแก้ป้กหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในสถานการณ์จริง ข้อจำกัดประการสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ตำรามีรูปแบบบางประการมาจากตำราพิไชยสงครามของจีน^{**} ด้วยเหตุนี้จึงมีสาระบางส่วนที่ไม่สามารถนำมาเทียบเคียงกับรูปแบบการทำสงครามในสถานการณ์จริงในสังคมไทย

เป้าหมายสำคัญที่นำ เรื่องตำราพิไชยสงครามมาเสนอในวิทยานิพนธ์นี้ก็เพราะ ตำราพิไชยสงครามเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ประเภทเดียวที่จะให้ภาพโครงสร้างภายในของการทหารไทย และเมื่อนำหลักฐานนี้มาประมวลกับหลักฐานประเภทพงสาวดาร

* โปรคอุ บทเดียวกันนี้, หน้า ๑๘.

** โปรคอุ บทที่ ๒, หน้า ๑๐๗.

และจดหมายเหตุซึ่งให้รายละเอียดของเหตุการณ์สงครามที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งแล้ว จะช่วยให้ได้ภาพสมบูรณ์ที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์

สาระที่ผู้เขียนจะนำเสนอแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วยประวัติตำราพิไชยสงครามในส่วนแรก และส่วนที่สอง เป็นการนำเสนอเนื้อหาในตำราพิไชยสงคราม ซึ่งเป็นหลัก เกณฑ์หรือบททฤษฎีว่าด้วยยุทธศาสตร์และยุทธวิธี รายละเอียดของสาระส่วนนี้จะประกอบด้วย เรื่องเกี่ยวกับพลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตน ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี สาระในส่วนที่สองนี้จะ เป็นข้อมูลสำคัญอีกด้านหนึ่งต่อการปูพื้นฐานและนำสู่ความเข้าใจในการจัดระบบการนำเสนองานวิทยานิพนธ์นี้ในบทต่อ ๆ ไป ที่ว่าด้วยยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ทั้งในสมัยอยุธยาและธนบุรี - รัตนโกสินทร์ตอนต้น

ประวัติตำราพิไชยสงคราม

ตำราพิไชยสงคราม เป็นตำราที่แม่ทัพไทยใช้เป็นแนวทางกำหนดวิธีการทำสงคราม (ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น) ตำราพิไชยสงครามไทยแต่งขึ้นในสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด เพราะมีเพียงหลักฐานปรากฏว่าได้ถูก "แรกทำ" ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารว่า "สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สร้างพระศรีสรรเพชญ์ เสดยรงดขสมบัติแรกทำตำราพิไชยสงคราม"^๑ (พ.ศ.๒๐๖๑) นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏใน "สลิดยวนพ่าย" ซึ่งเป็นวรรณกรรม ที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ระบุถึงการใช้ตำราพิไชยสงครามเพื่อการสู้รบว่า

^๑ "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๒๐),

หน้า ๔๔๓.

ไปตกโพธิศตวรรษ
ทุกคำทางทวยหา
มหาพิชัยรบ
ชนนแข่งฟ้าพุ่งฟ้า

แดนขยง ขึ้นแฮ
เกสรนกล้ำ
พลคี่ คลาแฮ
เพื่องบร ฯ^๑

ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานระบุ เป็นที่แน่ชัดว่าตำราพิไชยสงครามได้ถูกรวบรวมขึ้น
อย่างเป็นทางการในรัชสมัยของพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่ไม่ได้หมายความว่าก่อนหน้าที่จะมี
การรวบรวมตำราพิไชยสงครามขึ้นนั้น สังคมอยุธยาและสังคมไทยอื่น ๆ ในเขตลุ่มน้ำเจ้า-
พระยาตอนบน เช่น สุโขทัย ไม่เคยมีการศึกษาศาสตร์ในด้านการทหารมาก่อน หลักฐาน
ในพงศาวดารฉบับวันวลิตระบุว่า กษัตริย์อยุธยาตอนต้นนั้นจำเป็นต้องรอบรู้ในศิลปศาสตร์
ต่าง ๆ โดยเฉพาะศาสตร์ในการสงคราม โดยระบุถึงพระราเมศวรว่า "พระองค์ทรง
เฉลียวฉลาดและรอบคอบ ทรงกล้าหาญในการใช้อาวุธบนหลังช้างและหลังม้าเท่า ๆ กับ
บนพื้นดิน"^๒ และยังสะท้อนให้เห็นแนวโน้มวรรณกรรมเรื่อง "ขุนช้าง ขุนแผน" โดยกล่าวว่า

สะกดทัพจับคนทั้งปลุกผี

ผูกพยนต์ฤทธิกำแหงหาญ

ปิดมึงกำบังตนหนทาน

สะเดาะศาลใช้ทุกุญแจประจักษ์ใจ

ทั้งพิชัยสงครามทั้งความรู้

อาจจะปราบศัตรูไม่สู้ได้"^๓

นอกจากนี้หลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัย เช่น จารึกหลักที่ ๒ ได้ระบุถึงความ
สามารถและความรอบรู้ของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจามรที่ว่า "ด้วยรู้ ด้วยหลาก

^๑กรมศิลปากร, ลิลิตยวนพ่าย (พระนคร: โรงพิมพ์กรมการพิมพ์, ๒๕๑๔),
หน้า ๔๔.

^๒วัน วลัย, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลัย พ.ศ. ๒๑๔๒. แปลโดย
วนาศรี สามนเสน (พระนคร: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๖.

^๓"ขุนช้างขุนแผน," อ่างในประจักษ์ ประภาทิพยากร, ประเพณีและไสยเวท-
วิทยาในขุนช้างขุนแผน (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓๗.

ด้วยเกล้า ด้วยหาญ ด้วยแคะ ด้วยแรง หากคนจัก เสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าศึกมีเมืองกว้าง
ข้างหลาย"^๑ หลักฐานเหล่านี้ล้วนยืนยันว่าศิลปศาสตร์ด้านการสงครามนั้นเป็นที่รับรู้และ
ถ่ายทอดกันต่อมาในชนเผ่าไทยที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้น
ทวีปก่อนหน้าที่จะมีการประมวลตำราพิชัยสงครามขึ้นในสมัยรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒

ชั้นที่จริงความสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่าก่อนหน้ารัชสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น ชนเผ่าไทย
โดยเฉพาะอยุธยาได้มีความรู้ในศิลปศาสตร์ด้านการสงครามมาก่อนแล้วมากน้อยเพียงใด แต่
ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่การ "แรกทำตำราพิชัยสงคราม" ในปี พ.ศ. ๒๐๖๑ ได้แสดงถึง
ขั้นตอนอันเป็นพัฒนาการของการทหารไทยที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการเติบโตของสังคม
อยุธยา ซึ่งในทางหนึ่งแสดงออกโดยการขยายแสนยานุภาพทางการทหารไปยังดินแดนที่
ห่างไกลจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง อาทิ ลานนาประเทศในตอนเหนือและมณฑลทาง
ตะวันตก เป็นต้น เป็นไปได้มากกว่าก่อนหน้ารัชสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น ตำราพิชัยสงคราม
ได้มีการบันทึกและร่ำเรียนกันอยู่ในหมู่ข้าราชการทหารไทยมาช้านาน แต่การที่มีหลักฐานระบุ
ถึงการ "แรกทำตำราพิชัยสงคราม" ในพงศาวดารซึ่งปกติจะเป็น เอกสารที่บันทึก เฉพาะ
เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอาณาจักร แสดงให้เห็นว่าผู้นำไทยในช่วงเวลานั้นมีเป้าหมาย
ที่จะปรับปรุงศิลปศาสตร์การสงครามให้มีประสิทธิภาพและมีมาตรฐานที่ตายตัว เพื่อจะอาศัย
เป็นแบบฉบับที่จะใช้ศึกษาและถ่ายทอดในหมู่แม่ทัพนายกองต่อไป

การที่รัฐ เข้ามามีบทบาทสำคัญในการวางมาตรฐานตำราพิชัยสงครามนี้ นับ
เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้สังคมอยุธยาตลอดมาจนถึงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีตำรา
พิชัยสงครามที่เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งในด้านรูปแบบและสาระ จะเห็นได้ว่าถึงแม้ใน
ปัจจุบันมีตำราพิชัยสงครามที่ตกค้างอยู่เป็นจำนวนตามบัญชีถึง ๑๔๔ ฉบับ ซึ่งส่วนใหญ่
เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ตำราพิชัยสงครามเหล่านั้นล้วนมีโครงสร้าง

^๑ "คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาอิศราร่วง," เรื่องพระร่วงเที่ยวเมือง
พระร่วง (พระนคร : ศิลปกรรม, ๒๔๔๔), หน้า ๓๖๔.

และสาระใกล้เคียงกัน หลักฐานตำราพิไชยสงครามฉบับที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชนำมาชำระใหม่ยังยืนยันให้เห็นว่า ตำราพิไชยสงครามที่เขียนขึ้นในสมัยหลังนั้นต่างยึดฉบับที่ชำระขึ้นในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นต้นแบบ^๑

กล่าวโดยย่อแล้ว การที่มีหลักฐานปรากฏในพงศาวดารว่า "แรกทำตำราพิไชยสงคราม" นั้นสะท้อนถึงสาระสำคัญถึงสองประการ ประการแรกผูกพันโดยตรงกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงขั้นตอนของพัฒนาการของการทหารไทยที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการเติบโตของสังคมอยุธยา ซึ่งแสดงออกโดยการขยายแสนยานุภาพทางการทหาร ดังเห็นได้จากภายหลังแรกทำตำราพิไชยสงคราม พ.ศ. ๒๐๖๑ แล้ว ปรากฏว่ากองทัพอยุธยามีความสามารถถึงขนาดยกขึ้นไปตีเมืองลำพูนเป็นผลสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๘^๒ ประการที่ ๒ ผูกพันโดยตรงกับ "แบบฉบับการสร้างตำราพิไชยสงคราม" ในระบบการศึกษา ศิลปศาสตร์ด้านนี้ของสังคมไทยยังคงยึดตำราพิไชยสงครามฉบับที่เขียนหรือประมวลขึ้นในรัชสมัยของพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นมาตรฐาน และเป็นเหตุให้ตำราพิไชยสงครามของไทยในสมัยต่อมา มีโครงสร้างและสาระเป็นเช่นเดียวกันหมด และหากจะมีการเพิ่มเติมสาระใหม่ ๆ เข้าไปบ้าง ก็มิได้ทำให้โครงสร้างที่วางไว้เดิมนั้นเสียไป ลักษณะตำราพิไชยสงครามไทยจึงค่อนข้างจะเป็นมาตรฐาน เมื่อเทียบกับตำราพิไชยสงครามของชาติอื่น โดยเฉพาะจีน ที่มีลักษณะเป็น "ปัจเจก" ขึ้นกับว่าเป็นตำราที่เขียนขึ้นโดยรัฐบุรุษทางทหารคนใด^๓ หรือสำนักใดก็ได้

^๑ถึงแม้ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะมีการนำกระบวนการใช้ปืนไฟ และแผนที่พิณโลกมาใส่ในตำราพิไชยสงคราม แต่มิได้เปลี่ยนโครงสร้างและสาระเดิม โปรดดูสมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชนูปภาพ, "คำนำ, ตำราพิไชยสงคราม (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางสนิม นรนาถ (ตลับ บุณยรัตพันธ์) ณ เมรุวัดมิ่งขวัญกษัตริย์าราม วันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๑๒), หน้า ๒ - ๓.

^๒"พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์", หน้า ๔๔๔.

^๓เช่นตำราพิไชยสงครามของชงเบ้ง, ซุนวูและเง่าซี ซึ่งนักการทหารทั้งสามท่านนี้มีลักษณะเป็น "ปัจเจก" ในการเขียนตำราพิไชยสงครามของตน.

ภายหลังจากที่มีการ "แรกทำตำราพิชัยสงคราม" ขึ้นในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้ว ตำราพิชัยสงครามได้มีการเพิ่มเติมและปรับปรุงสาระให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปดังปรากฏหลักฐานว่าได้มีการเพิ่มเติมแผนที่เมืองศิขณโลกลงไปในตำราพิชัยสงคราม^๑

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ต้นฉบับตำราพิชัยสงครามที่บริบูรณ์ เช่นฉบับหลวงได้สูญหายไป เหลืออยู่แต่ฉบับที่มีผู้คัดลอกไว้เป็นบางส่วน แต่ก็ล้วนเป็นตำราที่คัดลอกขึ้นในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยธนบุรีเป็นสมัยที่มีการทำสงครามเกือบตลอดเวลา และมีช่วงเวลาดำเนิน จึงไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการคัดลอกหรือชำระตำราพิชัยสงครามแต่ประการใด จนกระทั่งมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการคัดลอกตำราพิชัยสงครามฉบับเก่าซึ่งเหลือตกทอดมาจากคราวเสียกรุง ดังมีหลักฐานตำราพิชัยสงครามครั้งรัชกาลที่ ๑ และ ๒ อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ^๒

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่าได้มีการตรวจชำระตำราพิชัยสงคราม โดยที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นแม่กองชำระ และได้แต่งตั้งผู้ตรวจชำระแก้ไขตำราพิชัยสงคราม ๔ นายดังนี้

๑. พระยาบำเรอวิริภัย จางวางมหาดเล็ก
๒. พระมหาวิชาธรรม จางวางราชบัณฑิต

โปรดดูพิชัย วาศนาส่ง, ตำราพิชัยสงครามของขุนวุฒและเง่าดี (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์ ๒๔๒๐) และเชียรชัย เอี่ยมวรเมธ, ปรัชญานิพนธ์และชีวประวัติของขงเบ้ง (พระนคร : โรงพิมพ์กลมการพิมพ์ ๒๔๒๔).

^๑ ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า ๓๑๓.

^๒ ดูเพิ่มเติมที่บรรณานุกรม, หน้า ๒๔๔.

๓. หลวงลิขิตปรีชา	เจ้ากรมอาลักษณ์
๔. หลวงสุธรรมาจารย์	
๕. พระโหราธิบดี	จางวางโหราพระราชวังหลวง
๖. พระเทวะโลกย์	จางวางโหร
๗. หลวงญาญเวท	
๘. หลวงไตรเพทวิไศรย	
๙. ขุนโลกย์พรหมา	ปลัดกรม

และได้ระบุไว้ในบานแผ่นกว่า

...ครั้น ณ วัน ๕ ๔ ๔ คำ ประกาสะปก ผพร้อมกัน ณ พระที่นั่ง
พุทธสวรรค์ หลวงลิขิตปรีชาเจ้ากรมอาลักษณ์ เชิญพระตำหรับพระศิโยยสงคราม
ข้างที่ออกมา เป็นพระสมุดพระราชตำรับ ๑๔ เล่ม ให้ลงมือจับชำระสอบสวน
กันที่พื้นเพือนวิปลาตข้ากัน ก็วางตากแดดให้ถูกคลื่นแล้ว ขึ้นกราบทูลพระกรุณา
ทุกเวลาเสด็จออกถวายสังฆภัตทานทรงฟังธรรมเทศนาเข้าเย็น พอพระทัยบ้าง
ทรงชำระวงกาตัดแปลงบ้าง โปรดให้ออกมาเรียบเรียงชำระใหม่บ้าง แต่ได้
ชำระพระตำหรับพระศิโยยสงคราม ๓ ๔ ๔ คำ จุลศักราช ๑๑๘๗ ประกา
สะปกจนถึง ณ วัน.....จึงเสร็จให้คัดส่งเข้าไว้ข้างที่ฉบับหนึ่ง ไว้ ณ หอกลาง
ฉบับหนึ่ง.....

แม้ว่าจะมีการชำระเพิ่มเติมตำราศิโยยสงครามได้เป็นหนังสือกว่า ๑๐ เล่ม
สมุดไทยแล้ว แต่ตำราศิโยยสงครามที่ได้ชำระแล้วก็ยังไม่บริบูรณ์ครบถ้วน เพราะว่าได้
ต้นฉบับหลงเหลือมาจากปลายสมัยอยุธยาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ไม่ครบและมักจะ
ซ้ำกัน เนื้อหาบางตอนไม่ตรงกันอีกด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาฬ, "คำนำ," ตำราศิโยยสงคราม,

หน้า (๔).

ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เริ่มมีการรับวิทยาการทางทหารจากตะวันตก อาทิ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ได้ทรงแปลตำราทหารปืนใหญ่ภาษาอังกฤษมาใช้เป็นตำราการศึกษาทหารไทยเรียกว่า "ตำราปืนใหญ่โบราณ" ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาวุธ ซึ่งมี "ปืน" เข้ามามีบทบาทมากขึ้น ทำให้การจัดรูปแบบรบและวิธีการหลายอย่างในตำราพิไชยสงครามไม่สามารถนำไปปฏิบัติในสนามรบได้อีก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การทหารไทยได้เริ่มหันเข้ารับวิทยาการจากตะวันตกอย่างเต็มที่^๑ เช่น เริ่มมีการฝึกทหารเกณฑ์ด้วยยุโรป โดยจ้างครูยุโรปเข้ามาฝึกหัด ชื่อร้อยเอก อิมเปย์ (Captian Impey) เป็นนายทหารกองทัพอังกฤษ ประจำอินเดียได้ลาออกมาบรรพชาเป็นครูฝึกทหารของไทย (พ.ศ. ๒๓๔๔) หลังจากนั้นมาตำราพิไชยสงครามของไทยก็สิ้นสุดความสำคัญลง โดยเฉพาะหลังจากนั้นได้เกิดตำราการรบแบบตะวันตกที่เขียนขึ้นโดยนักการทหารชาวต่างชาติ เช่นร้อยเอก ยี.อี. เยริฟี (พ.ศ. ๒๔๓๔) หรือนักการทหารของไทยที่นิยมเรียบเรียงตำราทหารไทยจากตำราการทหารยุโรป เช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตปละจักรวาล ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นต้น ตำราการรบแบบยุโรปเหล่านี้ได้เข้ามาแทนที่ตำราพิไชยสงครามโบราณของไทย

ตำราพิไชยสงครามเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง ซึ่งจัดอยู่ในหมวดตำราปัจจุบันมีส่วนหนึ่งถูกเก็บรวบรวมไว้ที่ห้องวาริชญาณ หอสมุดแห่งชาติภายใต้บัญชีหัวเรื่อง "บัญชีสังเขปตำรายุทธศาสตร์ (พิไชยสงคราม, Strategy)" ซึ่งบัญชีชุดนี้มีตำราพิไชยสงครามรวมไว้กับตำราทางการทหารอื่น ๆ อาทิเช่น ตำราปืนใหญ่ ตำราหัตถการอย่างฝรั่งรวบรวมไว้ถึง ๒๑๔ ฉบับ และเมื่อได้คัดเลือกแล้วจะค้นพบว่ามิตำราพิไชยสงครามโบราณของไทยจำนวนถึง ๑๘๔ ฉบับ (ในจำนวนนี้รวมไปถึงตำราพิไชยสงครามของพม่าซึ่งได้แปลมาเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ ด้วย ๑ ฉบับ)

^๑ โปรตดู แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๔ - ๒๔๗๔".

ในจำนวน ๑๘๔ ฉบับนี้มีทั้งฉบับเก่าที่เขียนขึ้นครั้งสมัยอยุธยาและฉบับที่เขียนขึ้นใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓) หากจำแนกตามชนิดของวัสดุที่ใช้บันทึกตำราพิไชยสงครามดังกล่าวอาจจำแนกได้เป็น ๓ ประเภทดังนี้คือ

๑. ประเภทใบลาน
๒. ประเภทสมุดไทยดำ
๓. ประเภทสมุดไทยขาว

ส่วนทางด้านตัวอักษรที่ใช้บันทึกส่วนใหญ่เป็นอักษรไทย แต่ก็มีบางฉบับมีอักษรขอมปะปนอยู่ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นเรื่องของไสยศาสตร์และเวทมนต์คาถา แต่ก็มีเพียงส่วนน้อย

ทั้งชนิดของวัสดุที่ใช้บันทึกลักษณะของอักษรและสำนวนภาษามีส่วนช่วยในการกำหนดอายุของเอกสารที่ไม่ปรากฏปีที่บันทึกได้ ตัวอย่างเช่น การนำเอกสารที่ไม่ระบุปีที่บันทึกมาวิเคราะห์ทางด้านตัวอักษร สำนวนภาษารวมทั้งเนื้อหาและวัสดุที่ใช้บันทึก โดยนำมาเปรียบเทียบกับเอกสารที่ระบุปีบันทึก ทำให้ทราบถึงอายุของเอกสารชิ้นนั้นได้โดยประมาณ

ตำราพิไชยสงครามเท่าที่เหลืออยู่ ปรากฏว่าส่วนใหญ่จะขาดชำรุด ไม่ครบชุด แต่ยังมีตำราพิไชยสงครามอีกหมวดหนึ่ง ที่ยังพอมีเนื้อหาเหลืออยู่ถึง จำนวนห้าเล่มสมุดไทย แม้จะมีเนื้อหาไม่ค่อยสมบูรณ์ แต่นับว่ายังดีกว่าชุดอื่น ๆ เนื้อหาในตำราพิไชยสงครามห้าเล่มที่กล่าวถึงประกอบด้วย

ตำรายุทธศาสตร์ เล่ม ๑ ตำราพิไชยสงคราม ๑ ว่าด้วยลักษณะคุณของเมืองและทหาร (เลขที่ ๓๔)

ตำรายุทธศาสตร์ เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ เป็นคำร้าย (เลขที่ ๓๖)
ตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยวิธีตั้งทัพและจัดทัพเข้าทำยุทธการ (เลขที่ ๓๗)

ตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๔ ว่าด้วยการทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง พลเมือง (เลขที่ ๓๘)

ตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๔ ว่าด้วยวิธีการปกครองพลเมืองที่ควรยกย่องและ
ควรชม (เลขที่ ๓๔)

การแบ่งเนื้อหาในตำราพิชัยสงคราม

นอกจากตำราพิชัยสงครามชุดนี้แล้ว ตำราพิชัยสงครามที่แพร่หลายอยู่ในวง
ผู้สนใจการยุทธไทยโบราณก็คือตำราพิชัยสงครามฉบับที่สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ
ทรงเรียบเรียงและนิพนธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๔ สาระในตำราพิชัยสงครามฉบับดังกล่าว
สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพทรงแบ่งออกไว้เป็น ๓ แผนกคือ

- "ว่าด้วยเหตุแห่งการสงคราม แผนก ๑
ว่าด้วยอุบายสงคราม แผนก ๑
ว่าด้วยยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี แผนก ๑"^๑

หลังจากนั้น เป็นต้นมา (พ.ศ. ๒๔๖๔) ผู้ที่เขียนหนังสือและบทความว่าด้วย
ตำราพิชัยสงครามก็นิยมใช้รูปแบบที่สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพทรงกำหนดไว้เป็น
หลัก^๒

เมื่อผู้เขียนได้ศึกษาถึงเนื้อหาในตำราพิชัยสงครามหัวเล่มสมุดไทยโดยเปรียบเทียบ
กับตำราพิชัยสงครามหมวดอื่น ๆ อีกเป็นจำนวน ๑๔๔ ฉบับ ก็ได้ข้อยุติว่า ตำราพิชัย-
สงครามไทยประกอบด้วยสาระสำคัญทั้งสิ้น ๓ ส่วนคือ

^๑ ตำราพิชัยสงคราม, หน้า ๖.

^๒ อภินิหารประวัติศาสตร์และคติธรรมาภิบาล, ประวัติกองทัพไทยในรอบ ๒๐๐ ปี

พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๔๒๔ (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

๑. ส่วนที่หนึ่ง เป็นเรื่องยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนแรกที่ตำราพิไชยสงคราม ทุกฉบับกล่าวถึงสาระส่วนใหญ่จะเป็น เรื่องการเตรียมกำลังทั้งกำลังคน การข่าว เสบียงอาหาร และอาวุธยุทธภัณฑ์ตลอดจนการจัดกำลังเพื่อเข้าทำสงคราม

๒. ส่วนที่สอง เป็นเรื่องของยุทธวิธี ซึ่งกล่าวถึงกลยุทธ์ต่าง ๆ สำหรับจะใช้ เพื่อชิงความได้เปรียบในสมรภูมิ สาระสำคัญประกอบด้วยกลศึก ๒๑ กล

๓. ส่วนที่สาม เป็นส่วนที่ว่าด้วย วิชาไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ รวมถึง เวทมนต์คาถาเพื่อการรณรงค์สงคราม ส่วนนี้เป็นส่วนเสริมยุทธศาสตร์และยุทธวิธี

จะเห็นว่าการแบ่งส่วนเนื้อหาพิไชยสงครามข้างต้นแตกต่างไปจากรูปแบบของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ได้ทรงกำหนดไว้ ทั้งนี้เพราะผู้เขียนเห็นว่าเนื้อหาที่ว่า ด้วย "เหตุแห่งการสงครามแผนก ๑" เป็นเพียงส่วนน้อยที่จัดเป็นส่วนแรก ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง ข้างหน้า ส่วนอุบายสงครามนั้นเป็นส่วนที่อยู่ในหมวดยุทธวิธีโดยตรง จึงไม่สมควรแยกออก จากหมวดดังกล่าว ส่วนที่สามเป็นส่วนของวิชาไสยศาสตร์ คาราศาสตร์และเวทมนต์ คาถา ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่ได้จัดเอาไว้ในหมวดใดของตำราพิไชยสงคราม

พันเอกชอบ รักศรีวงศ์, หลักการรบของไทย (เอกสารโรเนียวประกอบการ ศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ๒๕๒๓), หน้า ๕.

อนันต์ วิริยะพิณิจ, "การศึกษาวิเคราะห์การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า พ.ศ. ๒๐๔๑ - ๒๓๑๐" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๓๒.

ภาวดี มหาจันทร์, ประวัติการปกครองของไทย (เอกสารประกอบการศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน ไม่ทราบ ปี พ.ศ.), หน้า ๓๗.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงแบ่งหมวดตำราพิไชยสงครามออกเป็น เหตุแห่งสงครามแผนกหนึ่ง อุบายแห่งสงครามแผนกหนึ่ง และยุทธศาสตร์ยุทธวิธีอีก แผนกหนึ่ง แต่มิได้จัดแยกเนื้อหาในตำราพิไชยสงครามออกเป็นแผนก ๆ ตามที่แบ่งเอาไว้ มิได้เปลี่ยนแปลงหรือจัดหมวดใหม่.

ทั้ง ๆ ที่ส่วนนี้ก็เป็นสาระส่วนหนึ่งในตำราพิไชยสงครามภาคสุดท้าย ยังคงปะปนอยู่ในเนื้อหาของตำราพิไชยสงครามในหมวดอื่น ๆ อีกด้วย ประมาณแล้ว เกือบครึ่งหนึ่งของเนื้อหาในตำราพิไชยสงครามทั้งหมด ผู้เขียนจึงได้จัดไว้เป็นส่วนหนึ่งในสามส่วนของตำราพิไชยสงคราม รายละเอียดต่าง ๆ ว่าด้วยยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี และไสยศาสตร์ ดาราศาสตร์ เวทมนต์คาถาในตำราพิไชยสงคราม ผู้เขียนจะได้แนะนำเสนอในรายละเอียดของส่วนสุดท้ายในบทนี้ต่อไป

ตำราพิไชยสงครามที่กล่าวถึงในตอนต้นทั้ง ๑๔๔ ฉบับนั้น เนื้อหาส่วนใหญ่ใกล้เคียงกัน จะมีแตกต่างกันไปบ้างก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสะกดตัวอักษรหรือเรื่องปสีย่อยเล็กน้อยอื่น ๆ อย่างเช่นบางฉบับก็มีการกล่าวถึงคาถาอาคม บางฉบับไม่มี แต่โดยสรุปแล้วโครงสร้างส่วนใหญ่ๆ นั้นจะเหมือนกันหมด ผู้เขียนได้ศึกษาตำราพิไชยสงครามทั้งหมดและคัดมาใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นจำนวน ๒๑ ฉบับ^๑ ประกอบด้วยตำราพิไชยสงครามที่ไม่ได้กำหนดอายุเวลาของการบันทึกและตำราพิไชยสงครามที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑, ๒ และ ๓ ซึ่งเป็นฉบับที่ค่อนข้างสมบูรณ์เพียงพอแก่การให้ภาพโครงสร้างทั้งหมด ๑๔๔ ฉบับ

นอกเหนือจากตำราพิไชยสงครามทั้ง ๒๑ ฉบับแล้ว ผู้เขียนได้อาศัยตำราพิไชยสงครามที่ตีพิมพ์เป็นที่แพร่หลายอีก ๒ ฉบับ ประกอบการศึกษาได้แก่

๑. ตำราพิไชยสงครามของ กรมศิลปากร^๒
๒. หนังสือพิไชยสงคราม ของโรงพิมพ์รัชเดเล^๓

^๑ดูเพิ่มเติมที่บรรณานุกรม, หน้า ๒๔๔-๓๐๐.

^๒ตำราพิไชยสงคราม (กรมศิลปากรอนุญาตให้จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสนิทนรารัต)

^๓หนังสือพิไชยสงคราม รวมหาเล่มสมุดไทย คัดลอกมาจากต้นฉบับหลวงพิไชยเสนา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รัชเดเล, ๒๔๑๘)

การนำเสนอสาระของตำราพิไชยสงคราม ผู้เขียนจะเริ่มนำเสนอจากส่วนที่ว่า ด้วยพลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตนอันประกอบด้วย วิชาไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ รวมถึงเวทมนต์คาถาเพื่อการรณรงค์สงครามเป็นส่วนแรก ต่อจากนั้น ผู้เขียนจะเสนอสาระของ ยุทธศาสตร์ และ ยุทธวิธีในตำราพิไชยสงคราม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญตามลำดับต่อไป ในส่วนสุดท้ายจะมีการกล่าวถึงสาระอันเป็น "ส่วนแทรก" ซึ่งมีอยู่ในตำราพิไชยสงครามและไม่สามารถที่จะจัดเข้าหมวดหมู่กับสาระส่วนอื่น ๆ ได้ เพราะเนื้อหาของส่วนแทรกนี้ยังไม่อาจจะจัดเป็นสาระที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งในตำราพิไชยสงครามเหมือนกับสาระสำคัญ ๓ ส่วน ที่ผู้เขียนกล่าวถึงมาแล้วในตำราพิไชยสงครามได้

ก. พลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตนในตำราพิไชยสงคราม

พลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตนในตำราพิไชยสงคราม เป็นสาระสำคัญส่วนหนึ่งที่มีแทรกอยู่ในตำราพิไชยสงครามทุกฉบับ อันที่จริงแล้วในการแรกทำและคัดลอกตำราพิไชยสงครามนั้น ผู้ทำไม่ได้แบ่งแยกสาระส่วนนี้ออกจากเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธี แต่สำหรับในการนำเสนอสาระในวิทยานิพนธ์นี้จะเป็นเรื่องเทคนิคในการทำสงครามเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องแยกหัวข้อที่ว่าด้วยพลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตนซึ่ง เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับนามธรรมและพลังลึกลับออกไปต่างหาก

โดยปกติชีวิตของคนไทยโบราณผูกพันกับอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติทั้งในด้านโหราศาสตร์และไสยศาสตร์มาโดยตลอด ทั้งนี้ไม่ว่าจะอยู่ในภาวะที่บ้านเมืองสงบสุขหรือขณะเกิดภาวะสงคราม ในการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็นด้านการเกษตร การค้า แม้กระทั่งการรับราชการ ล้วนมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาพัวพันอยู่ด้วยเสมอ ทั้งนี้เห็นได้จากหลักฐานไม่ว่าจะเป็นตำราโหราศาสตร์ และวรรณกรรมชั้นสำคัญ เช่น รามเกียรติ์ และ ขุนช้าง ขุนแผน เป็นต้น กล่าวได้ว่าคนไทยโบราณถือว่าศาสตร์ประเภทโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ เป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนอาศัยเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

ในกรณีที่เกิดสงคราม การสงครามแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นฝ่ายผู้แพ้หรือผู้ชนะ การสงครามโดยตัวของมันเองจะมีความสำคัญต่อชีวิตคนไทยในอดีตเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ไม่ว่า

จะเป็นอิทธิพลของสงครามที่ส่งผลกระทบต่อสังคมในส่วนรวมและส่วนบุคคล ย่อมหมายถึง การสูญเสียอันยิ่งใหญ่ ทั้งชีวิตและทรัพย์สินอันเป็นสิ่งที่เห็นได้ทางรูปธรรม และภาวะจิตใจ ซึ่งเป็นนามธรรม ซึ่งในส่วนหลังจะสะท้อนให้เห็นเด่นชัดในวรรณกรรมชิ้นสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เช่น นิราศรบพม่าทำดินแดน เนื่องจากสงครามในแต่ละครั้งส่งผลกระทบต่อชีวิต คนทุกระดับชั้นดังตัวอย่างเห็นได้จาก การสูญเสียอันยิ่งใหญ่ ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองครั้ง สงครามจึงเป็นผาติกรรมอันสำคัญของสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมดังกล่าว พลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตนโดยเฉพาะ เรื่องไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ จึงมีอิทธิพลต่อ จิตใจมนุษย์ในการทำสงครามด้วย สิ่งเหล่านี้ปรากฏเป็นสาระแผนกหนึ่งในตำราพิไชยสงคราม สิ่งสืบเหล่านี้สามารถแยกประ เด็นพิจารณาออกได้เป็น

๑. ข้อพึงละเว้น

ข้อพึงละเว้น หมายถึง พฤติกรรมที่ต้องละเว้นในการกระทำบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งความเชื่อมั่นในสังคมนั้นได้กำหนดเอาไว้ ถ้าหากกระทำพฤติกรรมดังที่ห้ามเอาไว้แล้ว ผู้กระทำจะชัชโชคหรือได้รับโชคร้ายต่าง ๆ ข้อพึงละเว้นไม่เพียงแต่จะมุ่งควบคุมเฉพาะ การเตรียมตัวของนักรบก่อนเข้าสู่สงคราม การเดินทางสู่ยุทธภูมิและการวางตัวของเหล่า แม่ทัพนายกองและไพร่พลที่เข้าสู่สงครามเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงครอบครัวของผู้ออกศึก ที่อยู่เบื้องหลังด้วย ซึ่งรายละเอียดในเรื่องนี้จะวิเคราะห์ในหัวข้อ "ข้อพึงละเว้นส่วนบุคคล" และ "ข้อพึงละเว้นสำหรับกองทัพ" ดังต่อไปนี้

เนื่องจากสาระที่ว่าด้วยข้อพึงละเว้นในการทำสงครามมีรายละเอียดกระจัด- กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ฉะนั้นเพื่อสะดวกแก่การวิเคราะห์ จะขอแยกประเด็นที่ว่านี้ ออกเป็น ๒ หัวข้อคือ

ก) ข้อพึงละเว้นส่วนบุคคล

ข้อพึงละเว้นส่วนบุคคล มีทั้งข้อพึงละเว้นนอกสมรภูมิซึ่งเป็นข้อพึงละเว้น ในการเตรียมตัวก่อนเข้าสู่สงคราม และข้อพึงละเว้นที่ต้องยึดถือปฏิบัติขณะอยู่ในสมรภูมิ

ข้อพึงละเว้นส่วนบุคคล ได้แก่ การงดหรือหลีกเลี่ยงการไต่ปิ่นไต่ฝิงเสียงคำทอ

หรือเสียงข้าวของแตกเสียหาย การระมัดระวังไม่ให้คนบนเรือนเสียดคกยางออก การงดการจัดงานรื่นเริงสนุกสนาน ทั้งนี้สืบเนื่องจากความเชื่อที่ว่า การไปรบทัพจับศึกเป็นการพลัดพรากจากครอบครัวล้วนเป็น เรื่องทุกข์ ไม่สมควรที่จะแสดงความรื่นเริงยินดี

เมื่อเข้าสู่สมรภูมิก็มียข้อห้ามอื่น ๆ ตามมาเช่น ห้ามเอาผ้าถุงเช็ดหน้า ไม่ให้ล้างหน้าด้วยกระลา ให้ล้างหน้าด้วยขัน^๑ ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อที่ว่าผ้าถุงและกระลาล้วนเป็นของต่ำใช้กับอริยเวร เบื้องล่าง ไม่ควรนำมาใช้เช็ดหรือล้างหน้า เพราะจะทำให้เกิดอัปมงคลกับผู้ใช้ และคงเป็นด้วยสาเหตุนี้ที่ทำให้ผู้ออกทัพจับศึกต้องตระเตรียมภาชนะที่สำคัญติดตัวไปด้วย เช่น ขันล้างหน้า มีหลักฐานปรากฏว่าตามสถานที่ที่เป็นสมรภูมิที่สำคัญมักจะขุดพบอยู่ปะปนกับอาวุธและซากกระดูกของนักรบเสมอ

ข) ข้อห้ามสำหรับกองทัพ

ข้อห้ามสำหรับกองทัพ มีทั้งข้อห้ามนอกสมรภูมิและข้อห้ามในสมรภูมิเช่นกัน

ข้อห้ามสำหรับกองทัพนอกสมรภูมิตำราติไชยสงครามได้กำหนดการเตรียมกองทัพก่อนออกสงคราม โดยห้ามบุคคลในกองทัพ "คำข้าศึก อย่าเจรจาสับลา วาจาหยาบช้า อย่างมุ่งมาดแก่เพื่อนกัน ให้จิตจงตรง"^๒

ข้อห้ามสำหรับกองทัพในสมรภูมิ เป็นข้อห้ามซึ่งเกี่ยวกับการดูเมฆ โดยตำราติไชยสงครามกำหนดไว้ว่า

"เมฆมาแต่ทิศนั้น	หมิหันกลุ้มเข้างใน
ถอยคืนมาทีสง	อย่ายาดราจะโภยยันต์" ^๓

^๑หนังสือติไชยสงคราม รวมห้าเล่มสมุดไทย, หน้า ๔๐.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^๓ท้าวชิราภวตหมวดตำราติไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพเป็นต้น

สำหรับทิศทาง การเคลื่อนตัวของ เมฆกำหนดไว้ดังนี้

ถ้าเมฆมาทางทิศเหนือไปจนถึงทิศใต้ เข้าข้างดวงอาทิตย์จนมืดมัวไม่มีแสง อ่ายกพลจะพ่ายแพ้
ถ้าเมฆลอยมาแต่ทิศตะวันตก ตรงไปทิศตะวันออก บดบังดวงอาทิตย์หมด อ่ายกพลจะเคลื่อนพล
ถ้าเมฆลอยมาแต่ทิศใต้จะไปทางทิศเหนือและไม่บังดวงอาทิตย์โดยถอยกลับไป ตำราพิไชย-
สงครามห้ามยกพล เพราะทำให้เสียการ

๒. ข้อพึงกระทำ

ข้อพึงกระทำ หมายถึง พฤติกรรมที่พึงปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งสวัสดิมงคล ข้อพึง
กระทำบางประการ กระทำกันจนเป็นกิจวัตรประจำวัน เช่น การถือเคล็ดในการก้าวเท้า
ออกจากบ้าน ฯลฯ แต่ข้อพึงกระทำบางประการเป็นกิจกรรมที่นอกเหนือไปจากภารกิจ
ประจำวัน ทั้งนี้ขึ้นกับข้อพึงกระทำนั้นผูกพันกับระเบียบแบบแผนพิธีกรรมและความเชื่อในสังคม
ตัวอย่างเช่น การขึ้นศาลพระภูมิ การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการ
ทำสงคราม มีข้อพึงกระทำหลายประการอันก่อให้เกิดอิริยมงคลแก่ส่วนตัว และแก่กองทัพ
ซึ่งแยกประเด็นพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

ก) ข้อพึงกระทำส่วนบุคคล

ข้อพึงกระทำส่วนบุคคล คือข้อที่พึงกระทำแต่ละคนพึงกระทำ หากผู้ใด
ละเมิดการกระทำนั้น ย่อมเกิดผลร้ายตามมา แต่ก็ไม่จำเป็นว่าผลร้ายที่เกิดขึ้นนี้จะถึงกับ
ทำให้กองทัพต้องพ่ายแพ้ ข้อพึงกระทำบางประการได้แก่การ "ให้อาบน้ำก่อนแล้วจึงไป,
เมื่อจะนอนให้ล้างเท้าก่อนจึงนอน, ถ้าจะตัดผม, และตัดเล็บมือเล็บเท้าให้ตัดวัน ๒, ๔,
๖, ๘, ถ้าจะสระผมให้สระวัน ๓, ๗ ถ้าเรียนวิชาความรู้ให้เรียนวันพฤหัสบดี"^๑ ข้อพึงกระทำ
ก็เป็นเช่นเดียวกับข้อห้าม โดยจะครอบคลุมทั้งช่วงเวลาที่อยู่นอกสมรภูมิและในสมรภูมิ

ข้อพึงกระทำส่วนบุคคลในสมรภูมินั้น ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดเคล็ดเอาไว้
ว่า

^๑ หนังสือพิไชยสงคราม รวมทั้งเล่มสมุดไทย, หน้า ๔๐.

...ให้จับนางพระธรณีใส่หิ้ว แล้วอธิษฐานว่า ข้าพเจ้ามุ่งหมายจะทำร้าย
แก่ผู้ใดหามิได้ มาราชการสำหรับแผ่นดิน ขอนางพระธรณีเป็นที่พึ่ง จงช่วยคุ้มครอง
อารักขา อย่าให้มีอันตราย และเอาคุณพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมเจ้า คุณพระ-
สังฆเจ้า คุณบิดามารดา คุณอุปัชฌาจารย์ จงมาเป็นที่พึ่งพำนักแก่ข้าพเจ้า
ข้าพเจ้าจะออกทรงสังคราม ขอให้แคล้วคลาดจากเครื่องศัตราวุธของข้าศึก
ทั้งปวง^๑

ข้อพึงกระทำอีกประการหนึ่งคือ เรื่องการแต่งกายของบรรดาแม่ทัพนายกอง ในตำราศิโย-
สงครามได้กำหนดไว้ว่า "สิทธิการียะ มิจะยาดรานรากร นระพฤทยุฑ์ ให้อุญแลโทษใน
วันจะยาดรานั้นจึงประกอบด้วยการสงคราม เพื่อขุนพลจะยาดรในวันโคไชรี ให้อาตราโดย
สารโสลกตั้งกล่าวมาดังนี้"^๒ วันอาทิตย์ให้สวมใส่อาภรณ์สีแดง วันจันทร์สีขาว วันอังคาร
สีชมพู วันพุธสีเขียวหรือสีใบทอง วันพฤหัสบดีสีเมฆ^๓ วันเสาร์สีดำ การเลือกสีอาภรณ์^๔
ในการแต่งกายนี้ยังปรากฏอยู่ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอนเจ้าพระยาตากลาโหมสุริยวงศ์
ยกพลเข้าล้อมวังและปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่าพระเจ้าปราสาททอง
พระองค์ทรงกำหนดวันทำการวันเสาร์ โดยพระองค์ใส่เสื้อดำ กางเกงดำ ทรงม้าสีดำ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๑ ชื่อตำรา
ศิโยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพ เป็นต้น

^๓ วันพฤหัสบดีควรจะประดับอาภรณ์สีเหลือง ตามลักษณะที่ปรากฏในตำราสวัสดิ
รักษาของสุนทรภู่ แต่ตำราศิโยสงครามให้ใช้สีเมฆ จึงอุปโลก ซึ่งอาจจะเป็นการผิดพลาด
ผิดพลาดจากต้นฉบับเดิม หรือการท่องจำต่อกันมาขาดหายไปจากเดิม สีเมฆหมอกควร
จะเป็นของวันศุกร์ เพราะด้วยในตำราศิโยสงครามขาดหายวันศุกร์ไปหนึ่งวัน

ตามตำราพิไชยสงคราม^๑ จะเห็นได้ว่าข้อพึงกระทำซึ่งแยกตัวออกมาเป็น เรื่องของแต่ละบุคคล หากผู้ใดละเลยก็จะส่งผลร้ายต่อบุคคลผู้นั้น แต่สำหรับผู้ปฏิบัติตนเคร่งครัดตามกฎหมาย เกณฑ์ก็จะได้รับความคุ้มครองจากอำนาจสี่สับต่าง ๆ

ข) ข้อพึงกระทำสำหรับกองทัพ

เป็นกฎหมายที่กองทัพต้องยึดถือปฏิบัติ หากละเลยย่อมส่งผลเสียต่อส่วนรวม ข้อพึงกระทำลักษณะนี้มีลักษณะที่เป็นทางการกว่าข้อพึงกระทำส่วนบุคคล ซึ่งในบางครั้งจะมีการทำพิธีเฉพาะ เข้ามาเกี่ยวข้องและบางครั้งปรากฏออกมาเป็นพระราชพิธีใหญ่เลยทีเดียว เช่นพระราชพิธีดัดไม้ข่มนาม เป็นต้น ข้อพึงกระทำสำหรับกองทัพจะมีขั้นตอนในตัวของมันเอง เริ่มจากการเตรียมกองทัพก่อนเข้าสู่สมรภูมิ ข้อพึงกระทำสำหรับกองทัพที่จะต้องปฏิบัตินอกสมรภูมินั้น ประการแรกจะต้องคำนึงถึงการกำหนดตัวผู้ที่จะมาเป็นแม่ทัพ ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดนามแม่ทัพ เพื่อให้เป็นมงคลแก่กองทัพ โดยชื่อแม่ทัพจะจัดเข้าเกณฑ์นามใด นามนั้นจะต้องตั้งให้ลักษณะใด อาทิชื่อแม่ทัพ "ประกอบด้วยอักษรมี อะ อา อี อี จุ อุ เอ โอ ผู้นั้นชื่อ ครุณาม"^๒ "ถ้าผู้ใดชื่อครุณาม จะเป็นขุนพลนายกไซร์ ให้เอามูลิกนามเป็นกองนำ เอาพชคชนามเป็นปีกขวา เอาชชชนามเป็นปีกซ้าย"^๓ เวลาเดินทัพผ่านสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น "ถึงเทพารักษ์รักษา มีศาลเทพา อย่างนั้นให้เร่งกล่าวเกรง ลงจากข้างม้าอย่าเกรง คำรพยำเยง มีไชยจะอวยไชยศรีรูปเทียนของหอมธันมีของกินรศศี ให้แต่งสการบูชา ครั้นแล้วขอพรสีกา พรานทางนำคลา ให้เคลื่อนพยุพผลไกล"^๔

^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๔๑๖), หน้า ๖ - ๗.

^๒ ทอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ตำราพุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๑ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพ เป็นต้น

^๓ เรื่องเดียวกัน

^๔ ทอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ตำราพุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำราพิไชยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

ส่วนข้อพึงกระทำสำหรับกองทัพที่จะต้องปฏิบัติในสมรภูมินั้น ตำราพิไชยสงคราม ได้กำหนดให้ดูเมฆเป็นสำคัญ "เมฆมาแต่ทิศนั้น มีหันบังพระสุริยไสย เมฆหมุ่นั้นคืนโคล ให้สิ้นซ้อง คำเนืองง จักรไชยข่านะ สุรฤทธิ์เรืองฉรงค์ สำฤทธิ์ประสงค์ ประสิทธิสาธ โดยใจ"^๑

สำหรับลักษณะการ เคลื่อนพลโดยดูจากการลอยของ เมฆมีดังนี้

เมฆลอยมาแต่ทิศเหนือ แต่ไม่หันบังดวงอาทิตย์ แล้วลอยกลับไป ลักษณะนี้ให้เคลื่อนพลได้ เมฆลอยมาจากทิศตะวันตกตรงไปทิศตะวันออก ยังไม่หันบังดวงอาทิตย์ แล้วเคลื่อนจากไป ให้เคลื่อนพลได้ จะมีชัย เมฆลอยมาจากทางทิศใต้ไปทิศเหนือ บิดบังดวงอาทิตย์ ท่านว่า จะมีชัยชนะศัตรู เมฆลอยมาแต่ทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก บังดวงอาทิตย์ ให้ยกธงเคลื่อนพล ได้

ข้อพึงกระทำนั้นไม่ได้แยกอย่าง เด็ดขาดจากความ เชื่อในเรื่องโหราศาสตร์ คำ ทำนายและข้อมูลชั้นเป็นระ เียบวิธีทางโหราศาสตร์จะ เป็นตัวกำหนดข้อพึงกระทำ ดังเช่น เรื่องของ "ทิศศรี" ในตำราพิไชยสงคราม ได้มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการยกกองทัพเอาไว้ว่า "ผิออก วันใดให้ดูทิศ"^๒ ทิศนั้นหมายถึงทิศศรี ถ้าวันนั้นยกทัพไปทางทิศศรีของวันนั้น จะมีชัยชนะ วันใดทิศศรีอยู่ทิศใดสรุปได้ดังนี้

วันอาทิตย์	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศใต้
วันจันทร์	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศตะวันตกเฉียงใต้

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๑ ชื่อตำรา พิไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพ เป็นต้น

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๑ ชื่อ ตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพ เป็นต้น

วันอังคาร	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศตะวันตก
วันพุธ	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
วันพฤหัสบดี	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
วันศุกร์	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศตะวันออกเฉียงใต้
วันเสาร์	ทิศศรีเป็นมงคล	คือ	ทิศเหนือ

๓. โหราศาสตร์

โหราศาสตร์ เป็นเรื่องของการทำนายอนาคต การทำนายปรากฏได้ในหลายรูปแบบ แต่กรณีในสังคมไทยรูปแบบที่ปรากฏชัดเป็นในรูปของการคำนวณ วัน เดือน ปี ควบคู่กับการเคลื่อนที่ของดวงดาวที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์บนพื้นโลก ตัวอย่างเช่น การหาฤกษ์ยามในการกระทำพิธีต่าง ๆ ให้เป็นมงคล โหราศาสตร์มิได้จำกัดเฉพาะเรื่องดังกล่าว แต่ยังรวมไปถึงการทำนายและนิมิตต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งนิมิตที่เกิดขึ้นขณะรู้สึกตัว และนิมิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ไม่รู้สึกตัว หรือเรียกว่าสุบินนิมิต ลักษณะนิมิตเหล่านี้มีปรากฏให้เห็นบ่อยครั้งในพงศาวดาร เช่นพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ กล่าวว่า "ศักราช ๔๔๐ วอกศก (พ.ศ. ๒๐๓๑) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองทวาย และเมื่อจะเสียเมืองทวายนั้นเกิดอุบาทว์เป็นหลายประการ โคตกลูกตัวหนึ่งเป็นแปดเท้า ใกล้เคียงออกตัวหนึ่งเป็นสี่เท้า"^๑

โหราศาสตร์เป็นศาสตร์สำคัญที่มีบทบาทอย่างสูงในภาวะปกติและภาวะที่บ้านเมืองเกิดสงคราม ตำราโหราศาสตร์จะมีปรากฏสอดแทรกอยู่ในตำราพิไชยสงครามแทบทุกฉบับ โดยเฉพาะโหราศาสตร์ว่าด้วยการคำนวณ วัน เดือน ปี ควบคู่กับการเคลื่อนที่ของดวงดาว ตำราพิไชยสงครามในส่วนที่เป็น การคำนวณ วัน เดือน ปี โดยคำนวณจากการโคจรของดวงดาวนั้น โหราจะเป็นผู้หาความสัมพันธ์ของดวงดาวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนพื้นโลก

^๑ "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ," หน้า ๔๔๑ - ๔๔๒.

และทำนายผลออกมาถึงความเป็นไปได้ของเหตุการณ์ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นบนพื้นโลก การคำนวณในลักษณะนี้ในตำราพิไชยสงครามยังแยกออกเป็น

ก) การกำหนดตัวแม่ทัพนายกอง

ตำราพิไชยสงคราม ได้กำหนดเกณฑ์ในการเลือกตัวแม่ทัพนายกองไว้ว่า

"จะใช้อำมาต เสนา ผู้มีปัญญา ไปราชการสงคราม
หาโชคเพลารัณยาม ให้เลือกเอานาม ผู้ไปยุทธจงที่เจริญไชย"^๑

คนโบราณจะถือเรื่องดวงชะตาของคนเป็นสิ่งสำคัญ โดยจะนำ วัน เดือน ปี เกิดและ เวลาตกฟากไปใช้ประกอบการคำนวณเมื่อจะทำกิจการต่าง ๆ เพื่อบรรลุถึงผลสำเร็จ ในสิ่งที่ต้องกระทำ ในภาวะสงครามการเลือกสรรแม่ทัพนายกองที่จะออกศึก ต้องเลือกบุคคลที่มีดวงชะตา ที่สมพงษ์กับฤกษ์ยามที่ได้จากการคำนวณการโคจรของดวงดาว ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดวิธีการคำนวณหาความสมพงษ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ไว้อย่างละเอียด

ข) การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างดาวกับความเป็นไปของบ้านเมือง

ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดลักษณะของดาวจรเข้า ซึ่งถือว่าเป็นดาวซึ่งอยู่ในกลุ่มดาวฤกษ์โรหิตี เป็นดาวประจำเมือง

การจะดูความเป็นไปของบ้านเมืองจะต้องดูจากกลุ่มดาวฤกษ์โรหิตี ซึ่งเป็นดาวประจำเมือง โดยดูได้จากลักษณะต่าง ๆ ของดาวจรเข้า

...ดาวจรเข้าศีรษะนั้นได้แก่พระมหากษัตริย์ ดวงเท้าหน้าทั้งสองได้แก่พระสมณผู้มีศีล ดวงเท้าข้างหลังทั้งสองได้แก่ เสนาบดี และดวงดาวฝ่ายทางทั้งสาม ได้แก่ ชาวเมือง อันว่า ลักษณะดาวจรเข้าดังนี้ ถ้าฐานอันใดอันหนึ่งมีริศมีเส้าหมองริบหรือหายไป ซนทั้งหลายเป็นอันมากจะได้ความทุกข์เวทนามากและน้อยโดยอันควรแก่ดาวอันวิการนั้น^๒

^๑ตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๓.

^๒หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๙๖ ชื่อตำราพิไชยสงครามว่าด้วยกลศึก ๒๒ กล จนถึงว่าด้วยอุพระจันทร์และดูดาวฤกษ์

ค) การกำหนดการตั้งทัพและการเคลื่อนทัพ

ลักษณะของการคำนวณทางโหราศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการตั้งทัพและการเคลื่อนทัพในตำราพิชัยสงครามได้กำหนดเอาไว้ดังนี้

๑) ตำรานาคสี่ตัว

ตำรานาคสี่ตัวที่ปรากฏอยู่ในตำราพิชัยสงคราม เป็นเรื่องลึกซึ้งที่คนโบราณถือกันมาก ก่อนที่จะทำสิ่งใดให้ดูทิศทางของหัวนาคเป็นสิ่งสำคัญโดยให้พิจารณาทิศหัวและหางของนาค จะหันไปทางทิศไหนในเดือนใด และควรจะยกทัพไปทางทิศนั้นหรือไม่ ซึ่งสังเกตได้จากการคำนวณเอาไว้ในตำราพิชัยสงครามคือ

...เดือน ๔ เดือน ๕ เดือน ๖ สามเดือนนี้เป็นปริมณฑลไฟ นาคเอาหัวไปประจิม หางไปบูรพ์แล, เสนาผู้ใดนำพลแต่บูรพ์, แม้นมีฤทธิตั้งอสุรินทร์เสนาผู้นั้นก็จะปราชัยแล

เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ สามเดือนนี้เป็นปริมณฑลดิน นาคเอาหัวไปอยู่อุดร หางไปทักษิณ แม้นมีฤทธิตั้งพระรามก็ดีและพระยาผู้นั้นก็ปราชัยแล...

ในเดือน ๑๐, ๑๑, ๑๒ สามเดือนนี้ เป็นปริมณฑลน้ำ (ฤดูน้ำท่วม) จะเอาหัวไปทางบูรพาหางไปทางประจิม ถ้าแม่ทัพยกพลไปทางทิศประจิม ก็จะมีปราชัย

ในเดือน ๑, ๒, ๓ สามเดือนนี้เป็นปริมณฑลลม (ฤดูหนาวลมจะพัด) นาคจะเอาหัวไปทักษิณ หางไปทางอุดร ขุนพลผู้ใดนำพลมาแต่ทิศทักษิณจะปราชัย เพราะจะยกทัพสวนทางลมที่พัดมาจากทางทิศเหนือ

๒) ฤกษ์พระและราช

หออวิชาญ หมวดตำรา หมู่ตำราพุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๕ เลขที่ ๔ ชื่อตำรา

พิชัยสงคราม

I 1551b271

การคำนวณในลักษณะนี้ในตำราพิชัยสงครามเป็นเรื่องเกี่ยวกับการโคจรของดวงดาว^๑ ซึ่งจะบอกถึงคุณและโทษที่จะเกิดขึ้นในโลกมนุษย์ ภายใน ๑๒ เดือน ตามการนับของโหราศาสตร์ไทยจะถูกกำหนดออกเป็น ๒ ราศี ดังนี้

ราศี ๑ คือ กุมภ์, มิน, สิงห์, กันย์, ตุล, ศิจก

ราศี ๒ คือ เมษ, พฤษภ, เมถุน, กรกฎ, ธนู, มังกร

ภายใน ๒ ราศีนี้จะมีฤกษ์พระอยู่ ๒ ฤกษ์ คือ ฤกษ์พระ ๑ และฤกษ์พระ ๒ โคจรไปตามเดือนต่าง ๆ ในราศี ถ้าฤกษ์พระทั้งสองโคจรไปสถิตย์อยู่ในราศีใดก็สามารถบอกถึงสถานการณ์ว่าสมควรจะยกทัพหรือไม่ โดยตำราพิชัยสงครามกำหนดไว้ดังนี้ "ผู้ ๑ อยู่ราศี ๑ พระ ๒ อยู่ราศี ๒ ผู้จะรบกันก็เสมอกันแล ผู้มีจะเป็นมิตรไมตรีกันแล"^๒ ถ้าฤกษ์พระ ๑ และฤกษ์พระ ๒ อยู่ในราศี ๑ ด้วยกัน ถ้ายกพลจะแพ้

๓) นามเมือง

ตำราพิชัยสงครามได้ตั้งเกณฑ์นามเมืองไว้เพื่อประโยชน์ในการคำนวณหาเคราะห์ร้ายของบ้านเมือง อาทิ "นามอยุธยา ๔ อักษร ๔ ทักษะ ๑๒ อายุ ๑๒ นามพิษณุโลก ๔ อักษร ๔ ทักษะ ๑๒ อายุ ๑๒ นามหงษา ๑ อักษร ๗ ทักษะ ๖ อายุ ๖"^๓

ในกรณีที่ต้องการจะไปตีเมืองใด วิธีการดังกล่าวจะช่วยในการสรรหาเมืองใดมีเคราะห์ที่ตีได้โดยการ "ให้ตั้งศักราชเอา ๔ หาร เศษนั้นเอาพระเคราะห์ทั้ง ๔ ตัว ไปลบ โดยอันดับแลจนมิได้คณนามใดนามเมืองนั้นร้ายแล"^๔

^๑ คัมภีร์ที่เกี่ยวกับการโคจรของดวงดาวที่สำคัญของไทยมีอีก เล่มหนึ่งคือคัมภีร์ไสยศาสตร์อรรณพวัดเมธิศจรามเทียน

^๒ ทอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๑ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพ เป็นต้น

^๓ เรื่องเดียวกัน

^๔ เรื่องเดียวกัน

ถ้าต้องการจะรู้ว่า จะเสียเมืองวันใด "ให้เอามหาศักราช เอา ๑๒ คูณ บวก เดือนจะเท่านั้น เอา ๑๐๘หาร เศษบวกนามเมือง อายุเมืองตั้ง ตั้ง ๒ ถาน ๆ บน ๔ หาร ถานต่ำ ๔ หาร ถ้าเศษสูงทั้ง ๒ ถาน เสียเมืองเดือนนั้น บมิจะได้ยินข่าวในเดือนนั้น แล"^๑

๔. ไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์ในการทำสงครามคือการใช้เวทมนต์ เพื่อชิงความเป็นเปรียบหรือเพื่อให้ได้ชัยชนะในการทำสงคราม ไสยศาสตร์ยังรวมไปถึง การใช้คาถา อาคม เพื่อจะป้องกันภัยจากข้าศึก ไสยศาสตร์มีลักษณะใกล้เคียงกับข้อห้าม ในส่วนที่ไสยศาสตร์มีลักษณะ เป็นได้ทั้ง เรื่องส่วนบุคคลและ เรื่องของกองทัพ ไสยศาสตร์ที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามมีทั้งไสยศาสตร์เพื่อการป้องกันและไสยศาสตร์เพื่อการโจมตี

ก) ไสยศาสตร์เพื่อการป้องกัน คือการสร้างอำนาจที่ไม่มีตัวตน โดยอาศัยผู้มีความชำนาญทางไสยศาสตร์และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เพื่อปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายจากฝ่ายปรปักษ์

ไสยศาสตร์เพื่อการป้องกันในตำราพิชัยสงคราม แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ ไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ส่วนบุคคล และไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ของกองทัพ

๑) ไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ส่วนบุคคล

ไสยศาสตร์เพื่อป้องกันตัวบุคคลมีทั้งประเภทที่เรียกว่า มนต์คาถาและอาคม

(ก) มนตร์คาถา

มนตร์ หมายถึงการ "เอาพระคาถาซึ่งใช้สวดหรือสวดเป่าเพื่อกำจัดอุบาทว์สิ่งใดให้สิ้นไป"^๒ มนต์คาถานี้ส่วนใหญ่จะใช้เสกเป่าเพื่อการป้องกันโดยให้ร่างกายคงทนต่ออาวุธ ซึ่งยังแบ่งย่อยได้เป็น

^๑ เรื่องเดียวกัน

^๒ ประจักษ์ ประภาพิทยากร, ประเพณีและไสยเวทวิทยาในชนชั้นขุนแผน,

(๑) วิชาคองกระพัน เป็นวิชาที่เมื่อกระทำขึ้นแล้ว สามารถจะอยู่คงทนอาวุธทั้งปวง จะฆ่าให้ตายต้องใช้หอกแทงสวนทวารถึงจะตาย วิธีนี้ทำให้คองกระพันนั้น ส่วนมากใช้เสกของให้กินเรียกว่า อาพิศ เช่น อาพิศหมาก อาพิศควาน หรือเสกฝุ่นทาศิว เสกน้ำมันงาดิบ น้ำมันหอมกินและใช้ทาตัว บางทีก็ใช้เรียกเข้าตัว คือเอาน้ำมันที่เสกแล้วใส่ลงในมือแล้วนั่งบริกรรมคาถา จนน้ำมันหายเข้าไปในร่างจนหมด นอกจากนี้ก็มีการใช้เครื่องรางต่าง ๆ เป็นของคุ้มตัว เช่น ตะกรุด ประเจียด ศิสมร มงคล เสือยันต์ แหวนพิรอด ลูกประคำ พระเครื่อง ตลอดจนกระเบื้องพวกคด เขี้ยว งา ที่เป็นของวิเศษที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ

...ให้เอาเปลือกกันเกรา ๑๐ ตำลึง ใบกันเกรา ๑๐ ตำลึง มะไฟ เดือนห้าทั้งต้น ทั้งใบ, ซึ่งหนึ่ง, สลัดโคซึ่งหนึ่ง, เปลือกต้นราชพฤกษ์ซึ่งหนึ่ง, ตากแห้ง ตำเป็นผงละลายน้ำอ้อยแดง เสกด้วยพระอิติปิโส ๑๑๐๐ คาบในโบสถ์ กินเท่าผลพุทราทั้งเข้า เป็น กินเจ็ดวันเข็มแทงจนเข็มหัก กินลิบห้าวันเกลือกขวากไม่รวกได้ กินสามชเดือนหนึ่งกำพร้าลอก คนจับเจ็ดคนจับไม่อยู่ กินลิบสี่ชเดือนอยู่จนสิ้นอายุ^๑

(๒) วิชาชาตรี แตกต่างกับวิชาคองกระพัน วิชาคองกระพันนั้นแม้พันแห่งไม่เข้าแต่ก็เจ็บ สำหรับวิชาชาตรีนั้นไม่รู้สักเจ็บเลย ของหนักต่าง ๆ ที่จะมากกระทบตัวเราก็เบาไปหมด ตามตำราพิไชยสงครามได้กำหนดวิชาชาตรีเอาไว้ว่า "ให้เอาดินแดงเทศหนักบาทหนึ่ง เสกลิบห้าคาบ แล้วหาตัวคองกระพันชาตรีแล"^๒

(๓) วิชาแคล้วคลาด วิชานี้เป็นวิชาที่มีคุณค่าเหนือกว่าวิชาทั้งสองประการที่กล่าวแล้ว แม้นมีใครมุ่งจะทำอันตรายก็หลีกเลี่ยงไปได้ และถึงจะเข้าต่อสู้กันซึ่ง ๆ หน้า แม้จะตีหรือจะฟัน ก็เผชิญให้ไม่ถูกต้องถึงกับ "พวกโจรเข้ามาทำไม่-

^๑ หอวิชาญาณหมวดตำรา หมู่ยุทธวิธีตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อ พิไชยสงคราม เล่ม ๔

^๒ หนังสือพิไชยสงครามไทย รวมห้าเล่มสมุดไทย, หน้า ๑๑๒.

ได้เลย โดยให้เอาดินปลวกปั้นเป็นรูปเจดีย์ปลวกขึ้นในพระเจดีย์ เอามาปั้นเป็นรูปราชสีห์ ๔ ตัว แล้วเอาคาถาพระเจ้าทั้ง ๔ พระองค์เสกราชสีห์ แล้วให้ลงในราชสีห์ทั้ง ๔ ตัว แล้วเอา ฮิตปีโส ภควา ฯลฯ ภาควาติ แล้วให้เอาราชสีห์ทั้ง ๔ ตัว แล้วให้พระภูมิเจ้าที่ แล้วเอาราชสีห์ทั้ง ๔ ตัวไปฝังทั้ง ๔ รูป แม้ว่าศัตรูสักเท่าใด ก็มิอาจทำร้ายได้เลย พระมหาโองการนี้ได้เชื่อมามากแล้ว ประสิทธิ์นักแล^๑

(๔) วิชามหาจุล เป็นวิชาที่ใช้กันเป็นโดยเฉพาะ

กล่าวคือ เป็นวิชาที่เมื่อใช้แล้วให้เกิดอุบัติเหตุแก่คนที่อิงมา ให้มีอันเป็นไป เช่น ลูกชดคล่า-
กล้อง ถึงกับทำให้ปากกระบอกแตกก็มี

พระคาถามหาจุลในคัมภีร์พิไชยสงครามมีว่า

"มะหะจุท อะระหัน ภทช่ายะ นะโรมะหาโกโคอุปะ
เศกอ่อนใจ"^๒

(๕) คาถาอื่น ๆ นอกจากนั้นตำราพิไชยสงคราม ยังมี

คาถาป้องกันส่วนบุคคลอื่น ๆ อีก อาทิ คาถาล่องหนว่า " ลิตธิการิยะ ถ้าจะทำให้เป็นล่องหน
ทำด้วย วาโย ธาตุ ปะ ละ วิธาดู"^๓ และยังมีคาถากันสัตว์ร้ายต่าง ๆ คาถาข้ามน้ำมิให้
ตัวเปียกน้ำ เป็นต้น

(๖) อาคม

อาคมได้แก่ "คัมภีร์ที่เป็นสูตรคาถาต่าง ๆ เช่น สูตร
อิธิเจ สูตรมหาราช สำหรับใช้ลง เลขยันต์ หรือ ปลุกเสกสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนตัวเองให้เกิด
ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ การลงอาคมคือ ลงเลขอักขระ หรือ คาถาบทใดบทหนึ่ง ที่เป็นยันต์

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

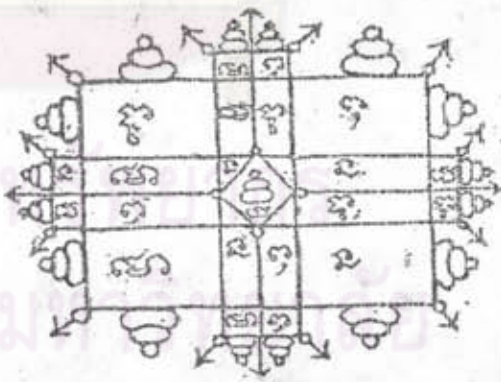
หรือลงในร่างกายคนที่เรียกว่าสัก^{๑)} การสักมักจะทำสักตามตัว มือ เท้า หน้าผาก และที่
กระหม่อม เป็นต้น ตลอดจนถึงการฝังเข็มลงในเนื้อเพื่อให้อยู่ยงคงกระพัน ซึ่งเรียกว่า
"ลงอาคม"

อาคมที่ปรากฏอยู่ในตำราพิชัยสงคราม เป็นประเภทที่เรียกว่า "ยันต์" ใช้เขียน
หรือจารึกลงบนเครื่องใช้ เพื่อให้เกิดความขลัง ยันต์ที่ปรากฏสำหรับป้องกันตัวบุคคล มี ๔
ประเภทคือ

(๑) ยันต์ลงเส้น^{๒)}

(๒) ยันต์ลงตะกรุด^{๓)}

^{๑)} ประจักษ์ ประภาพิทยากร, ประเพณีและไสยเวทวิทยาในชุมชนบางแสน, หน้า ๑๓

^{๒)} หนังสือพิชัยสงครามไทย รวมทั้งเล่มสมุทรไทย, หน้า ๑๐๔.

^{๓)} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

(๓) ยันต์ลงผ้าประเจียด^๑

พุทธมานุสละติ

๑ นะโมพุทธายะ โมพุทธายะ นะพุทธายะ
นะโมชาละ นะโมพุทธะ นะโมพุทธา ชาระมิตัง
โส ชาระมิตังสา ชาระมิตังสา

ธรรมมานุสละติ

(๔) ยันต์ลงหมาก^๒

^๑ เรืองเสียวกัน, หน้าเียวกัน

^๒ เรืองเสียวกัน; หน้าเียวกัน

๒) ไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ในการป้องกันกองทัพ

ไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ในการป้องกันกองทัพ แสดงออกมา
ในลักษณะของพิธีกรรม เป็นสำคัญ โดยเฉพาะพิธีกรรมในรูปของพระราชพิธี เป้าหมายที่
สำคัญก็คือ การสร้างพลังอำนาจให้กับไพร่พลทั้งกองทัพ มิได้มุ่งทางด้านส่วนบุคคลเป็นหลัก
ดังเช่นไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ส่วนบุคคล

การป้องกันกองทัพจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อให้กองทัพนั้นมีพลังอำนาจ
ในการป้องกันกันอันตรายอันจะเกิดจากศัตรู หรือเพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่กองทัพของตน
ซึ่งมีผลถึงการสร้างพลังอำนาจอันไม่มีตัวตนให้แก่ไพร่พลของฝ่ายตนด้วย พิธีกรรมต่าง ๆ
ที่กระทำขึ้น มีทั้งพิธีการของพุทธ และพราหมณ์เข้าปะปนกัน พิธีกรรมในตำราพิไชยสงคราม
กำหนดให้ "ปลูกศาลาไชย ฉัตรเทียนองไสว ทั้งรูปและเทียนมาลา บายศรีเจ็ดชั้นนั้นบูชา
เทวดา อารักษ์ เลื้อเมืองทรงเมือง"^๑

นอกจากนั้นยังมีลักษณะ เสกสิก ซึ่งกำหนดให้ทำ "พิธิสงฆ์ พิธิพราหมณ์ แล้วเอา
น้ำมันเต็มสรงสนาน เทพคาสำหรับตรงค์ พระมหากษัตริย์ และอำมาตยเสนาบดีผู้ใหญ่ แล
แม่ทัพกองทหาร ช้างม้าไพร่พลทั้งจงบริสุทธิ"^๒ เสร็จแล้วจึงให้แต่งเครื่องกระยาบวด ขม
นมเนย ฐูปเทียน ข้าวตอกดอกไม้ สกการะศาลซึ่งได้ปลูกขึ้น เพื่อให้พระ เลื้อเมืองทรงเมือง
และเทพคาอันรักษาเขตชั้นธเสมาลงสถิตย์ ซึ่งการทำพิธีนี้ก็ให้ปฏิบัติตามพิธีที่เคยปฏิบัติกัน
มาแต่หนหลัง เสร็จแล้วจึงเอาน้ำมันตมาพรมรดบรรดาเหล่าไพร่พล ช้างม้าทั้งปวง จะทำให้
มีชัยชนะต่อข้าศึก

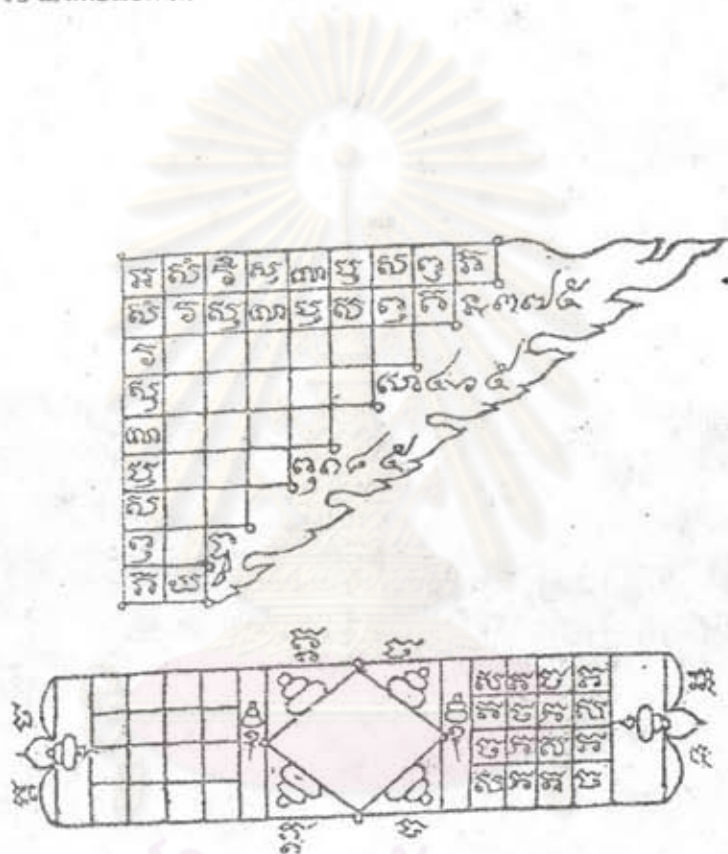
ในตำราพิไชยสงครามเช่นกัน มีตำราอื่นปะปนอยู่ด้วย ซึ่งมีชื่อว่า "คัมภีร์โหรา
กะปิลธาตุ" โดยตำรานี้มีพิธีสร้างอำนาจเพื่อประโยชน์ในการป้องกันกองทัพโดยการ

^๑หนังสือพิไชยสงครามไทย รวมทั้งเล่มสมุดไทย, หน้า ๑๐.

^๒หออักษิณาย หมวดตำรา หมุดตำรา ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
ว่าด้วยประวัติดียกทัพและวิธีจัดทัพ

"ให้หาฤกษ์แต่งการตั้งพิธีสงฆ์สามวัน พิธีพราหมณ์สามวัน" ซึ่งพิธีการต่าง ๆ เหล่านี้
เป็นการสร้างสิริมงคลให้แก่กองทัพและทำให้กองทัพมีอำนาจสืบ

นอกจากจะมีการจัดทำพิธีกรรมสำหรับประโยชน์ในการป้องกันกองทัพแล้ว ยังมี
อาคมสำหรับประโยชน์ในการป้องกันให้กับกองทัพ อาคมนี้มีอยู่ในลักษณะยันต์ลงในธงประจำ
กองทัพ ยันต์ลงธงมีลักษณะดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หอวิชาญฑน หมวกคำวรา หมุ่มทอวีธิดำรำนุททศำสตร์ เลขที่ ๒๑๗ หือพิไชยสงครำม

ข) ไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญ คือการสร้างอำนาจไม่มีตัวตน โดยอาศัยผู้มีความชำนาญเฉพาะทางไสยศาสตร์ และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เพื่อสร้างความหายนะให้แก่ฝ่ายปรปักษ์ ไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ ไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญสำหรับตัวบุคคล และไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญสำหรับกองทัพ

๑) ไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญสำหรับบุคคล

ไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญของบุคคล เป็นคาถาซึ่งต้องการเข้าไปทำร้ายผู้อื่น คาถาแรกซึ่งทราบกันดี คือคาถาเสกตัวต่อ ตัวแทน โดย "ให้เอาข้าวสารเสกด้วยวาโยธาตุ ๑๑ คาบ กันกระทำดังนี้"^๑

ส่วนถ้าจะเสกตะกอลอนประตู่ หรือกฤษณะ "ให้ภาวนาด้วยวาโยธาตุ ๑๔ คาบ เป่าสุตสันแล"^๒

ถ้าจะทำให้คนอื่นกลัวทุกข์เคสให้ "เอาข้าวเสกด้วยน้ำมันหอม และเสกด้วยอาโปธาตุ วาโยธาตุ ปถะวีธาตุ ให้ได้ ๑๑ คาบไปเถิด คนทั้งหลายกลัวนักแล"

๒) ไสยศาสตร์เพื่อการจำเริญสำหรับกองทัพ

คาถาจำเริญสำหรับกองทัพ ใช้เพื่อในการโจมตีหรือมีผลในการโจมตีต่อกองทัพข้าศึก ชั้นต้นแรกใช้เสก เพื่อต้องการให้เกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างเช่น ต้องการให้เกิดฝนตกแตกออก หรือ จะห้ามฝนที่กำลังจะตก หรือ ห้ามแดดที่กำลังจะออกได้ โดยมีวิธีการดังนี้

"ถ้าจะให้ฝนตกเมื่อเที่ยงคืน ให้ภาวนาด้วยอาโปธาตุ วาโยธาตุ ๑๐๘ คาบ ฝนตกนักแล ถ้ามิให้แดดออก ให้เขียนยันต์กะระณีใส่ฝ่ามือแล้ว เสกด้วยวาโยธาตุ ปถะวีธาตุ ๑๖ คาบ เป่าไปลมฝนมีพิศมิตกเลย"^๓

^๑ ทอวชิรญาณ หมวกดำรา หมู่พุทธวิธีดำราพุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อศิโย-
สงคราม เล่ม ๔

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

นอกจากมีการเสกตั้งที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีพิธีกรรมอีกพิธีหนึ่ง ซึ่งปรากฏอยู่ในพงศาวดาร แม้ไม่มีปรากฏในตำราพิไชยสงคราม ซึ่งอาจเนื่องมาจากการสูญหาย แต่ก็สันนิษฐานได้ว่าพิธีนี้ได้กระทำควบคู่ หรือใกล้เคียงกับพิธีกรรมในการสร้างประโยชน์เพื่อป้องกันกองทัพ พิธีนั้นคือ พระราชพิธีตัดไม้ข่มนาม พระราชพิธีมุ่งจะสร้างอำนาจอันลึกลับเพื่อปกป้องคุ้มครองกองทัพ และเพื่อข่มขวัญศัตรูก่อนจะเคลื่อนทัพ กระนั้นก็ตามจุดประสงค์ของพิธีกรรมนี้มีใช้อยู่ที่ การป้องกันกองทัพตนเอง แต่อยู่ที่การทำลายกองทัพศัตรู โดยการตัดไม้ซึ่งมีนามพ้องกับชื่อศัตรูเพื่อเป็นการเอาชัยตั้งแต่เริ่มต้น พิธีกรรมนี้จึงจัดอยู่ในไสยศาสตร์เพื่อการจู่โจมสำหรับกองทัพ

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนที่จะยกทัพไปตีเมืองทวายได้กระทำพิธีกรรมนี้และได้จัดบันทึกการประกอบพิธีเอาไว้อย่างละเอียด^๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการบันทึกพิธีกรรมนี้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งพิธีกรรมละเอียดกว่าครั้งสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเชื่อได้ว่า พระราชพิธีนี้มีความสำคัญตลอดมา และได้รับการแก้ไขตัดแปลงให้สมบูรณ์กว่าเดิม*

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมนั้น, อันดับแรกจำเป็นต้อง "รู้จักชื่อนายกองแล้วจึงทำ"^๒ แสดงให้เห็นถึงการหาข่าวของฝ่ายเราจะต้องที่ องค์ประกอบในพิธีกรรมมีทั้งพุทธและพราหมณ์ การดำเนินพิธีโดยการให้สร้างหุ่นฝ่ายข้าศึก (๑๒ ตัว) มุ่งห่มแดงหัดดอกไม้แดง และลงยันต์หายณะ มีการกำกับคาถาขอมแข่งหุ่น และให้ทหารถือดาบฟันคอหุ่น ทหาร

^๑โปรดดู หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำราพิไชยสงคราม รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๔๔ ชื่อ คำสำหรับพระราชพิธีข่มนาม

^๒หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่พระราชพิธี รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๓๑๑ ชื่อตำราพระราชพิธีข่มนาม

* การบันทึกพระราชพิธีตัดไม้ข่มนามในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ มิได้กำหนดว่าเพื่อใช้สำหรับการทำสงครามคราวใด แต่คงจะเป็นการสร้างแบบแผนพระราชพิธีนี้ขึ้นมาใหม่สำหรับใช้ในราชการสงครามทั่ว ๆ ไป

ถือป็นอิง ถือหอกลง ถือทวนแทง นอกจากนั้นยังมีการลงขันต์เป็นจำนวนมาก เช่น "ขันทง
ลงผ้าสีชมพูไว้กลางค้ำยสำหรับพระราชพิธีข่มนามทั้งปวง"^๑

ข. ยุทธศาสตร์ในตำราพิไชยสงคราม

ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ว่าสาระสำคัญในตำราพิไชยสงครามประกอบ
ด้วย เรื่องหลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตน ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ในสาระที่ว่าด้วยเรื่อง
ยุทธศาสตร์นั้น ตำราพิไชยสงครามไทยได้กล่าวไว้เป็นประเด็นต่าง ๆ โดยสาระสำคัญที่เป็น
เรื่องเกี่ยวกับการเตรียมพร้อมก่อนการ เข้าสู่สมรภูมิตั้งในด้านกำลังพล, การหาและประมวล
ข่าวศึก, การวางแผนยุทธการ ตลอดไปจนถึงการเตรียมพร้อมในด้านอาวุธยุทธภัณฑ์และ
เสบียงอาหาร รายละเอียดต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการยุทธศาสตร์นี้จะกล่าวรวมกันไว้
ในตอนต้นของตำราพิไชยสงคราม แต่มีสาระบางส่วนสอดแทรกไว้ในบทอื่น ๆ เช่น บทที่ว่า
ด้วยการยุทธวิธี และหลังอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตน

ประเด็นสำคัญที่ว่าด้วยการยุทธศาสตร์ ในตำราพิไชยสงครามไทย ประกอบด้วย

๑. การเตรียมการทางด้านกำลังคน

การเตรียมการทางด้านกำลังคน หมายถึง วิธีการจัดการและบริหารกำลัง
คนที่มีอยู่ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดทางด้านทหาร เพื่อที่จะให้ป้องกันหรือรุกรานเมื่อ
โอกาสอำนวย ตามตำราพิไชยสงครามสามารถแยกการเตรียมการทางด้านกำลังคนออกได้
เป็น ๔ ขั้นตอน คือ

- ก. การเกณฑ์คน
- ข. การกำหนดสายการควบคุม บังคับบัญชาและรับผิดชอบ
- ค. การกำหนดคุณลักษณะของกำลังคน
- ง. การจัดกำลังคนเข้าประจำกอง

ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

^๑ เรื่องเดียวกัน

ก) การเกณฑ์คน

ในยามปกติการคุมกำส้งคนนั้น ควบคุมโดยการมีตำแหน่ง "สสดี" ให้มีหน้าที่ในการเตรียมพลคล้ายกับกรมการกำส้งสำรวจทหารบกในปัจจุบันเป็นพนักงานทำ "บาญชีพล" ทั้งทั้งราชอาณาจักร มีหน้าที่เร่งรัดตรวจตราให้กรมต่าง ๆ ขวนขวายรวบรวมคนมาขึ้นทะเบียน และเป็นพนักงานเรียกเกณฑ์พลในเวลามีสงครามด้วย

เมื่อมีสงครามเกิดขึ้นจะต้องมีการแต่งพลหรือที่เรียกว่า "การจัดทัพ" พระมหากษัตริย์จะมีพระบรมราชโองการตรัสสั่งให้เกณฑ์คน โดย "อาลักษณ์รับพระราชโองการ นอบน้อมทูลสารแล้วลงลิขิตปิดใจ"^๑ สสดีจะต้องรีบเกณฑ์ทัพ ทั้งในเมืองหลวงและทัฬหำเมือง ทั้งเมืองเอก โท ศรีและจัตวา อาลักษณ์จะเป็นผู้แต่งทัพซึ่งจะมีตำแหน่งทัพต่าง ๆ ตั้งแต่ นายกอง ยกกระบัตร และเกียกกาย ส่วนการจัดแยกแบ่งประเภทพลจะจัดออกเป็น กองแล่น* ช้าง ม้า รถ

ข) การกำหนดสายการควบคุมบังคับบัญชาและรับผิดชอบ

ระเบียบบริหารกำส้งพลตามตำราพิไชยสงครามมีลักษณะ เหมือนกับการจัดการกำส้งพลในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งปรากฏอยู่ในพงศาวดารและกฎหมายตราสามดวง โดยมีการจัดแบ่งการควบคุมออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน

การจัดการแยกการคุมกำส้งออกเป็น ๒ ฝ่ายนั้น อยู่ภายใต้ทำเนียบศักดินาตามลำดับ "นาหมื่นลงมานาพัน"^๒ ซึ่งมีการตั้งตำแหน่งตามระดับชั้นยศศักดินา ตั้งแต่ พระ

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงครามคำฉันท์ ว่าด้วยเกณฑ์พลจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำราพิไชยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

* กองแล่น เรียกโดยสามัญทั่วไปว่า พลเท้า หรือ พลานิก

หลวง ขุน หมื่น พัน ทนาย เป็นสายการบังคับบัญชาลงมาตามลำดับชั้น

สำหรับคำสั่งการรับหลักตามตำราพิไชยสงครามได้แก่ ไพร่ ซึ่งจะมี ไพร่หลวง ไพร่สมนอก ไพร่สมใน* เป็นคำสั่งหลักของกองทัพไทยโบราณ และเป็นตำแหน่งสูงสุดในสายบังคับบัญชา

ค) การกำหนดคุณลักษณะของกำลังคน

ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดแบ่งแยกบุคคลออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. กษัตริย์
- ข. ผู้นำทัพ
- ค. ทหาร

บุคคลแต่ละประ เภทมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้คือ

๑) กษัตริย์

กองทัพจำเป็นต้องมีผู้นำ ผู้นำกองทัพในสมัยโบราณก็คือ พระมหากษัตริย์ สงครามสมัยก่อนตัดสินกันที่ตัวผู้นำ ในการทำการยุทธ ถ้าผู้นำมีชัยชนะต่อผู้นำฝ่ายศัตรูแล้ว กองทัพของผู้นำฝ่ายชนะก็ชนะด้วย แม้ว่ากองทัพจะอยู่ในขณะเสียเปรียบก็ตาม ตัวอย่างเห็นได้จากสงครามยุทธหัตถี เพราะฉะนั้น กษัตริย์จึงเป็นผู้นำที่สำคัญที่สุดของกองทัพสมัยโบราณ เพราะต้องอำนวยการยุทธหรือเข้ารบด้วยตนเอง

สำหรับบุคลิกลักษณะของกษัตริย์ที่จะต้องพึงมีนั้น จะต้องเป็นผู้พร้อมในสองประการใหญ่ คือ

(ก) มีศิลป์ในการบังคับบัญชา จะต้องมีความเมตตาต่อผู้ใต้บังคับบัญชา "ให้มีความเสมอภาคอำมาตย์ เสนาบดีแลทหารไพร่พลข้างม้า แลพระราชทานรางวัล

* ไพร่สมนอก และไพร่สมใน เป็นประเภทของไพร่สมที่ปรากฏอยู่ในตำราพิไชยสงคราม ยังไม่มีการศึกษาที่กล่าวถึงประเภทของไพร่สมทั้งสองชนิดนี้

เพื่อให้มีน้ำใจรักพร้อมมูลกัน"^๑ เพราะคุณลักษณะนี้ ทำให้ชีวิตดีและกองทัพได้ผลดีอย่างยิ่ง

(ข) มีความรอบรู้ในการยุทธ และแตกฉานในตำราพิไชยสงคราม และสามารถในการสัပ္ยุทธ พระมหากษัตริย์จะต้องมีความรู้ในตำราพิไชยสงคราม และหมิ่นฝึกการยุทธ จะต้องพยายามที่จะ "คินิตพิจารณา คิดอ่านในการพิไชยสงคราม สำหรับยุทธกันคอยช่องจงทุกทิวาราตรี เปนนิจการอย่าให้ขาด"^๒

ถ้าพระมหากษัตริย์ผู้ใดสามารถปฏิบัติตามตำราพิไชยสงครามทั้งสองประการนี้แล้ว จะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ หาใครเปรียบเสมอเหมือนมิได้

๒) ผู้นำทัพ

ผู้นำทัพ ในที่นี้หมายถึง ผู้มีอำนาจสูงสุดในกองทัพ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "แม่ทัพ" โดยปกติในสมัยโบราณ หมายถึง กษัตริย์ หรือขุนพลที่กษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้บังคับบัญชากองทัพแทนพระองค์ในบางโอกาส

คุณลักษณะของผู้นำทัพในตำราพิไชยสงครามได้แบ่งเอาไว้ มีดังนี้

ประการที่หนึ่ง ผู้นำทัพจะต้องเป็นคนที่มีใจ "โอบอ้อม พลทหารชอบปอง พาตีพร้องปราศรัย ใครมีไชยชอบเลี้ยง บำเหน็จเพียงกอมัน"^๓

ประการที่สอง ผู้นำทัพจะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญ "หังพลคชาสาร สำเหนียกชาญชนสู้ รอบรู้แล่นว่องไว เขิงม้าคล่องเร็วรวด กลการกวคกลางห่อ"^๔

ประการที่สาม ผู้นำทัพจะต้องเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด "รอบรู้การในกล ขุนพลรู้ไค่ตาม ชันเชิงความฉนไก ขุนพลให้ฟังฉลาด ถ้อยความอาจเลงเหน เขื่อนแง่เปนมถึถาม

^๑หาวชิรญาณ หมวกดำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม และวิธีจัดทัพ

^๒หาวชิรญาณ หมวกดำรา หมู่ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วย กลศึกมีชื่อต่าง ๆ

^๓เรื่องเดียวกัน

แม่นยำความคุณโทษ เลงเหนโทคติร้าย ฐัฐบายปกป้องพล"^๑

ประการที่สี่ ผู้นำทัพจะต้องเป็นผู้ที่รอบรู้ในกลศึกพิไชยสงคราม "กลตั้งลวงทำฉันทใด มีจิตใจอ่อนแอ คนกระทำความผิดมาอ่อนวอน ก็ไม่ฆ่าตามกฎอาญาศึก

ประการที่ห้า (ตำราพิไชยสงครามมิได้เขียนเอาไว้ อาจเกิดจากความบกพร่อง บางประการ)

ประการที่หก เป็นคนหูเบา ใครพูดจาอะไรก็เชื่อ

ประการที่เจ็ด มีแต่ใจโมโห* ไม่เลือกใช้คนดี กลับให้คนชั่วเป็นใหญ่บัญชาการ กิจการต่าง ๆ

ประการที่แปด ถือว่าตนเองเก่งไม่มีใครเสมอเหมือน ทำการอย่างใดก็ไม่ปรึกษา เจ้านาย

ประการที่เก้า ไม่มีความเชื่อมั่นในตัวเอง เวลาจะทำกิจการใดก็คล้อยตามคำพูด ของผู้อื่น

ประการสุดท้าย เวลาเดินทัพไปตามที่กันดาร มิได้มีความเมตตาต่อทหารชั้นผู้น้อย โดยคิดว่าตนเองเป็นใหญ่ จะสั่งหรือบัญชาให้ทำกิจการใดก็ได้ ทหารผู้น้อยจะต้องปฏิบัติตาม แม้แต่จะยากเพียงใดก็ตาม และอีกเหตุหนึ่งก็คือ** ขอบพูดจาข่มขู่เพื่อนฝูงทั้งปวง

๓) ทหาร

ทหาร หมายถึง กำลังพลส่วนใหญ่ ซึ่งเรียกว่า "พล" เช่น พล

^๑ เรื่องเดียวกัน

* ถ้าเป็นคนที่มีแต่ใจโมโห เฉพาะข้อความข้างนี้ อาจจะเป็นข้อ ๔ ก็ได้ เพราะ ในข้อ ๗ มีลักษณะที่เป็นโทษสองประการซับซ้อนกันอยู่ ความบกพร่องอาจเกิดจากการท่องจำ กันมาผิดพลาดแล้วจึงนำมาเขียน

** เหตุอันนี้ก็อาจเป็นสาเหตุที่เป็นโทษแก่แม่ทัพในประการที่ห้าก็ได้ เพราะข้อความในช่วงนี้ขัดแย้งกับข้อความที่กล่าวถึงในประการที่สิบนี้

เดินเท้า และพลม้า เป็นต้น ส่วนใหญ่พวกพลเหล่านี้จะถูกเกณฑ์จากไพร่เมื่อเกิดสงคราม

เมื่อกล่าวถึงชายฉกรรจ์ ซึ่งจะถูกเกณฑ์มาเป็นทหารในยามสงครามแล้วควรที่จะต้องทราบถึงลักษณะของชายฉกรรจ์ไทยซึ่งเหมาะในการเป็นทหารที่กำหนดไว้ในตำราพิชัยสงครามนั้น จะต้องมียลักษณะดังต่อไปนี้ คือ^๑

- ๑. ลำตัวใหญ่
- ๒. คาคำ
- ๓. ผมดำ
- ๔. หูใหญ่
- ๕. คางมีหนวด
- ๖. ฟันแหลม
- ๗. จมูกแหลม
- ๘. ฝ่าเท้าใหญ่
- ๙. น่องใหญ่
- ๑๐. ท้องใหญ่เป็นรูปตุ่ม
- ๑๑. ใจเหี้ยม กล้าหาญ มีพลังกำสัถ
- ๑๒. กล้ามเนื้อเป็นล้าอยู่สันหลัง
- ๑๓. ตะโพกผายดูจหัวข้าง
- ๑๔. ตาไว
- ๑๕. หูไว
- ๑๖. หลังใหญ่แบนกว้าง
- ๑๗. ข้อศอกมีกล้ามเนื้อเป็นมัด
- ๑๘. คำเจรจาไม่โต้หยาบคาย

ถ้าทหารผู้ใดมีลักษณะครบ ๑๘ ประการดังกล่าวนี้ ตำราพิชัยสงครามถือว่าเป็น

^๑หนังสือพิชัยสงครามไทย รวมห้าเล่มสมุดไทย, หน้า ๘๗.

ชายชาติทหารที่สมบูรณ์ที่สุด แต่ในทางปฏิบัติแล้ว จะหาทหารซึ่งมีลักษณะครบครันเช่นนี้ไม่ได้ ซึ่งจะต้องเข้าใจว่า ตำราพิไชยสงครามทั้งหมดนี้ บางอย่างไม่สามารถนำมาปฏิบัติได้

ง) การจัดกำลังคนเข้าประจำกอง

แม้ตำราพิไชยสงครามจะกล่าวถึง วิธีการเกณฑ์คนการกำหนดสายการควบคุม และการกำหนดคุณลักษณะของกำลังคนแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การจัดกำลังคนเหล่านั้นให้เข้าบรรจุกองทัพ เพื่อที่จะทำการรบให้ได้ชัยชนะต่อข้าศึก ในกองทัพแต่ละกองทัพจะมีการจัดแบ่งโครงสร้างของกองทัพ โดยยึดความแตกต่าง ของสรีระมนุษย์เป็นหลักสำคัญ ลักษณะการแบ่ง เช่นนี้มิได้ปรากฏในตำราพิไชยสงครามของฮินดู แต่ปรากฏเป็นรายละเอียดในตำราพิไชยสงครามของไทย เรียกว่า ลักษณะแปดประการอันเกี่ยวกับการศึก

เมื่อเกิดสงครามกองทัพนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นมาก การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะมีชัยชนะ นั้น สิ่งที่สำคัญก็คือ ความพร้อมและความมีประสิทธิภาพของกองทัพ กองทัพจะมีประสิทธิภาพ ต้องประกอบด้วยกำลังรบและกำลังสนับสนุนที่มีประสิทธิภาพเช่นเดียวกัน

โครงสร้างของกองทัพได้ถูกตำราพิไชยสงครามแบ่งให้ตรงตามลักษณะสรีระวิทยาของมนุษย์ โดยเน้นหน้าที่ที่ต่างกันของสรีระแต่ละส่วน ตามรูปแบบการแบ่งโครงสร้างของกองทัพ มีลักษณะที่สำคัญแปดประการคือ "หัวศึก มือศึก ท้าวศึก ตาศึก ปากศึก ชูศึก เขียวศึก กำลังศึก"^๑ ตำราพิไชยสงครามได้เปรียบเทียบส่วนต่าง ๆ ของกองทัพเหล่านี้ว่า^๒

นายพล คือ หัวศึก นายพลในที่นี้หมายถึง ผู้นำ เพราะว่าหัวคนเรานั้นจะต้องคิดและสั่งการทั้งปวง ตัวผู้นำจะต้องเป็นคนคิด และสั่งการจึงเปรียบเสมือนส่วนหัวของการศึก

^๑ หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ยุทธวิธี ตำรายุทธศาสตร์ ชื่อพิไชยสงคราม เล่ม ๔ เลขที่ ๒๑๗

^๒ โปรดดู หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๗ ชื่อ ตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๔ ว่าด้วยโลกานุวัตร หน้าที่ของพระมหากษัตริย์

ข้างมำ คือ ตีนตึก การยกพลันจำเป็นจะต้องอาศัยการเคลื่อนที่ด้วยเท้าหรือ ตีนข้างมำจึงเปรียบเสมือนตีนตึก เพราะข้างมำเป็นส่วนที่ทำให้กองทัพเคลื่อนที่ได้

กองทัพปาก คือ มือตึก มือเป็นส่วนที่บ้อนอาหารเข้าสู่ปาก กองทัพปาก (ทัพปากคือคนทำอาหาร) ก็คือกองทัพที่มีหน้าที่สำหรับจัดหาหรือเตรียมอาหารให้แก่กองทัพ กองทัพปากจึงมีหน้าที่เกี่ยวกับมือ เพราะฉะนั้น กองทัพปากก็คือมือตึก

โหรา คือ ตาตึก ตาคือ อวัยวะในการมองเห็นสิ่งต่าง ๆ โหราก็เป็นบุคคลที่มอง หรือ ทำนายเหตุการณ์ภายหน้า โหราก็เปรียบเสมือนตาตึก

ไพร่พลเมือง คือ กำลั่งตึก บ้านเมืองจะต้องมีกำลั่งที่จะป้องกันตนเอง หรือ เพื่อรุกรานคนอื่น กำลั่งของบ้านเมืองนั้น คือไพร่พลเมืองของบ้านเมืองนั้น เพราะฉะนั้นไพร่พลเมืองจึงเสมือนกำลั่งตึก

ทหาร คือ เขี้ยวตึก เขี้ยวเล็บมีไว้สำหรับโจมตีต่อสู้เพื่อการรุกรานหรือป้องกันตนเอง ทหารจึงมีหน้าที่เช่นเดียวกับเขี้ยวเล็บ ทหารก็คือ เขี้ยวตึก

คนปลอมทัพ คือ หูตึก หูเป็นอวัยวะที่คอยสดับรับฟังสิ่งต่าง ๆ คนปลอมทัพ หรือพวกกองสอดแนม ก็มีหน้าที่คอยรับฟังความเคลื่อนไหว หรือความเป็นไปของข้าศึก คนปลอมทัพ กับหู จึงมีหน้าที่เดียวกัน เพราะฉะนั้นคนปลอมทัพก็คือหูตึก

ทูต คือ ปากตึก ปากเป็นอวัยวะในการเจรจา ถ้อยความต่าง ๆ การสื่อสารที่สำคัญคือ การสื่อด้วยปาก ทูตก็เป็นหน่วยงานที่ใช้ในการติดต่อสื่อสาร เจรจาถ้อยความกับฝ่ายต่าง ๆ เพราะฉะนั้นทูตก็คือ ปากตึก

เนื่องจากการสับสนในสมัยโบราณนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะตัวของไพร่ซึ่งเป็นกำลั่งรบหลักแต่เพียงอย่างเดียว แต่ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการจัดกองทัพที่เหมาะสม โดยแบ่งทหารเป็นหมวดเป็นกองตามลักษณะการกระทำศึกในสมัยนั้น ในแต่ละหมวดแต่ละกองจะถูกฝึกปรี้อให้เชี่ยวชาญกันไปเฉพาะด้าน เพื่อให้จะได้ชัยชนะในสงคราม หลักฐานที่ปรากฏในตำราพิไชยสงครามได้จำแนกลักษณะวิธีรบของทหารแต่ละเหล่าไว้ว่า

เหล่าช้าง ประกอบด้วย ช้างศึกและพลล้อมช้าง ผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือและสนับสนุน ช้างศึก หัวขุ่นพลซึ่งอยู่บนคอช้างจะต้องถือขอให้แน่น หมอความญจะต้องบังคับช้างให้วิ่งไว "ซบชนแก้วนกล้ำสู้ ย้ายหลักอุเชิงกั่ว เปนกลเล่ห์ยั่วเย้า กลบเข้าเกลียดกล พิเทียบชนเพื่อหนี"^๑ พวกเหล่าพลล้อมช้างทั้งหลาย จะต้องรู้จักที่บินของตนและรู้จัก "เชิงไชยในเล่ห์กล ถดถอยปนพ้อหลัก ปสีกที่ทางไว้ ชั่วช้างสารหนึ่งได้"^๒

เหล่าม้า ประกอบด้วย ม้าศึกและพลล้อมม้าผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือและสนับสนุน ม้าศึก ต้อง "ขึ้นไว้แว่น เตล้าทวนแก้วนสันโต เปนกลในกลางณรงครำทวนวริงสู้ กลห่างถูลงพ้อ ศิदानต่อพิกล รู้ยั้งคนมีไชยชาญ"^๓ ส่วนพลล้อมม้านั้นจะต้อง "แล่นไกลคลาเชิงชิต ให้ตามคิดได้เต้าเชิงม้าเท้าจะพล้ำ พลาดชิงผิดทำบาย พลทหารฝ่ายล้อมม้า เขารบร้าช่วยรบ จะเปนกลเชิงชาย"^๔

เหล่าพลยิง จะมีอาวุธประจำกายคือ เกาทัณฑ์ หน้าไม้ และปืนเล็ก เวลาจะยิงก็ให้สังเกตหัวหน้า เมื่อหัวหน้า "แกว่งเกาทัณฑ์สันโต หัวหน้าไชยงขยัน แกว่งเกาทัณฑ์พาดศรทรงปืนกรฝืนผก"^๕ สำหรับหน้าที่ของพวกหน้าไม้ นั้น จะต้อง "ขึ้นนำต่อต้านปืนรอนรับ"^๖

เหล่าพลรบ ซึ่งประกอบด้วยพวกหลวงพัน เช่นทองฯ จะต้องจัดรูปขบวนรบ "โล่คาบไประยะ อย่างจิงหวะเรียงราย รู้ที่ย้ายยก ไว้น่าอกผกผาย พ้อลงกรายกล่าวแถลง

๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกมีชื่อต่าง ๆ

๒ เรื่องเดียวกัน

๓ เรื่องเดียวกัน

๔ เรื่องเดียวกัน

๕ เรื่องเดียวกัน

๖ เรื่องเดียวกัน

เชิงชายแยงกลยุทธ ยั้งฝั่งทรุดเร่งเชิง ให้ละเลิงหลวงพัน"^๑ ต่อจากหลวงพัน ก็คือ พวก
เซนต์ทอง

ปืนไฟจกอยู่ในรูปขบวนรบของพลรบ โดยที่ "ปืนไฟกลรูด สอดป็นยิงฉนโค
ปืนไฟตั้ง เปนหมู่ วางดับคู่แถวถัดเสโลห์ชนิดเหล่าทวนเคิน เปนขบวนเล่นสู้"^๒

เหล่าพลรบเคลื่อนที่เร็ว เหล่าต่าง ๆ เวลาจัดขบวนรบจะจัดอยู่ทางปีก เพื่อคอย
จังหวะโอบข้าศึก ปีกกานั้นจะต้อง "แ่วนไวถ้าฉนโค ช้ายชวาให้ไวแ่วน แกว่นการแล่นเคหา
อุยียงกาโบยบิน ฉาบเฉียวฉินฉกภา เร็วรวดเร็ว"^๓

การที่จะควบคุมทหารทั้งกองทัพให้ปฏิบัติตามคำสั่งในยามที่การรบกำลังติดพันนั้น
เป็นการยากที่จะสั่งด้วยวาจาของแม่ทัพ การจะให้ปีกกาด้านใดโอบข้าศึก หรือให้กองทัพ
ด้านใดถอย การสื่อความหมายเพื่อให้เหล่าทหารเข้าใจและรับรู้อย่างทั่วถึง จะต้องใช้
เครื่องมือประกอบ เครื่องมือในการสั่งอาศัยสัญญาณสำหรับกองทัพในสมัยโบราณก็คือ ม้อง
ฉะนั้นในกองทัพจึงต้องมีพลม้อง การฝึกทหารทำการรบจะต้องฝึกให้ทหารฟังอาศัยสัญญาณจาก
เสียงม้องให้ออก ในเวลารบพลม้องจึงเป็นตัวละครสำคัญตัวหนึ่งสำหรับกองทัพ พลม้องจะตั้ง
เป็นบุคคลที่ "ชำนาญม้องสั้น ทานองนั้นเป็นฉนโค พลม้องไชยจรงรู้"^๔

๒. การข่าว

การข่าว คือ การสืบหาความเป็นไปของข้าศึกทุก ๆ ด้าน ปกติการหาข่าว
จะกระทำโดยการส่งคนออกไปล่าจับคนของฝ่ายตรงข้ามและชาวบ้านในเขตยุทธภูมิมาซักถาม
ข่าวต่าง ๆ

^๑ เรื่องเดียวกัน

^๒ เรื่องเดียวกัน

^๓ หอวชิราวุธ หมวดคำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกมีชื่อต่าง ๆ

^๔ เรื่องเดียวกัน

การข่าวในตำราพิไชยสงครามไม่ได้กำหนดให้หน่วยรบใดรับผิดชอบงานประเภทนี้โดยตรง แต่กำหนดให้จัดส่งทหารออกไปสอดแนมในเขตศัตรูโดยมิให้ศัตรูรู้ตัว เพื่อหาข่าวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านกำลังพล หรือที่ตั้งของข้าศึก ตำราพิไชยสงครามสะท้อนให้เห็นว่า ข่าวที่จัดเป็นข่าวที่น่าเชื่อถือ จะต้องเป็นข่าวที่ได้จากการสอบถามเชลยศึกที่จับมาได้

เพื่อให้ได้ข่าวที่แน่นอน จึงจะต้องมีการจับคนของข้าศึกมาสอบถาม "แอบแนบเข้าใกล้อย่างช้า เร่งจับเอาตัว ผู้มีตรคริ่งเอามา"^๑ เมื่อนำตัวเชลยมาแล้วจะต้องมีการซักถามข่าวจากเชลย ในบางครั้งเชลยจะไม่ยอมบอก จึงจะต้องมีการทรมานเพื่อให้เชลยเปิดเผยความลับ การทรมานนั้นทำโดยการเขียนตี เป็นต้น

๓. การเตรียมความพร้อมทางด้านการวางแผนยุทธการ

ในการเตรียมกำลังเพื่อป้องกันอาณาจักรนั้น นอกจากจะ เตรียมการทางด้านกำลังคนและการหาข่าวแล้ว กองทัพจะต้องมีการเตรียมพร้อมทางด้านอื่น ๆ อีก โดยเฉพาะการเตรียมตัว ให้พร้อมแก่การรับสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้ การเตรียมพร้อมที่ว่านี้ ตำราพิไชยสงครามระบุถึงการเตรียมพร้อมทั้งในด้าน การวางแผนยุทธการ โดยการศึกษา ร่ำเรียนให้รู้แตกฉานในตำราพิไชยสงครามซึ่งถือเป็น "ตำนานโบราณสืบมาประสิทธิ์วาจา ประเสริฐให้เชี่ยวชาญ เราท่านร่ำเรียนชำนาญ สำหรับทหาร จะร่ำจะเรียนสืบไป"^๒ ประโยชน์ของการเล่าเรียนตำราพิไชยสงครามนี้ก็เพื่อนำความรู้ที่ได้นั้น มาประมวลเพื่อที่จะวางแผนปฏิบัติในการต่อสู้ข้าศึก เป็นสำคัญ หน้าของผู้ที่จะเล่าเรียนตำราพิไชยสงครามนั้น คือ บรรดาแม่ทัพนายกองซึ่งจะนำกองทัพออกต่อสู้กับข้าศึก

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อ ตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยเกณฑ์ทัพจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อ ตำราพิไชยสงคราม คำฉันท์ว่าด้วยเกณฑ์ทัพจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

๔. การเตรียมความพร้อมทางด้านยุทธปัจจัย

ยุทธปัจจัย หมายถึง สิ่งที่ต้องสนับสนุนกองทัพที่นอกเหนือไปจากกำลังพล อาวุธ เสบียง อาหาร และ สัตว์พาหนะ เป็นต้น ยุทธปัจจัยเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกตัวหนึ่งของกองทัพ ที่ช่วยให้กองทัพสามารถทำการรบได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตำราพิชัยสงครามได้กำหนดในการเตรียมยุทธปัจจัยต่าง ๆ ไว้ดังนี้ คือ

ก) การจัดเตรียมเสบียงอาหาร

ตำราพิชัยสงครามได้กล่าวถึงเรื่องเสบียงไว้ ๒ โอกาส คือ ในยามปกติ และยามเดินทัพเข้าสู่ยุทธภูมิ การเตรียมพร้อมด้านเสบียงอาหาร ก่อนจะยกทัพไปรบ ตำราพิชัยสงครามไม่ได้เน้นในเรื่องการเก็บสะสมเสบียงขึ้นมุงฉางในยามปกติ (ก่อนสงคราม) ซึ่งทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ากิจกรรมนี้ไม่สำคัญ แต่เข้าใจว่ากิจกรรมนี้เป็นกิจจะต้องกระทำเป็นประจำอยู่แล้ว ในพงศาวดารกล่าวว่า พม่ามาตั้งทัพทำนาที่เมืองกำแพงเพชร ก่อนจะยกกองทัพเข้ามาทางเหนือ เป็นต้น แต่การเตรียมเสบียงอาหารที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามได้ใช้โหราศาสตร์เป็นหลักในการศึกษาคำนวณ ดังกล่าวว่า "มิจะรู้สรรพอาหาร ทั้งปวงจะถูกฤาแหง ให้ตั้งมหาศักราชปีจะทำนั้นลง เอา ๑๐๘ ทาร เสตเป็นคามตามเกณฑ์ราไว้ ถ้าจะดูสิ่งใดเอาเกณฑ์นั้นบวกด้วยคามเกณฑ์แล้วเอา ๓ ฤๅ ๘ ทาร มิเสต จะแหง, มิเสตฤๅจะแหงนี้แล"^๑ หลักฐานนี้แสดงว่า ในทัศนะของคนไทยแล้ว เห็นว่า ในการทำสงครามจะต้องวางแผนสะสมเสบียงอาหารไว้เลี้ยงกองทัพล่วงหน้าเป็นแรมปี ทั้งนี้เพราะการเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งธรรมชาติเป็นหลัก ย่อมหาความแน่นอนในผลผลิตไม่ได้ การสะสมเสบียงล่วงหน้าเพื่อการสงครามจึงเสี่ยงอยู่มาก จำเป็นต้องอาศัยความรู้ในด้าน การ "ทำนาย" หรือ "โหราศาสตร์" เป็นเครื่องมือในการช่วยกำหนดแผนการสะสมเสบียงอาหารที่จะใช้ในการสงคราม ภายใต้ความจำเป็นข้างต้นนี้ ทำให้ตำราพิชัยสงครามเสนอ

^๑ หอวชิราภาน หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๑ ชื่อตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพ เป็นต้น

สาระที่เน้นหนักไปในด้านโหราศาสตร์ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเตรียมการด้านเสบียงอาหารในระยะยาว

เมื่อยกกองทัพออกไปถึงแดนข้าศึกแล้ว มีวิธีการหาเสบียงโดยการให้ "เอาม้าไล่ตะเวนนอกจงรอบ ชอบชนบทหลวงลาค ออย่าได้คลาดใดคณา เอาอาหารให้จ้งได้ มาแจกไพร่พลทหาร"^๑ การใช้กำลังทหารมาในการหาเสบียงจะทำให้กองกำลังนี้เคลื่อนที่ได้รวดเร็ว และสามารถหาเสบียงอาหารได้ในระยะห่างจากฐานที่มั่นของฝ่ายตนได้พอสมควร กองทหารม้า มีวิธีการหาเสบียงโดยการปล้นสดมภ์มาจากราษฎรของฝ่ายข้าศึก ซึ่งนอกจากจะได้เสบียงอาหารมาแล้วในบางครั้งก็จะได้ข่าวเกี่ยวกับข้าศึกมาด้วย

ข) การเตรียมการทางด้านอาวุธยุทธภัณฑ์

อาวุธที่ใช้ในการสงครามอาจแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ อาวุธประจำกายที่ไพร่พลสามารถนำติดตัวไปได้ รัฐจะจัดให้เพียงบางส่วน เช่น ดาบ โล่ แต่เชื่อว่าอาวุธอีกประเภทหนึ่งที่รัฐจะเป็นคนจัดเตรียม เช่น อาวุธประเภทปืนเล็ก ซึ่งปกติประชาชนไม่อาจจัดหาได้ เนื่องจากว่ามีกฎหมายบังคับไม่ให้ใช้ ประกอบกับอาวุธเหล่านี้คนไทยไม่ค่อยจัดเงินในการใช้ ส่วนใหญ่จะจ้างทหารต่างชาติ เพราะฉะนั้นอาวุธประเภทนี้รัฐจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาให้ ตำราพิไชยสงครามซึ่งเป็นศาสตร์ที่เรียนรู้เฉพาะแม่ทัพและขุนศึกได้ระบุนโยบายจัดหาอาวุธบางประเภทไว้ว่า รัฐเป็นผู้จัดหา คือกล่าวไว้ว่า "ปืนใหญ่ นำไม้เกาทัณฑ์ ใหญ่น้อยจงสวรรค ให้เลือกแต่ล้วนอย่างดี แผลนหลาวทวนจ้าวตรวจรี กับธนูศรหัตถี หังโล่แลหณี เขี้ยวชาก"^๒

ค) การเตรียมการทางด้านสัตว์พาหนะที่ใช้ในการทำการรบ

ในการทำสงครามสัตว์พาหนะนับว่ามีความจำเป็นมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านขับซี้หรือด้านการส่งกำลังบำรุง สัตว์พาหนะที่ใช้ก็คือ วัวต่าง ลาต่าง และม้าต่าง เป็นต้น

^๑ ทอวชิรญาณ หมวดตำรา หน้ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกมีชื่อต่าง ๆ

^๒ ตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๒๑.

ทางด้านกรรบทก็เช่นเดียวกัน ช้างศึกและม้าศึก ได้เข้ามามีบทบาทในสนามรบอย่างมาก ในตำราพิชัยสงครามได้กำหนดลักษณะของช้างศึกและม้าศึก ซึ่งจะต้องเตรียมจัดหาไว้เพื่อใช้ทำสงครามดังนี้

ลักษณะช้างศึกนั้น ได้กำหนดเอาไว้ว่า "ช้างตัวโตโตโตสูงรูปงามรวดเร็วกล้าหาญ ว่องไว แลโหมดหัวดุจแก่งปั้ง แลเท้าทั้งสี่ยืนยืนมั่นคงประดุจเสาประโคน ปากแดงดุจชาติตะลุยหลังตั้งดุจวง เกาทัณฑ์ น้ำเต้าชุ่มเคมตาดุจดาว งาทั้งสองงอนดุจงอนรด แลหูใหญ่ ข้างสะบ้าหูดุจจามร หัวทั้งสี่วงแลหางสิงถึงดิน เจ็ดประการนี้แล มีน้ำมีน่าน้ำหลัง เสียงดุจฟ้าร้อง เมื่อค้ำเป็นดุจราชสีห์ และค้ำปลอดแล ข้างนั้นอาจมีไชยในสงครามแล"^๑

สำหรับลักษณะของม้าศึกนั้น ตำราพิชัยสงครามได้กำหนดเอาไว้ว่า "เท้าทั้งสี่ นั้นกลมยาว เอวกลมกระโทกผาย แลหูทั้งสองชัน ปลายปากยาว เขี้ยวเล็กแหลมดุจเขี้ยวหมี เสียงแผ่ร้องดุจเสียงนกเกรียน เล็บแดงแลมีกำลังรวดเร็วดุจจักร ม้าตัวโตหางเรียวสั้น หัวแลหน้าดุจหงบ แลค้ำเป็นเร็วเสมอมิได้หยุดย่อน สันดุจกลีบสัตบุตขาว รูปขามีกำลังรวดเร็วประดุจไกรสรสีหราช ลักษณะดังนี้ ตระกูลชาติอาชาไนย จึงจะมีสง่าในการสงครามแล"

ง) การเตรียมพร้อมทางด้านยานพาหนะ*

ยานพาหนะในที่นี้เป็นยานพาหนะสำหรับทำศึก หรือที่เรียกว่ารถศึก ชันจัด อยู่เป็นหนึ่งในจตุรงค์เสนา ลักษณะรถศึกที่ดีนั้นตำราพิชัยสงครามได้กำหนดไว้ว่า ให้มี "วงดุมทั้งสี่เท่ากันเสมอละวา แลเอาเหล็กหุ้มเอาหนึ่ง เลือคาวกรุ แลมีธงไชยสำหรับประ-

^๑หนังสือพิชัยสงคราม รวมหัวเล่มสมุดไทย, หน้า ๔๔.

^๒หนังสือพิชัยสงคราม รวมหัวเล่มสมุดไทย, หน้า ๔๔.

* ตำราพิชัยสงครามพยายามที่จะเน้นให้เห็นถึง ความต้องการความพร้อมของ พลสี่เหล่า หรือ จตุรงค์เสนา โดยมี ช้าง ม้า รถศึก แลพลเดินเท้า สำหรับพลเดินเท้า ไปรกดหน้า ๕๐.

ศับด้วยแก้วเงินทองมีสำเหนียกดูเงยฟ้า ดังนี้จึงมีไชยแก่ข้าศึก แลมาเทียบมรดกนั้นให้อ้วนก็
กล้าหารดูจกล่าวมานั้น"^๑

สรุปสาระที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดเป็นสาระที่ว่าด้วย เรื่องยุทธศาสตร์ ซึ่งตำรา
พิไชยสงครามส่วนใหญ่ไม่ละเอียด สาระส่วนนี้ อย่างไรก็ตามก็เนื่องมาจากตำราพิไชยสงคราม ที่
อ้างถึง ปัจจุบันแทบทุกฉบับอยู่ในสภาพชำรุดฉะนั้นหลักยุทธศาสตร์ในตำราพิไชยสงครามที่ได้
เสนอมานี้จึง เป็นการประมวลขึ้นมาจากตำราพิไชยสงครามหลายฉบับที่สาระที่ว่าด้วย เรื่อง
ยุทธศาสตร์ยังคงมีหลงเหลืออยู่ ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งคือ สาระต่าง ๆ ที่นำเสนอมา
มีบางส่วนเลียนแบบมาจากตำราพิไชยสงครามของอินเดีย ดังนั้นในทางปฏิบัติแล้ว สิ่งที่จะ
ใช้ในตำราพิไชยสงครามจะไม่ถูกนำไปใช้ในสมรภูมิเสมอไป เช่นกรณีกองทัพเรือซึ่งไม่ปรากฏ
ในหลักฐานประเภทอื่น และเชื่อว่าไม่มีการใช้กองทัพประเภทนี้ในการรบของไทยโบราณ
ดังนั้นจึงไม่ใช่ของแปลกที่ภาพปรากฏในตำราพิไชยสงครามบางครั้งจะแตกต่างและตรงกัน
ข้ามกับภาพที่ปรากฏจริงในประวัติศาสตร์ ที่มีใน เอกสารประเภทอื่น

ค. ยุทธวิธีในตำราพิไชยสงคราม

ลักษณะของยุทธวิธีที่กำหนดขึ้นในตำราพิไชยสงคราม จะมีเนื้อหาสาระประ-
กอบด้วยเรื่อง ดังนี้

๑. การเคลื่อนทัพ
๒. การตั้งทัพ
๓. การจัดรูปขบวนทัพ
๔. การเข้าทำการยุทธ
๕. การสิ้นสุดการยุทธ

การจัดรูปแบบของการนำเสนอข้างต้น ผู้เขียนจัดรูปแบบโดยเรียงตามลักษณะขึ้น
ตอนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหลัง โดยจัดตามพื้นฐานความเข้าใจของผู้เขียนโดยประมวลจาก

ตำราพิชัยสงคราม* และเพื่อให้เนื้อเรื่องของตำราพิชัยสงครามในส่วนที่สมบูรณ์ขึ้น ผู้เขียนจะเก็บรายละเอียดต่าง ๆ ที่จะช่วยประกอบความเข้าใจ อาทิ การให้อาณัติสัญญาณ กองทัพ สอดแทรกระหว่างเหตุการณ์ที่สำคัญตามความเหมาะสม เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจตาม ลำดับขั้นตอนของการยุทธในตำราพิชัยสงคราม

๑. การเคลื่อนทัพ

การเคลื่อนทัพในที่นี้ หมายถึง การนำทัพออกเดินทางจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่ง ซึ่งปกติจะประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ ลักษณะของการเดินทัพ, การแปรรูป ขบวนทัพขณะ เดินทัพและการปลงทัพหรือการพักทัพ มีรายละเอียดดังนี้

ก) ลักษณะการเดินทัพ

การเดินทัพ คือ การนำพลเข้าสู่สมรภูมิ เพื่อที่จะปะทะกับข้าศึก กองเดิน ทัพจะต้องมีระ เียบวิธีและกฎ เกณฑ์ในการเดินทัพ เพราะการเดินทัพอย่างมีระ เียบแบบแผน สามารถที่จะป้องกันการถูกโจมตีจากข้าศึกได้ ในโอกาสเดียวกันก็สามารถโจมตีข้าศึกได้ อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

การเดินทัพ ตามตำราพิชัยสงครามนั้นมีด้วยกันทั้งสิ้น ลิบเอ็คริซี เริ่มตั้งแต่ การ เดินทัพดูจเมฆ, การเดินทัพดูจงูเลื้อย, การเดินทัพดูจมดตก, การเดินทัพดูจเสื่อ,** การเดินทัพดูจราชสีห์, การเดินทัพดูจปากโจพงหาง, การเดินทัพดูจข้าววงอก, การเดินทัพดูจ หงส์บิน การเดินทัพดูจรวงผึ้ง การเดินทัพดูจปลวก และประการสุดท้ายคือ การเดินทัพดูจ

* จากหลักฐานสมุดตำราพิชัยสงคราม เนื่องจากการชำรุดและสูญหาย ตลอดจน ไม่มีระ เียบแบบแผนในการคัดลอกที่เข้มงวด ทำให้ลักษณะเนื้อหาในตำราพิชัยสงครามสับสนกันอยู่เป็นอันมาก ผู้เขียนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียบ เรียงลักษณะ เนื้อหาขึ้นใหม่ตาม ความเหมาะสม เพื่อให้ผู้อ่านมีความเข้าใจในตำราพิชัยสงครามมากยิ่งขึ้น

** การเดินทัพดูจเสื่อ ลักษณะการเดินทัพแบบนี้ในตำราพิชัยสงครามขาดหายไป คงเหลือลักษณะการ เดินทัพเพียงลิบลักษณะ เท่านั้น

จักรเพลิง ซึ่งการเดินทัพแต่ละแบบมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ

ลักษณะที่หนึ่งเรียกว่า การเดินทัพดุจเมฆ ลักษณะการเดินทัพมีดังนี้ "ให้พลข้าง
พลม้า พลรถ พลเดินเท้า แลทหารนำพลไปก่อน แล้วให้จตุรงค์พลทั้งสี่ยกตามไป แล้วให้ตรี
ธาพลไปตามดูจั่วคราคแลศิศะครานั้นแล"^๑

ลักษณะที่สองเรียกว่า การเดินทัพแบบงูเลื้อย ลักษณะการเดินทัพมีดังนี้ "ให้พล
ข้าง พลม้า พลราชรถ พลเดินเท้า ยกไปเป็นขบวน ตามลำดับติดตามกันสะพรั่งไปแล"^๒

ลักษณะที่สามเรียกว่า การเดินทัพลักษณะมณฑก ลักษณะการเดินทัพมีดังนี้ "ให้พล
ทหารถือหอก ดาบ ธนู นำไม้ อยู่หว่างจตุรงค์พลทั้งสี่ ครั้นเพนฆ่าศึกให้ควบตรึงกันเข้ารบ
เอา"^๓

ลักษณะที่สี่เรียกว่า การเดินทัพแบบราชสีห์ ลักษณะการเดินทัพมีดังนี้ "ทัพหลวง
ตั้งอยู่ตรงกลาง และ ให้พลทหารอยู่รอบจตุรงค์ทั้งสี่หมู่ให้อยู่ทั้งสี่ด้าน"^๔

ลักษณะที่ห้าเรียกว่า การเดินทัพแบบโพงพาง ลักษณะการเดินทัพมีดังนี้ "สอง
ตราบทั้งซ้ายขวา ให้มีข้างแลสาม ๆ แลพลทหารระยะไปเป็นแถวเรียงกันไป จึงให้ทัพหลวง
แลพลข้างไปตามหลังแล ให้พลเดินทั้งปวงนำหน้าติดกันไป อย่าให้ขาด"^๕

^๑ หอวชิรญาณ หมวกดำรา หมุดดำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อดำราศิโยยสงคราม
ว่าด้วยประวัติยกทัพและวิธีจัดทัพ

^๒ หอวชิรญาณ หมวกดำรา หมุดยทธวิธี ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อศิโยย
สงคราม เล่ม ๔

^๓ หอวชิรญาณ หมวกดำรา หมุดยทธศาสตร์ เลขที่ ๔๗ ชื่อดำราศิโยยสงคราม เล่ม
๕ ว่าด้วยโลกานุวัตรหน้าที่ของพระมหากษัตริย์

^๔ หอวชิรญาณ หมวกดำรา หมุดดำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อดำราศิโยยสงคราม
ว่าด้วยประวัติยกทัพและวิธีจัดทัพ

^๕ เรื่องเดียวกัน

ลักษณะที่หกเรียกว่า การเดินทางปลวก ลักษณะการเดินทางมีดังนี้ "ให้พลทั้งสี่หมู่ นำน้ำติดกันไปก่อน จึงให้ทัพหลวงแลพลข้างไปตามหลัง แล้วให้ยกมั่วกลุ่มกันรบเอา อย่าให้ กระเด็นประตุงทอดไกลนแล"^๑

ลักษณะที่เจ็ดเรียกว่า การเดินทางผึ้ง ลักษณะการเดินทางมีดังนี้ "ให้จตุรงค์พล ทั้งนั้น แลพลรบทหารทั้งปวงกลุ่มกันไป"^๒

ลักษณะที่แปดเรียกว่า การเดินทางหงส์บิน ลักษณะการเดินทางมีดังนี้ "ทัพหลวง แลพลข้างไปก่อน แล้วให้จตุรงค์พลทั้งสี่แยกกองยกไปเป็นซ้ายขวาแลข้างหลังเป็นสามหมู่ ตามทัพหลวงแล้วให้ทัพหลวง เจริญฉวัดทกขึ้นมาอยู่หลังเล่า"^๓

ลักษณะที่เก้าเรียกว่า การเดินทางข้างออก ลักษณะการเดินทางมีดังนี้ "ให้เรียง พลทั้งสี่หมู่ แล้วจึงให้เลือกเอาทั้งทหารชาวข้าง ขาวม้า ขาวรถ แลพลเดินเท้า ทหารทั้งนี้ รายกันออกไปอยู่เป็นแผนกละแห่ง ๆ"^๔

ลักษณะที่สิบเรียกว่า การเดินทางจักรเพลิง ลักษณะการเดินทางมีดังนี้ "ให้ จตุรงค์พลทั้งสี่หมู่ แลทหารทั้งปวงบ่ายนำศึกออกไปแล้ว ยกให้พร้อมกันโดยรวดเร็วจตุจักร นั้น"^๕

ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการจัดรูปแบบการเดินทางทั้งสิบวิธี แยกพิจารณา ได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

^๑ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ยุทธวิธีตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อพิไชยสงคราม เล่ม ๔

^๒ เรื่องเดียวกัน

^๓ เรื่องเดียวกัน

^๔ เรื่องเดียวกัน

^๕ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๗ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๔ ว่าด้วยโลกานุวัตรหน้าที่ของพระมหากษัตริย์

๑) การจัดรูปขบวนการเดินทางเมื่อกองทัพยังไม่เข้าเขตยุทธภูมิ การเดินทางในลักษณะนี้พบบ่อยครั้งในการเดินทาง ในเขตปริมณฑลที่ยังอยู่ในเขตปกครองของตนเอง เช่น การเดินทางจากกรุงเทพฯ ออกไปรบศึกที่กาญจนบุรี เป็นต้น ลักษณะการเดินทางประเภทนี้ ถือว่ายังอยู่ห่างจากข้าศึกมาก เกือบไม่ต้องระวางการถูกโจมตีจากข้าศึก จึงเป็นการเดินทางแบบเรียบง่าย ไม่ต้องจัดรูปขบวนของการระวางป้องกันทัพอย่างเข้มงวด จุดประสงค์ที่ต้องการคือ ความรวดเร็วในการเดินทาง การเดินทางในลักษณะนี้คือ การเดินทางตามรูปแบบการเดินทางดุจจวน และการเดินทางแบบงูเลื้อย

๒) การจัดรูปขบวนการเดินทางเมื่อกองทัพเข้าสู่เขตยุทธภูมิแล้ว การเดินทางในลักษณะนี้พบบ่อยครั้งในการเดินทางล่องลำน้ำเข้าไปในเขตปริมณฑลของศัตรู จะเห็นได้ตั้งแต่การจัดรูปขบวนการเดินทางจากลักษณะที่สามเป็นต้นไป จนถึงลักษณะสุดท้าย จะมีการระวางป้องกันกองทัพมากขึ้นกว่าสองลักษณะแรก และในบางลักษณะก็พร้อมที่จะโจมตีข้าศึก อาทิ การจัดรูปขบวนเดินทางดุจปลวก (ลักษณะการเดินทางที่ ๖) เป็นต้น

ตำราพิชัยสงครามยังแจ่มแจ้งให้เห็นว่าลักษณะการเดินทางนั้น มิใช่กระทำได้เช่นเดียวกันหมดในทุกสถานที่ การเดินทางนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงลักษณะภูมิประเทศเป็นสำคัญ ภูมิประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การจัดขบวนทัพแต่ละครั้งต่างกันไป อย่างไรก็ตามก็ตีวัดประ-
สงค์หลักของการจัดรูปทัพนั้นก็ยังคงเดิมเสมอคือ มุ่งที่จะระวางป้องกันการโจมตีของข้าศึก และดำรงความรวดเร็วในการเคลื่อนทัพ การจัดการการเดินทางต้องให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ มีอยู่ด้วยกัน ๒ รูปแบบ รูปแบบแรกประกอบด้วย การเดินทาง ๓ ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก คือ การเดินทางข้ามแม่น้ำหรือหนองน้ำ จะต้องเดินทางตามลำน้ำโดย การให้ "คชสารล่ายอง จงข้ามไปก่อนหัวที่ จึงข้ามฮัสตราโดยมี ตามคชหัตถิ แลข้ามเสบียงไพร่พล จึงข้ามโยธาสากลถึงแล้วบัตถล จึงข้ามนิกรทัพไชย"^๑

^๑ท้าวขจรญาณ หมวดตำรายุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยเกณฑ์ทัพจนถึงกลศึก ๒๑ กล

ลักษณะที่สอง คือ การเดินทัพผ่านป่าหรือดง จะต้องเดินทัพตามลำดับ โดยการให้ "คชสารคลาไคล ฮัศวราชตามลำดับ ธนูนำมันกสิบ ปืนใหญ่ประดับ ให้ไว้นำทัพนายกอง เกาทัณฑ์ โลหเสนทวนทอง แขนงข้างทั้งสอง เร่งให้ระวังศึกพลัน"^๑

ลักษณะที่สาม คือ การเดินทัพผ่านภูเขาหรือช่องเขา จะต้องเดินทัพตามลำดับโดยการให้ "กองร้อยผาดฝืน คำเนินไปก่อน โดยมี ทหารเลือกสันฮันตี กล้าแข็งฤทธิ ให้เนื่องหนุนกองร้อยไป คชสารผูกเครื่องคลาไคล จึงให้ทัพใหญ่ ไปตามคำเนินสงครามหมุ่ม้ากัณฐิศา ใต้ตามดั่งต่อสงคราม ไปตามทัพใหญ่ไคลคลา"^๒

อีกรูปแบบหนึ่งมีการเดินทัพ ๔ ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก คือ การเดินทัพผ่านป่าดงพงชฎ ลักษณะการเดินจะต้องปฏิบัติตาม ลำดับ โดยการให้ "ข้างตัดไปก่อน ม่อนพลตามเสี้ยวลด จึงเอารดไปสกัด จึงเดินฮัศวไปตาม"^๓

ลักษณะที่สอง คือ การเดินทัพผ่านทุ่งราบ ลักษณะการเดินทัพให้ "ยกม้าไปก่อน ม่อนพลตามเสี้ยวลด เอารดไปหลังพล"^๔

ลักษณะที่สาม คือ การเดินทัพขึ้นเขา หรือผ่านเขา ซึ่งเป็นหนทางคับแคบ มี ลักษณะการเดินทัพ โดยการให้ "เอาคนแนบขึ้นก่อน ปืนจ่อองสองข้าง พลคาบตั้งไปสุด พล อาวุธไปหลัง"^๕

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมุ่ตำรายุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำรา พิไชยสงครามว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมุ่ยุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชย-สงคราม คำฉันท์ว่าด้วย เกณฑ์พจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๓ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมุ่ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกมีชื่อต่าง ๆ

^๔ เรื่องเดียวกัน

^๕ เรื่องเดียวกัน

ลักษณะที่สี่ คือ การเดินทัพผ่านถ้ำ เหว หรือลำธารน้ำไหล ให้ปฏิบัติโดยการ
"เอาพลไปสองข้าง แต่งข้างรถไปศึก ซึ่งเอาฮั่วไปตาม"^๑

ลักษณะสุดท้าย คือ การเดินทัพผ่านดงหนามหรือที่รกทึบ จะต้องเดินทัพตามลำดับ
โดยการให้ "เอาข้างติดไปนำ เอาม้ารถไปตาม แล้วคนหามคนหาบ พลคาบตั้งไปสุด พล
อาวุธไปหลัง"^๒

ข การแปรรูปขบวนทัพขณะเดินทัพ

ดังได้กล่าวแล้วว่า การจัดรูปขบวนทัพนั้นจะไม่มีลักษณะตายตัว ทั้งนี้ขึ้นกับการ
ตัดสินใจของแม่ทัพและลักษณะของภูมิประเทศ นอกจากนี้แล้ว ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยในด้านความปลอด-
ภัย การแปรรูปทัพมักจะเกิดขึ้นเมื่อกองทัพเคลื่อนเข้าสู่เขตแดนของข้าศึก โดยมีจุด
มุ่งหมายที่ให้ความพร้อมรบอยู่ทุกขณะและรักษาความปลอดภัยให้กับกองทัพ

เมื่อเดินทัพเข้าสู่เขตแดนของข้าศึก หรือเขตที่จะทำการรบ ตำราพิไชยสงคราม
ระบุว่าจะต้องรีบแปรขบวนทัพโดย

ให้ไว้กอง ๗ หอก โกล่กอง ๓๐ นั้น ๓ เส้น

ไว้กอง ๓๐ โกล่กอง ๑๐๐ นั้น ๔ เส้น

ไว้กอง ๑๐๐ โกล่กอง ๑๐๐๐ ห้าเส้น

ไว้กองพัน โกล่กองสามพันนั้น โดยอาณาไสย เอาไว้ที่เป็นช่อง

ส่วนพลอันเข้าทัพไซ้ แม่นกอง ๑๐๐๐ หย่อน จงคิดแต่ง $\frac{๑๐๐๐}{๑๐๐๐๐}$ ให้เต็มส่วน

พล^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน

^๒ เรื่องเดียวกัน

^๓ หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมุดตำรายุทธศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๒๐๓
ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลปล้นเอาเมืองจนถึงว่าด้วยธงสัญญา

ค) การปลงศพ (การพิงศพ)

การเดินทางเป็นระยะเวลาอันจำเป็นจะต้องมีการหยุดพิงศพก่อนหรือหลังซึ่งเหน็ด-เหนื่อย การหยุดพิงศพนี้ ก็คือ การปลงศพนั่นเอง ประโยชน์ของการปลงศพ ก็คือ ความพยายามที่จะรักษาความสมบูรณ์ของกำลังพลของกองทัพโดยการพิงศพ ระเบียบวิธีการปลงศพตามตำราพิชัยสงคราม มีดังต่อไปนี้ คือ

เมื่อต้องการจะปลงศพ หรือ หยุดพิงศพ ก็ให้จัดรูปขบวนการพิงศพให้ระมัดระวัง โดยการ "ให้ไว้ ๗ หอก กอง ๓๐ นอกทัพแต่กลางวัน ไว้เป็นค้ำยครั้นค่ำใช้เอาเข้ามาไว้ในค่าย เมื่อจะปลงศพให้เอาค้ำยวงแล้ว จงทอดหอกคาบเมื่อรายคอยใช้ วางซึ่งหน้าลงมาจนกอง ๓๐ ถ้าจะห้ามไฟห้ามแต่ไกล คอยศึก ๑๐๐๐ เล่ม เมื่อจะเดินทางใช้ เดินแต่ ๔๐๐ เล่มลงมา"^๑

๒. การตั้งทัพ

กองทัพเมื่อเดินทางถึงจุดหมายที่ต้องการแล้ว สิ่งที่ต้องกระทำก็คือ การตั้งทัพ การตั้งทัพ หมายถึง การวางกำลังทัพอย่างมั่นคงในเขตแดนที่จะกระทำการรบ ซึ่งมีขั้นตอนการปฏิบัติการ คือ การเลือกสถานที่ตั้งทัพ และการตั้งพิงศพในแดนข้าศึก

ก) การเลือกสถานที่ตั้งทัพ

สิ่งสำคัญ สำหรับกองทัพนอกจาก การเดินทางและการจัดรูปขบวนทัพ แล้วอีกส่วนหนึ่งก็คือ การเลือกสถานที่ตั้งทัพ แม้ทัพที่ชำนาญต้องรู้จักเลือกภูมิประเทศในการตั้งทัพ เพื่อความได้เปรียบฝ่ายศัตรูในประการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้าน การตรวจการณ์ การส่งกำลังบำรุงและความสะดวกในการดำเนินการยุทธ การตั้งทัพจึงต้องมีระเบียบวิธีปฏิบัติอันละเอียดอ่อน และต้องดำเนินการผ่านขั้นตอนตามระเบียบวิธีปฏิบัติ

ก่อนที่จะตั้งทัพนั้น ตำราพิชัยสงครามระบุว่า จะต้อง "แต่งตั้งทหารชายุกกล

^๑ หอวชิรญาณ หมวคตำรา ภูมิยุทธศาสตร์ เลขที่ ๗๑ ชื่อตำราพิชัยสงครามว่า ด้วยการรุกและการรับข้าศึก

ตรงค้ปลอมปนองอาจไปลาถลอบดู ทพค้ายฝ่ายศิกศตรู เขามาตั้งอยู่ ที่นั้นจกเป็นนามใด"^๑
 เพราะว่าการเลือกทำเลที่ตั้งทพนั้น มีลักษณะนามที่บ่งถึงสถานที่ตั้ง และทพฝ่ายเราจะต้อง
 ตั้งทพ ในสถานที่นามที่ตั้งทพฝ่ายเรา ช้นามสถานที่ตั้งทพฝ่ายศตรู* โดยนามสถานที่ตั้ง
 ทพต่าง ๆ มีดังนี้

ลักษณะแรก สถานที่เป็นภูเขา มีจอมปลวกและต้นไม้ต้นหนึ่งสูงใหญ่ เรียกสถานที่
 ที่นั้นว่า ครุชนาม

ลักษณะที่สอง สถานที่แนวป่ามีทางริมแนวป่านั้น เรียกว่า พยัคชนาม

ลักษณะที่สาม มีต้นไม้สามต้น เรียงกัน และมีจอมปลวกมหิมายู่ที่ต้นไม้สามต้นนั้น
 เรียกว่า สิงหนาม

ลักษณะที่สี่ สถานที่ใกล้หมู่บ้าน มีถนนหนทาง เรียกว่า ลูนิกชนาม

ลักษณะที่ห้า สถานที่ใกล้คลอง แม่น้ำ เรียกว่า นาคนาม

ลักษณะที่หก สถานที่เป็นดินโพรง อุคมสมบูรณ์ เรียกว่า มูสิกนาม

ลักษณะที่เจ็ด สถานที่กลางทุ่ง เรียกว่า ฮัชนาม

ลักษณะที่แปด สถานที่มีทพ้าและไม้ไผ่หนาม เรียกว่า คณานาม

ข) การตั้งทพทพในแดนข้าศึก

การตั้งทพนอกจากจะมีระเบียบวิธีปฏิบัติ การพิกทพ การปลงทพขณะเคลื่อน
 ทพแล้ว ยังมีการตั้งทพอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะต้องปฏิบัติเมื่ออยู่ในแดนของศตรู ซึ่งวิธีนี้
 เป็นการระวังป้องกันมากยิ่งขึ้น มีการขุดขุดคลองและตั้งหอรบเพื่อวางรากฐานให้เป็นค่าย

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๓ ชื่อตำรา
 พิไชยสงคราม เล่ม ๒ จบว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล จนถึงว่าด้วยตำรายุทธสมณอากาศ

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำรา
 พิไชยสงครามคำฉันท์ว่าด้วยเกณฑ์ทพจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

* ตำราพิไชยสงครามมิได้กำหนดว่านามใดช้มนามใด

ที่มีนคง และเป็นการกระทำเพื่อที่จะอาศัยอยู่ในแดนข้าศึกเป็นเวลานานพอสมควร ซึ่งเป็น
ขั้นตอนต่อจากการเลือกสถานที่ตั้งทัพ

การตั้งทัพในแดนข้าศึก มีกฎเกณฑ์ตามตำราพิไชยสงครามดังนี้ คือ "ถ้าใกล้แม่น้ำ
แลฝั่งบางห้วยธารเขา แล้วให้ไว้ข้างแลรดชั้นใน ไว้ม้าแลพลเดินท้าวชั้นนอก แล้วให้ชุดู
รอบขุนกำแพงรอบ แลมีหอรบบนกำแพง"^๑

๓. การจัดรูปขบวนทัพ

ในตำราพิไชยสงครามมีส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งก็คือ การจัดรูปขบวนทัพ ซึ่งเป็น
ขั้นตอนของการเตรียมพร้อมที่จะทำศึก มีทั้งการจัดรูปขบวนเดิน ขบวนพักทัพ ขบวนกองทัพ
ซึ่งมีทั้งหมด ๒๖ รูปขบวนทัพ ความสำคัญในการจัดรูปขบวนทัพนี้ก็คือ การควบคุมความเป็น
ระเบียบของกองทัพและเป็นการจัดรูปขบวนรบให้ได้เปรียบข้าศึก ทั้งในด้านการโจมตีและ
การป้องกันตนเอง แต่ละขบวนทัพมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

ก) การจัดรูปขบวนตั้งทัพหรือพักทัพแบบ "ครุฑนาม"^{*}

การจัดรูปขบวนทัพลักษณะนี้เหมาะสำหรับตั้งที่ระหว่างเขา โดยมีการตั้ง
หอรบตามยอดเขาสูงล้อมรอบทัพหน้า และทัพหลวง ภายในค่ายทัพหลวง จะมีปืน ทวน ข้าง
ม้า ล้อมรอบ

ข) การจัดรูปขบวนพักทัพหรือตั้งทัพแบบ "นาคนาม"

การจัดรูปขบวนทัพในลักษณะนี้เป็นการจัดทัพที่อยู่ในภูมิประเทศที่มีน้ำล้อมอยู่
ถ้ามีภูเขาก็ตองพยายามตั้งหอรบเอาไว้บนยอดเขาสูง และตั้งค่ายต่าง ๆ รอบเชิงเขา
โดยมีค่ายหลวงตั้งอยู่ตรงกลาง และค่ายต่าง ๆ ที่ตั้งตรงข้ามกับลำน้ำก็ต้องส่งกองทหาร
ออกไปตั้งเพื่อรักษาพื้นที่ตรงข้ามลำน้ำเอาไว้ โดยมีสะพานทอดข้ามปากในการติดต่อ

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หน้ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๗ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
เล่ม ๔ ว่าด้วยโลกานุวัตรหน้าที่ของพระมหากษัตริย์

* ภาพการจัดรูปขบวนทัพ ตั้งแต่ลักษณะที่ ๑ ถึง ๒๐ โปรดดูภาพที่ภาคผนวก,
หน้า ๓๒๒-๓๓๐.

ค) การจัดรูปขบวนตั้งทัพหรือพักทัพแบบ "สีหนามพยุหะ"

การจัดรูปขบวนตั้งทัพในลักษณะนี้ ให้ตั้งในป่าชายเขา มีลักษณะกิ่งสีเหลี่ยม แต่มีอยู่ห้ากองตั้งอยู่นอกกรอบของสีเหลี่ยม

ง) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "พยัคฆนามพยุหะ"

การจัดรูปขบวนทัพลักษณะนี้มีลักษณะคล้ายตัว "H" ในภาษาอังกฤษ โดยเอาด้านข้างออก ใช้ตั้งชายป่าริมทุ่ง หรือตั้งกลางแปลงก็ได้ จะใช้ในการเดินทัพหรือจู่โจมทัพก็ได้

จ) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "เอกะสทพยุหะ"

การจัดรูปขบวนทัพลักษณะนี้มีทัพหน้า ทัพหนุน ทัพใหญ่ ทัพรอง ทัพหลัง เรียงลงมาตามลำดับ ใช้ตั้งที่ชวากทุ่งริมน้ำ หรือจะใช้เดินทัพข้ามแม่น้ำ หรือภูเขาก็ได้

ฉ) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "มคิงษพยุหะ"

การจัดรูปขบวนทัพลักษณะนี้ ทัพหน้าจะต้องมีการวางปีกในลักษณะโอบ เหมือนเขาควางหรือรูปตัว "X" ในภาษาอังกฤษ เมื่อต้องตั้งทัพในที่ลุ่ม หรือจะใช้ยกเดินพลก็ได้

ช) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "ปทุมพยุหะ"

การจัดรูปขบวนทัพ เป็นการตั้งรับแบบสามเหลี่ยม ข้างศึกจะเข้าตีจุดไหนก็สามารถรับได้ ใช้ตั้งที่กลางทุ่ง หรือจะใช้ในการเดินทัพก็ได้

ซ) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "จักรพยุหะ"

การจัดรูปขบวนทัพมีลักษณะเป็นรูปวงกลม โดยมีทัพหลวงตั้งอยู่ตรงกลาง ทัพหน้า ทัพหลังตั้งล้อมอยู่คนละครึ่งวงกลม ใช้ตั้งที่ภูเขาชัน

ฅ) การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "ทจันทรพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปขบวนทัพ มีลักษณะเป็นวงกลม โดยมีทัพใหญ่อยู่ตรงกลาง เหล่าบรรดาทหารอาสาและทัพรองล้อมรอบอยู่คนละครึ่งวงกลม ใช้ตั้งทัพที่ภูเขาและกลางทุ่ง

ฉ) การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "คณสตะกะพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปขบวนทัพ คล้ายดอกทานตะวัน โดยมีแม่ทัพหลวงอยู่ตรงกลาง

เหมือนเกสร บรรดาทัพหน้า ทัพหนุน ทัพรอง ทัพหลัง ล้อมรอบอยู่ ใช้ตั้งกลางทุ่ง ภูเขา หรือที่ดอนก็ได้ หรือจะใช้เดินทัพก็ได้

ฉ) การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "ชั้นตะกวดพยุหะ"

ลักษณะการจัดทัพขบวนนี้จุดประสงค์เพื่อจะเดินทัพผ่านเขา หรือช่องแคบ โดยให้ทัพส่วนหนึ่งเดินข้ามไปก่อน และรักษาพื้นที่หน้าช่องเขาเอาไว้ แล้วให้ทัพต่าง ๆ เดินตาม โดยมีอีกกองทัพหนึ่งเป็นกองระวังหลัง รักษาปากทางช่องเขาอีกด้านหนึ่ง ป้องกันการโจมตีด้านหลัง

ณ) การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "ตรีเพชรพยุหะ"

ลักษณะการจัดทัพเป็นรูปเหลี่ยมด้านเท่า ใช้ตั้งในป่าและใช้ยกเดินพลก็ทำได้

จ) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "มหามังกรพยุหะ"

ลักษณะการจัดทัพเป็นรูปตัว "U" เพื่อใช้ที่จะข้ามน้ำและจะแปรขบวนเป็นรูปสามเหลี่ยมเพื่อใช้ในการต่อสู้ก็ได้ โดยมีทัพหน้าเป็นส่วนปลายของสามเหลี่ยม ทัพหลวงเป็นกองหนุนที่ฐานของสามเหลี่ยม

ช) การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "เพชรพยุหะ"

ลักษณะรูปขบวนทัพ เป็นรูปดาวว่าว โดยมีทัพใหญ่อยู่ตรงกลาง ใช้สำหรับตั้งทัพในป่า

ฉ) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "กรกฎพยุหะ"

ลักษณะรูปขบวนทัพ เป็นรูป "X" คล้ายกำมปู ใช้เดินทัพเพื่อที่จะโอบเข้าศึก เหมือนกับ "มหิงษพยุหะ"

ด) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "ครุฑพยุหะ"

ลักษณะรูปขบวนทัพ เป็นรูปสี่เหลี่ยมพร้อมที่จะเคลื่อนทัพได้ตลอดเวลา โดยมีทัพหน้า ทัพหลวงและทัพรองเดินไปตามลำดับ

ค) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "เสนะพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปทัพ เป็นแบบสี่เหลี่ยมลักษณะยาว โดยมีทัพหน้าอยู่นอกสี่เหลี่ยม เป็นกองเดินนำหน้า ใช้สำหรับการเคลื่อนที่ในลักษณะเร็ว ซึ่งเรียกว่า โฉบทัพ

๓) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "จุลพยัคฆพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปขบวนทัพมีทัพหน้า ทัพหนุน ทัพหลวง ทัพหลัง ทัพหนุนตามลำคืบ และมีปีกหน้า หลัง ซ้าย ขวา ใช้สำหรับตั้งค่ายชายป่า ชายเขา ที่รกหรือเดินทัพก็ได้

๔) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "จุลสิงหพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปขบวนทัพมีทัพหน้า ทัพรอง ทัพหลวง ทัพรอง ทัพหลัง ตามลำคืบ มีปีกหน้า อกู้หน้า และปีกหนุนอกู้หลัง มีการจัดกองคอยเหตุต่างหากจากทัพ ใช้ในการตั้งค่ายในป่าใหญ่หรือกลางแจ้งก็ได้

๕) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "จุลคชสีหพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปขบวนทัพ เป็นลักษณะสี่เหลี่ยมคางหมู มีทัพหน้า ทัพหนุน ทัพรองและทัพหลัง พร้อมทั้งปีกซ้ายขวา ใช้ตั้งทัพตามชายป่า เขิงเขา ริมน้ำหรือที่ดอน ก็ได้ หรือจะใช้เดินทัพก็ได้

๖) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "รตพยุหะ"

ลักษณะการจัดรูปขบวนทัพเพื่อการเดินทัพ โดยมีคนนำพล ทัพหน้า ทัพหนุน ทัพหลวง ทัพหนุน ทัพหลังตามลำคืบ ใช้เดินทางผ่านช่องแคบ ข้ามแม่น้ำ ภูเขาและป่าชุก หรือจะใช้ตั้งทัพอยู่ที่กลางแจ้งก็ได้

๗) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "สภพยุหะ"

ใช้เมื่อจะเข้าต่อสู้และต้องระมัดระวังทางด้านหลัง ลักษณะของรูปขบวน มีลักษณะ เป็นรูปสามเหลี่ยมแหลม

๘) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "ทันภลังนามพยุหะ"

ลักษณะนี้เอาขนาดนามเป็นขุนพล ถ้ามิได้ ให้เอาคชนามตั้งในสองข้าง เมื่อรบให้ขึ้นรบพร้อมกันเป็น ๑๐ หมู่ ลักษณะรูปขบวนเป็นรูปตัว "U" ในภาษาอังกฤษ

๙) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "ฉกตริคาพยุหะ"*

* การจัดรูปขบวนทัพเหล่านี้ ปรากฏอยู่ใน พันเอกชอบ ภัคศรีวงศ์, "ยุทธวิธีไทย," หลักการรบของไทย (เอกสารโรเนียวประกอบการสอนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ๒๕๒๓), หน้า ๕๔.

ใช้เมื่อเดินทาง มีลักษณะคดเคี้ยว ให้เอามูลเกาะนามเป็นขุณฑล คีรตบในป่า

ดี ลักษณะรูปขบวนเป็นรูปหินปลา

ผ) การจัดรูปขบวนทัพลักษณะ "โกธาทพหะ"*

ใช้เมื่อจะข้ามลำธาร ให้เอาพลเท้าไว้บนภูเขา

ผ. การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "โตบุตรคาพหะ"*

ใช้เมื่อถอยและเข้าศึกตาม ลักษณะรูปขบวนมีส่วนหน้าและส่วนหลัง

พ. การจัดรูปขบวนทัพ ลักษณะ "สีหะเคชะพหะ"*

ใช้ตั้งพลเชิงเขา ถ้ามีแม่น้ำอยู่เชิงเขาก็ต้องห่างแม่น้ำออกมา

แม้ว่าจะมีการจัดรูปขบวนทัพแล้ว ก็ยังไม่เป็นการเพียงพอต่อความปลอดภัยในการป้องกันการโจมตีของข้าศึก หรือความรวดเร็วในการที่จะเข้าสู่โจมตี กองทัพข้าศึก ในสงครามกลางแปลง (สงครามพื้นราบ เช่นกลางทุ่ง) เมื่อเดินทัพไปพบกองทัพข้าศึกในระยะประชิดแล้วจำเป็นต้องรับ เร่งจัดรูปขบวนทัพใหม่

ตามตำราศิขัยสงครามได้กำหนดการจัดรูปขบวนทัพเพิ่มเติมเอาไว้ดังนี้คือ

ทัพคน ๑๐๐๐๐	หนึ่ง	เอาแป้**	๗๒	เส้น	เอาชื่อ***	๑๔	เส้นกับลิบวา
คน ๕๐๐๐	เอาแป้		๖๖	เส้นกับวาหนึ่ง	เอาชื่อ ๑๑	เส้น	กับ ๑ วา
คน ๔๐๐๐	เอาแป้		๕๖	เส้น	ชื่อ ๑๑	เส้น	๑๐ วา
คน ๓๐๐๐	วางแป้		๔๔	เส้น	วางชื่อ ๑๑	เส้น	

* การจัดรูปขบวนทัพเหล่านี้ปรากฏอยู่ใน พันเอกชอบ ภักศรังศ์, "ยุทธวิธีไทย," หลักการรบของไทย (เอกสารโรเนียวประกอบการสอนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ๒๕๒๓), หน้า ๔๔.

**

แป้ คือด้านยาว

ชื่อคือด้านกว้าง

คน	๖๐๐๐	วางแป	๔๐ เส้น	วางชื่อ	๘ เส้น	๑๖ วา
คน	๕๐๐๐	วางแป	๓๒ เส้น	วางชื่อ	๗ เส้น	
คน	๔๐๐๐	วางแป	๒๔ เส้น	วางชื่อ	๕ เส้น	๑๐ วา
คน	๓๐๐๐	วางแป	๑๖ เส้น	วางชื่อ	๔ เส้น	
คน	๒๐๐๐	วางแป	๘ เส้น	วางชื่อ	๒ เส้น	
คน	๑๐๐๐	วางแป	๔ เส้น	วางชื่อเส้น ๑ ^๑		

จะเห็นได้ว่าการจัดรูปขบวนทัพในลักษณะเช่นนี้ เป็นแบบรูปสี่เหลี่ยม สามารถจัดได้อย่างรวดเร็ว โดยการแปรรูปขบวนทัพจากรูปขบวนเดินทัพ เป็นรูปทัพในลักษณะรูปจั่ว เพื่อรูปจั่วกองทัพข้าศึกที่ยังแปรขบวนไม่สำเร็จ การจัดรูปขบวนทัพในลักษณะนี้ง่ายและรวดเร็วกว่าการจัดรูปขบวนทัพที่ยึดแบบที่กล่าวมาแล้ว

โดยปกติแล้วในการเผชิญหน้ากับกองทัพข้าศึก ก็จะมีกลยุทธ์ในลักษณะของการแสดงอำนาจของกองทัพควบคู่ไปด้วย เพื่อให้กองทัพของข้าศึกหวั่นเกรง กองทัพธรรมดาสามารถแสดงลักษณะอันน่าเกรงขามให้ศัตรูเห็นได้ โดยแสดงกลลวงต่าง ๆ การแสดงออกในลักษณะนี้เป็นการเพิ่มขวัญกองทัพศัตรู โดยเฉพาะในขณะที่กองทัพเรามีกำลังน้อยกว่าศัตรู จำเป็นจะต้องอาศัยการแสดงอำนาจของกองทัพให้มากยิ่งขึ้น การแสดงอำนาจของกองทัพนั้น ตำราพิชัยสงครามได้ระบุให้ "กระทำสีหนาทเหมือน ราชสีห์ เมื่อจับข้างสารแมนสีหราชจะจับเขียดตัวน้อยตัวหนึ่งก็ตี ย่อมกระทำสีหนาทด้วยกำลังฤทธิ์ ดูดังจับข้างสารนั้นดูเดียวกัน"^๒ การกระทำต่าง ๆ เหล่านี้มีข้อกำหนดคือ ให้ใช้ปัญญาให้รอบคอบ ถ้าทำได้เช่นนี้แล้ว ชัยชนะก็จะเป็นของฝ่ายตน

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๗๑ ชื่อตำราพิชัยสงคราม ว่าด้วยการรุกและการรับข้าศึก

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๕ ชื่อตำราพิชัยสงคราม ว่าด้วยประวัติกทัพและวิธีจัดทัพ

๕) การเข้าทำการยุทธ

จุดสำคัญที่สุดของสงครามอยู่ที่การทำการรบ เพราะการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะแพ้หรือชนะการทำการรบเป็นตัวตัดสิน การเตรียมการทางด้านยุทธศาสตร์เป็นแค่ตัวสนับสนุนการรบเท่านั้น การทำการรบจึงเป็นการปฏิบัติการที่สำคัญที่สุดในขบวนการทำสงครามสำหรับตำราพิชัยสงครามแล้ว การปฏิบัติการรบที่ปรากฏอยู่มี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกคือ กลศึก ๒๑ กล ส่วนลักษณะที่สองจะว่าด้วยเรื่องยุทธวิธีที่นอกเหนือไปจากกลศึก ๒๑ กล ดังเช่นการเข้ายึดเมือง นอกจากนี้ยังมีส่วนประกอบที่สำคัญของการปฏิบัติการยุทธ คือการให้อาณัติสหภาพ ลักษณะที่ทำให้มีชัย ๑๐ ประการ ลักษณะการติดตามศึก ลักษณะที่จะทำให้ปราชัย ๑๐ ประการ ลักษณะการแก้ศึกและลักษณะการป้องกันการติดตามศึก ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก) กลศึก ๒๑ กล

ในตำราพิชัยสงคราม กลศึก ๒๑ กล เป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่ง* เมื่อมีใครกล่าวถึงตำราพิชัยสงคราม ก็จะพูดถึงกลศึก ๒๑ กล กลศึก ๒๑ กลนี้ก็คือยุทธวิธีหลักในตำราพิชัยสงคราม ซึ่งจะสอนถึงเล่ห์กลอุบายสำหรับต่อสู้กับข้าศึกในทุกรูปแบบ กลศึก ๒๑กลมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

๑) กลศึกที่ ๑ ชื่อว่า "ฤทธิ"

"ฤทธินั้นขึ้นทะเบียนองอาจ ผกผาดกล่าวแรงแรง สำแดงแก่ข้ากษัตริย์หาญ
ชวนทำการสอนสาตร อาจเอาบ้านเอาเมือง ชำนาญเมืองนครคัง ยงใจผู้ใจคน อาษาเจ้าคน
ทุกคำเข้า จงหมั่นเฝ้าอย่าคลา พักตราขึ้นเทียมจันทร์ ทำโดยธรรมจรงักดี บันเทิงศักดิ์
จงสูง จงพระยศยิ่งหล้า"^๑

^๑ท้าวชิริญาณ หมวกดำรา หมูยุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำราพิชัยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

* จากการสังเกตของผู้เขียน เห็นว่าส่วนนี้ในตำราพิชัยสงครามตรงกันเกือบทุกฉบับ ไม่มีการคลาดเคลื่อนกันเลย อาจจะเป็นช่วงสำคัญจึงท่องจำกันมาอย่างไม่ผิดเพี้ยน และนำมาบันทึก จึงมีลักษณะการเขียนที่ตรงกันเป็นพิเศษกว่าตอนอื่น ๆ

๒) กลศึกที่ ๒ ชื่อว่า "สีหจักร"

"ให้บริรักษ์พวกพล อุก่าสังคนก่าสังท่าน คิคคเนการแมนหมาย ยกย้ายพล
เคียรคาชภาสโลลคสีกรรกง ตั้งพลจงแปดทิศ สติดยข้างม้าย่าไหว ตั้งพระพลาไชยจงสรรพ
จงต้องทัพโดยสาตร ยิงนพบาทศรีโกนให้ฟังโหรชันแมน แก่วนรู้หลักมิลลาด ให้ผู้อาจทะเลวง
พัน ให้ศึกผันแพ่ท้าย ย้ายพลใหญ่ให้ไหว ไสพลศึกให้หนี"^๑

๓) กลศึกที่ ๓ ชื่อว่า "ลักษณะซ่อนเงื่อน"

"เดือนกำหนดกฎหมายตรา แยกปีกกาอยู่สรรพ เนินทหารผู้แก่แล้ว แล้วกำหนด
จงคง แต่งให้ยิงยิงเข้า ลากศึกเข้าในกล แต่งคนแต่งข้างม้า เรียงหน้าหลังโจเจ
รบโยเยแล้วหนี สึกคิดติดตามคิด สมความคิดคาตฆ้องไชย ยกพลในสองข้าง ยกข้างม้า
กระหอบ ยอหลังรบสองข้าง ซึ่งบ้ายข้างอันหนี ตรีหรืออาวุธให้ร้อง สำหรับก้องสำคัญ ยินยิบรบ
ทั้งสี่ คสีพลออกโดยสิ่ง สัตว์ตั้งงั้งฉิบหาย"^๒

๔) กลศึกที่ ๔ ชื่อว่า "เดือนกำบัง"

"รุ่งรบพลตนน้อย ชักคนคล้อยแฝงป่า แต่งพลหล้าแล่นวง หึ่งกงนอกกงใน
ไว้ข้างม้าให้แฝง แทงให้ร้องทรพิง มีอึ้งฉ้องกลองไชย ไว้ให้เสียงสำหรับ ยินไฟกับธนูนำไม้
กรูกันมา คาบทะเลวงพันคาหลัง ประดังข้างม้าเรียบชายไพร จูกทาบในป่าโห้ เกราะเสโล
นี่นั ให้ศึกงันร่าถอย ครั้นศึกคล้อยเห็นผู้หัวว กลศึกคราวคริมป่า แล้วออกกล้าแล่นดาว
ท่าสำหาวซ่อนเล็บ เก็บแต่เตียนกินรก ลอกฉวยฉกเอาจงเมือง ให้ศึกเคืองใจหมอง"^๓

^๑ หอวชิรญาณ หมวดคำร่า หมู่พุทธศาสน์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อคำร่าพิไชยสงคราม
คำฉันท์ว่าด้วยเกณฑ์พจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๒ หอวชิรญาณ หมวดคำร่า หมู่ตำรายุทธศาสน์ เลขที่ ๓๔ ชื่อคำร่าพิไชยสงคราม
และคำร่ากลคือท้าย

^๓ หอวชิรญาณ หมวดคำร่า หมู่ตำรายุทธศาสน์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อคำร่า
พิไชยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยเกณฑ์พจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

๔) กลศึกที่ ๔ ชื่อว่า "ฟังภูผา"

"แม้ศึกมาปะทะ อย่าเพื่อระเริงแรง สำแดงดูเจนน้อย ชักคล้อยแฝงป่าเข้า
 ศึกเห็นเราออก ผูกข้างม้าออกไล่ ยอพลใหญ่กระทบ ฉิรบเข้าบ่ไหว ให้ข้างม้าโรมรุม กลุ้มกัน
 หักอย่าคลา อย่าช้าเร่งรุมตี ศึกแล่นหนีตามต้อย ให้ยับย้อยพรายพริก ศึกเอาหัวโหล่น
 เต็มเริงรำสำแดงหาร ให้ศึกคร้านคร้ามกลัว ระวังระเิดสัง"^๑

๖) กลศึกที่ ๖ ชื่อว่า "ม้ากินสวน"

"ให้หาผู้คนหาท้าว ลาดเอาเข้าเอาเรือน บ้านตื่นเพื่อนอยู่ใกล้ จับกุม
 ไล่เอามา นามมาเลสเทศกาล ป็นพนักงานจงขาด ปรมไปลาดเมืองเมือง ให้ศึกเคืองใจ
 แค้น แน่นจะอยู่บ่มีสุขบุกขับกับทุกเดือน เตือนใจตื่นไปมา กลขับปลาให้ห้อม ค้อมดัก
 สักลุ่มเอา ให้ศึกหลงใจถอย ค่อยเก็บนอกเข้ามา ให้ระอาใจอ่อน ย่อนผู้คนให้หนี"^๒

๗) กลศึกที่ ๗ ชื่อว่า "พวนเรือโยง"

"ประจวบโองเป็นตาล ทำงหวานแฉ่มชิต ผูกเปนมิตรไมตรี สิ่งใดศึยกให้
 ละไลต่ออย่าเสีย แต่งลูกเมียให้สนิท ศึกต่อตั้งยังกล ญบลข้างเดือนตามโฆลง โยงเบ็ด
 รวคราวเหี้ยยามค่อขลาก้ามเอามา ด้วยปัญญาพิศดาร"^๓

๘) กลศึกที่ ๘ ชื่อว่า "โพงน้ำบ่อ"

"คิดคิดต่อข้าศึก ฝ่ายเขานิกรูแกลน ไกรรุกแดนรุกตัว เลียบเลียมกล่าว
 ช่มเหง ชะเลงอุหมิ่นเรา โอนอ่อนเอาอย่าขวาง ข้างเราทำดูจน้อย ค่อยเจรจาทาตี

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่พุทธศาสนรัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำรา
 พิไชยสงครามว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่พุทธศาสนรัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำรา
 พิไชยสงคราม คำฉันท์ว่าด้วยเกณฑ์พจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๓ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสนรัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๓ ชื่อตำรา
 พิไชยสงคราม เล่ม ๒ จบ ว่าด้วยศึก ๒๑ กล จนถึงว่าด้วยตำราอุเมฆบนอากาศ

สักคหิชอบไว้ อ่อนคือใคร ตามใจ น้ำไหลลู่หลังหลาม พุดงามก้านกิ่งใบ ชัชยาศัย ถ่อมถด
 อดค่ากล่าวท่าวเอา ครั้นว่าเขาอุหมิ่น ผินพิงพลดูแคลน แคนพิงพลดูถูก ประดุจลูกหลานตน
 ครั้นสมสกลไซร์ ซึ่งยกได้เขาสิน เราถูกยีนผูกเอา ได้ทำสง่าเงย เตยหน้าตาโอโงง
 ดุจหนึ่งโพงได้น้ำ"^๑

๔) กลศึกที่ ๔ ชื่อว่า "พ้อข้างป่า"

"มิสิทมาคะตึก สิกครั้นหนีครั้นไล่ บค้อยไต่ค้อยตาม ลามปามเล่นโล่มา ให้
 แหงหาขุมขวาก พากย์ที่เหวที่ตม แต่งให้ล้มหลุมขุม ขุ่มซ้อนตนสองปราด แต่งให้ลาดเบื้องหน้า
 ค้อยอุ้อ้าที่สี ถ้าโหรเห็นได้ สิกเห็นใครใจคด ค้อยถอยถดฝ่ายเรา ฝ่ายเขาขามบไล้
 ฝ่ายเราไปไร่พลไว้เป็นกลหลายฐาน ปินการตามหน้าหลัง ระวังยอหลายแห่ง สบที่แต่ง
 เนืองเนือง พลเขาเปลืองด้วยกล ยุบลพ้อข้างเขื่อน แล้วแต่งเทือนหน้าหลัง หังไปน้ำ
 กีบได้ ถอยหลังไปก็บรอด หอดตนตายกลางช่อง กลองยุบลคั้งนี้"^๒

๑๐) กลศึกที่ ๑๐ ชื่อว่า "พ้างำคิน"

"หมื่นสำเนียงพลพทุทธรามาศัย ให้ใจจางใจหาย ชำนาญข้างม้ากล้าณรงค์
 มีนคงซัดับเฉียว เหลือบเหลียวหน้าซ้ายขวา ไปมาฝับดับไว ใช้สอยยอคยวคยง จงชำนาญ
 เล่นแวนไว ปินไพ่นาคิม สนิทญาคบคั้งแพน แสนเสโลโตมร กรไว้หุงเชียวชายุชำนาญศิลป์
 หังปวงหลวงพันรันรุม ขุมพลลิบพลร้อย อย่าให้คล้อยคลายกัน ทิวพลพันพลหมื่น หินพลแสนพล
 ล้าน จรเหียวตาลเค็ดมา แปรงข้างบ้ายตาม หังความตามบั้งคับ กับเสบียงเรียงงู
 ประตุงไพร่พลข้างม้า"^๓

^๑ หอวชิรญาณ หมวดคำร่า หมู่คำร่ายพุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๐๖ ชื่อตำรา
 พิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกสงคราม

^๒ หอวชิรญาณ หมวดคำร่า หมู่คำร่ายพุทธศาสตร์ เลขที่ ๓๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
 และตำรากลต่อท้าย

^๓ หอวชิรญาณ หมวดคำร่า หมู่คำร่ายพุทธศาสตร์ เลขที่ ๓๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
 และตำรากลต่อท้าย

๑๑) กลศึกที่ ๑๑ ชื่อว่า "อินทนิมาน"

"ให้อาจารย์ผู้รู้ เทพยาครูฝังนบบาท แต่งสีหนาทข่มนาม ตามโบราณผู้แม่น อัน
 ซาญก้วน เห็นประโยชน์ บรรเทาโทษโดยสาคร ยุรยาตรโดยอรรถ ให้ประหัดซึ่งโทษ
 อย่างซึ่งโกรธอสังการ มนตราคมสิทธิศักดิ์ พำนักในโบราณ บูรพาจารย์พิไชย โอบเอาใจพลหมู่
 ให้อุสภณนิมิตร พิศโดยญาณประเทศ พิเศษราชภักดี ศรีสุริยศักดิ์มहिมา แก่ผู้อาชานรรารถ
 เทพาสาธุการ"^๑

๑๒) กลศึกที่ ๑๒ ชื่อว่า "ผลานศัตว์"

"ข้าศึกของอาจ บพลาตราษฎรกระทำนำพลพยัคฆะปะ เมือง พลนองเมืองแสนเท้า
 แจกเหล่าข้าเรา เอาอาวุธจงมาก ลากปืนศิษย์พาดไว้ ขึ้นหน้าไม้ธนู คุมปืนไฟจุกช่อง
 ส่องจงแม่นอย่าคลา ชกสารพาดันทุก อย่าถูกลูกคอยพิง อย่าประดังตนเด็ด เล็ดเองดูที่มั่น
 กันที่พลจงคง คนหนึ่งจงอย่าถูก ปลุกใจคนให้หื่น ให้ขึ้นในสงคราม พังความสิ่งสำคัญ ช้อง
 กลองพรรณแตร์สังข์ ประดังโรมรันรุม เอาจุมพลคาพิศ ศิสิกเป็นนาย ครั้นถูกกระจายพ่ายพิง
 พลเสริดสังฤาอยู่ บ่เป็นหมู่เป็นการ"^๒

๑๓) กลศึกที่ ๑๓ ชื่อว่า "ซูพิศม์แสง"

"ข้าศึกแรงเรื่องฤทธิ์ คิดไม่ภัยเอาเรา เคยเขามากกาก็ที่แคบที่คับ สลับรีพลข้าง
 ม้า เคยคลาปลันรุกราน ผลาญล่อลวงบ้านเมือง เมืองเมืองมาเพื่อนตน ให้ใส่กลปราศัย
 ผ่ากของไปผ่ากรักษ์ สักลอกให้เงินทอง รวงวัลปองขุนใหญ่ หัวเมืองไพร่ข้าศึก ให้ตรีภจง
 สับแล้ง แข่งอุบายเล่ห์คิด ไปมาสนิหเป็นกล ให้เขาจนสนเท่ห์ เพราะเป็นเล่ห์ภายใน
 บัไว้ใจแก่กัน ผันใจออกกินแทน แยกให้ผิดด้วยกัน ซูพิศม์ผันประพิศม์ ให้ผิดกันเองโจกเจก

^๑ หอวชิรญาณ หมวดคำรา หมู่พุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อคำราพิไชยสงคราม
 เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกมีชื่อต่าง ๆ

^๒ หอวชิรญาณ หมวดคำรา หมู่คำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อคำรา
 พิไชยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

บ่เป็นเอกใจเดียว บเป็นเกี่ยวเปนาการ เพราะพิศม์ผลาญศัตรู"^๑

๑๔) กลศึกที่ ๑๔ ชื่อว่า "แข็งให้อ่อน"

"ก่อนเมื่อศัตรูยก ให้คุมกอน้ำ ข้าอุย้าวยาศิม์ ศิณิจพิศม์จงแหลก ตัดไม้แมกเมื่อ
เมมาเอาไปทอดในน้ำ ด้บข้าหนามขวาก แต่งจงมากท่าทาง วางจาวหัวแหลนเล็ท บ่อ
คานทางเขาที่ชัน กันหลายแห่งด้ดับ แต่งสนับไว้จ้อไฟ ไล่เผาถลอกป่าแซม แนมขวากหนาม
หว่างน้ำข้าม ตามเผาป่าแทบทัฟ ยับไม้เผาเป็นถ่าน หว่านไฟไว้เรียงราย รอเผาเสบียง
จงลัน อย่าให้กินเปนอาหาร แต่งคนซาทลอกทัฟ ให้เสียหัวเสียหาย ทำลายคอบเมืองเมือง
เปสียงสเปียงเปล่าเฉาแรง"^๒

๑๔) กลศึกที่ ๑๔ ชื่อว่า "ยอนญเขา"

"ข้าศึก เนาประชิชะ ให้ริช่อชอบ ที่จะชอบจะชัง แต่งระวังยักย้าย ฝ่ายพลเขา
เอาเสบียง เรียงงานในเมืองเรา เอาใจโพโรใจพล คนอยู่ประจำการ พนังงานใครใครรบ
แต่งบรรจบพลแล่น ให้ทำแก้วนชวนกัน แต่งถลวงพันบุกทัฟ คอยฟังศัพทส์สำคัญ หาที่ขึ้นที่อ้าง
เอามาข้างเป็นดิน ปินตุ๊กค้ายเข้า รบรุกเร้ารวมแทง อย่าคลายแคลงพรายพลัด ด้ดให้ม้วย
ด้ด้วยกัน ให้สำคัญจงแน่มแล่นข้างม้าวางขวาก เขาตามยากเอาเรา เท่าศิศที่ตนหมาย ข่า
ให้ตายกลากลาด ต้องบาดเจ็บป่วยการ ศิตรูตลาระทศ ชดด้วยเสียงปืนไฟ ในเมือง
เร้งโหร้อง ให้มีก้องนิระนาท มีปีพาทย์เสียงสรวกใน ชมชื่นใจชับร่า ข้าหนงองอาจ ปินไฟ
พาดประดัง"^๓

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๐๖ ชื่อตำรา
พิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกสงคราม

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำราพิไชย-
สงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

^๓ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๓๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
และตำรากลต่อท้าย

๑๖) กลศึกที่ ๑๖ ชื่อว่า "เข้าให้ผอม"

"บั้นเมื่อให้เฮอสีลา พาธออริราช ให้คืนาศศัตรู หมิ่นตรวจดูกำลัง ช้างม้าทั้ง
รีพล ปรนกันเปลี่ยนไปลาด ผาครุเอาแต่ได้ หนังสือไว้หมายหมก ว่าจะยกพลหลวง ลงงใส่
กลเป็นเขต อุในเทศกาล ให้ป่วยานทำนา แสงตรวจตราพลแล้ว แล้วคลายพลเราเสีย
เยี่ยกลเมษมิดฝน ฝนไปตกตรนกนางนาง ให้แผ้วถางแสงทำ คะตีกคำแรงรบ ครั้นหลงกล
ยกเล่า ลากพลเข้าเนืองเนือง แยกให้เปลืองไปมา คุกกลกาชักไข จะไล่ไล่ก็มีพัน รนคืนปี
ป่วยการ ข้าศึกด้านอื่นอยากให้ข้าวยากหมากแพง สิ่งเป็นแรงให้แรงถอย ร้อยรอนไข้ใจ
หิว ดินมือปลิวพลทราย ไพร่หนีนายนายเปลี่ยน บ่เป็นเรี่ยวเป็นแรง ใครใคร่แข็งมิได้ ใคร
ใคร่ไม่มีลาภ ถ้ารูปร่างงามเสาวภาพก็จะมีเสรา"^๑

๑๗) กลศึกที่ ๑๗ ชื่อว่า "จอมปราสาท"

"องอาจมุ่งมาทอ อูหอคอยเรียงวัง ตั้งไชยภูมิจงมีบ รู้ตั้งทัพพระพลาไชย
อย่าได้ไหวได้หวั่น หมิ่นดูฉบับธรรมนิยม เตรียมปูนปั้นเป็นกอง หน้าหลังสองตราข้าง
รอบไว้ข้างม้ารถด้วยธรรคชโยธา ให้รักษาจรรอบ ทุกคันขอบนอกใน อย่าได้ไหวเป็นป่วน
อย่าได้ควั่นคอยพัง คอยดูหลังดูหน้า จัดข้างม้ารีพล ปรนกันกินกันนอน อย่าย่อหย่อนอุสาห์
ให้หมิ่นตรวจตรา ทั้งกระลาตระแสงแกง อย่าได้แฝงนายไพร่ โภยรักษาจรงมาก อย่าให้
ยากใจพล อย่าทำกลดูเงื่อ บกเรื่องจข่านาญ ชาญทั้งที่โดยกระบวน คิดควรรัฐจสรรพ
นับหน้าอุ้ออาษา หากคนดีเป็นเพื่อน อย่าเลื่อนถ้อยให้เสียคำ ทำชันโคทำโดยสาตร์ ตามฉบับ
ราชโบราณ กระทำการให้รวมขอม"^๒

^๑ หอวชิรญาณ หมวดคำราม หมู่พุทธศาสตร์ เลขที่ ๗๒ ชื่อตำราศิโยยสงคราม
ว่าด้วยการเข้าสู่รบกับข้าศึก

^๒ หอวชิรญาณ หมวดคำราม หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อ
ตำราศิโยยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยเกณฑ์พจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

๑๔) กลศิกที่ ๑๔ ชื่อว่า "ราชปัทมา"

"พร้อมเสนาทั้งสองข้าง ข้างม้ารถเสมอกัน หานันถรมผู้ฉลาด อาจใส่กลไป
 ปลอมค้อมฐที่อุททาง วางต้นหนคนใช้ ไว้กังวลแก่เขา เอาลนให้ทฤหรัช ให้คิดค้นใจออก
 ทั้งภายนอก ภายใน หวันไหวใจไปมา แต่งโยธาศัดกัน หลายหมู่พรรคหลายกอง จงนาย
 หนึ่งไพร่สี่ หรือนายไพร่หก ยกนายหนึ่งไพร่เก้า เคล้านายห้าจงพล ช้ายชวาค่น่าหลัง
 ทั้งอาวุธท่าทาง ถอยฟัง กางกันรบ ทบท่าวย่าหนีกัน คอยยืนยืนรบพลาง ใส่ยาวางเรียเค็ด
 นายไพร่เล็กลอคตาม ให้ฟังความสำคัญ ช้องกลองพรธงไชย กดให้ไล่ให้หนี สลาลาดศึก
 เข้า ในพลเคล้าเปนกล สองกองพลช้ายชวา จุมรรคาขอบกล เอาพลตั้งสองข้าง
 กองกลางจ้างพลถอย สิกตามลอยแล่นไล่ ครั้นสิกลงไปออกข้าง คอยดูข้างจุม้า ดูทวยคลา
 รัพล สบสกลโดยสำคัญ จึงกระทบกันเข้ารบ สบสำเนียงเสือกสา ยอ้าให้กลาให้คลาด
 ผาดเอาคงเอววัน หีบเอาพลันจงได้ ไว้กำหนดนายกอง ข้างปองปุนจงสรรพ หนีอ่านเร่ง
 ตรวจตรา"^๑

๑๕) กลศิกที่ ๑๕ ชื่อว่า "ฟ้าสนั่นเสียง"

"เรียงพลพุกำหนด กฎประกาศถึงตาย หมายถึงรู้ถ้วนตน ปรมเป็นงานตรงค้
 ยวดยงกล่าวองอาจ ผาดกำหนดกฎตรา ยามล่ออย่าสมิตน ทำยุบลสิหนาท ดูจฟ้าฟาดสายแสง
 สำแดงการรุกรัน ปล้นปลอมเอาชิงช่วง ลวงเอาบุรีราชเสมา ตรารางวันเงินทอง ปองผ้า
 มื้อนแพพรพรม ยศอนันต์ผายผูก ไว้ชั่วลูกชั่วหลาน การข้างม้าพลหาญ ให้ชำนาญการรบ
 สบได้แก้งรอตราชฎร์ ดูจฟ้าฟาดเผาผลาญ แต่งทหารรังรายเรียง เสียงคะเครงคะครัน
 ทั้งสิ้นป่าคะครันสนั่นช้องกลองไชย สรในศัพท์แดรสังข์ กระดังดังฉานฉ่า งอนงาข้างเรียงราย
 เสียงบรรลือคร่ำครัน"^๒

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๓ ชื่อตำรา
 พิไชยสงคราม เล่ม ๒ จบ ว่าด้วยศึก ๒๑ กล จนถึงว่าด้วยตำรายุทธเมฆบนอากาศ

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม
 เล่ม ๒ ว่าด้วยกลศึกมีชื่อต่าง ๆ

๒๐) กลศึกที่ ๒๐ ชื่อว่า "เรียงหลักยืน"

"ให้ข่มขืนรุกราน ผลาญให้ครอบครัวพัน ผันเอาใจให้ขึ้น สิ้นสร้างไว้สร้างนา
 นาปลาล่วงแดนต่าง โพนเนียนข้างล่วงแดนเขา เอาเป็นที่เปนน้อง พร้อมทั้งค่ายตั้งเรียง
 บ้านถิ่นเรียงรายหมื่น เร่งกระชั้นเข้าเรียงราย เกาะเอานายเอาไพร่ ไว้วางใจถึง
 ระวางพิงใจให้ ใส่โคล้เอาเป็นเพื่อน ใครแข็งกล่นเกลื่อนเสีย ให้เมียผูกครดิ่ง ให้เป็นจึง
 ม่วมสาย รวยรอบเอาจงหมื่น จงเอาขึ้นเป็นกล กลให้เขาลอบล้น ปล้นบ้านถิ่นเพื่อนไปมา
 ระวาเพศแทบเรียง"^๑

๒๑) กลศึกที่ ๒๑ ชื่อว่า "ปืนพระราม"

ว่าอย่ามีความโกรธซึ่ง ทรึงใจหนักกก สำแดงศึกใหญ่มา พาทาจงคอยฟัง ให้
 ระวางถอยแล้ว แม่นอย่าแอ้วแวนไว้ ได้แล้วกลับคืนรอด รือรอบปลอดมิไชย ห่วนไหวใจ
 ศัตรู อุสนั่นใจเศร้า ให้พระยศเจ้ารุ่งเรือง เลื่องภาเคชหาญท้าว ทุกท้าวท้าวเกรงขาม"^๒

ข) การเข้ายึดเมือง

การที่จะเข้ายึดเมืองของข้าศึกให้ได้นั้น จะต้องประกอบด้วยปฏิบัติการ
 ๒ ขั้นตอน คือการล้อมเมือง และการเข้าตีเมือง ซึ่งทั้งสองขั้นตอนมีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑) การล้อมเมือง

การสงครามในสมัยโบราณ ชัยชนะของกองทัพมิใช่หยุดอยู่เพียงแต่ชัยชนะ
 กลางแปลง ชัยชนะที่แท้จริงนั้นก็คือ สามารถที่จะบุกถึงที่มั่นหลัก หรือเมืองศัตรูและล้อม
 เมืองนั้นได้ จนสามารถดำเนินการขั้นสุดท้าย คือตีเมืองและยึดเมืองของศัตรูเอาไว้ใน
 อำนาจได้ กองทัพจะต้องเริ่มต้นจากการเดินทางจากบ้านเมืองของตนเอง มีการปลงทัพ

^๑ หอวชิราวุธ หมวดคำราม หมู่คำรามยุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อคำราม
 ศิโยยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยเกณฑ์ทัพจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๒ หอวชิราวุธ หมวดคำราม หมู่ยุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อคำราม
 ศิโยยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

หรือหยุดพักทัพบ้างตามสมควรระหว่างระยะทาง เมื่อเข้าเขตแดนข้าศึกก็ต้องแปรรูปขบวน ทัพเพื่อความปลอดภัยจากการโจมตีของข้าศึก การเดินทางของกองทัพจะสิ้นสุดลงเมื่อ กองทัพนั้นได้ล้อมเมืองของข้าศึกไว้ได้

ตำราพิชัยสงครามได้กำหนดการล้อมเมืองเพื่อเข้าตีเอาไว้ว่า ให้ล้อมประชิด เมืองศัตรูไว้ให้มีนกง สกัดกันทางสัญจรไปมาที่จะ เข้าหรือออกจากหัวเมืองศัตรู จัดการส่ง กองลาดตระเวนเพื่อจับพล เมืองของเมืองข้าศึก เมื่อได้ตัวเชลยแล้ว ให้ "ไต่ถามเหตุ อันคิดอ่านการศึกษาเป็นไฉน ถ้าทางเข้าออกฉันใด เล็ดลอดที่ไหน อย่าเอาจงเร่งออกจริง คิดอ่านผู้ใดรำพึง กลศึกคำนึง กิจการจะทั่วกลใด ช่างมีรำพลตรนใด มากน้อยเท่าใด หังหวายทหารอาษา ปืนใหญ่ปืนน้อยขณะนา จะแต่งออกมา ค่ายนอกประมาณเท่าใด บ้าน เมืองตกแต่งเป็นไฉน เล่ห์ยันต์กลใดอย่าได้ฮึกเหิมอำพราง เขาจะสู้เราฤมร้าง คิด ฉันทใดบ้าง สึกค่ายเมืองโพ้นเป็นไฉน ถามให้สิ้น เล่ห์กลใน เห็นจริงแล้วใช้เร่งศึกกิจการ อย่างคลา"^๑

ในขณะที่ล้อมเมืองอยู่นั้น ให้จัดทหารออกเป็นหน่วยเล็ก ๆ เพียวจับผู้คนนอก เมือง ปล้นหรือหาเสบียงอาหาร รวมทั้งช่างม้าวัวควาย เพื่อเป็นการตัดกำลังของฝ่าย ข้าศึก แต่มาเพิ่มกำลังของตน

๒) การเข้าตีเมือง

การล้อมเมืองอย่างเดียวโดยไม่เข้าตีนั้น ไม่ก่อประโยชน์เท่าที่ควร แม้ว่าบางครั้งการล้อม เมืองก็เพื่อให้ฝ่ายศัตรูหมดความอดทนและยอมแพ้โดยปราศจากการรบ แต่วิธีการดังนี้เป็นจะต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน ในด้านหนึ่งการค้าเดินศึกยึดเยื่อ จะก่อผลเสียหายนับประการ ซึ่งบางครั้งอาจเป็นเหตุให้พ่ายแพ้แก่ศัตรู ซึ่งตั้งรับอยู่ในเมือง

^๑ หอวชิราวุฒ หมายเหตุตำรา หมู่ยุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำรา พิชัยสงครามว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

ก็เป็นได้ วิธีจะให้ได้ชัยชนะอย่างรวดเร็วที่สุดนั้นก็คือ การรวมกำลังเข้าตีเมืองนั้นให้แตกโดยเร็ว ตามตำราพิชัยสงครามได้กำหนดรูปแบบ วิธีการเข้าตีเมืองเป็นชั้น ๆ ดังต่อไปนี้คือ

การกำหนดการเข้าตีเมืองนั้น ประการแรกต้องส่งกองโจรหรือพวกสายลับเข้าไปในเมือง พวกนี้ต้องเป็นพวกที่มีความชำนาญในการเล็ดลอดและหลบหลีกเป็นพิเศษจากคนที่ได้เลือกสรรแล้ว ปกติกองกำลังส่วนนี้จะเล็ดลอดเข้าเมืองในตอนกลางคืน เพื่อลอบวางเพลิงให้เกิดการโกลาหลวุ่นวาย พวกเหล่าทหารข้าศึกจะขาดระเบียบวินัยและคุมไม่อยู่ วิธีการวางเพลิงจะวางครั้งละหลาย ๆ แห่ง เพื่อเพิ่มความวุ่นวายโกลาหล และเพื่ออาศัยช่วงเวลานั้นเล็ดลอดหลบหนีออกมา

ขณะที่ในเมืองกำลังสับสนวุ่นวายอยู่นั้น กองกำลังที่ล้อมเมืองอยู่ก็ต้องเตรียมการจัดทัพที่จะเข้าตีไว้ให้พร้อม เมื่อได้โอกาสก็ให้

...ยกเข้าตีเมืองได้ฤกษ์เข้ามีดเวลา ช้างม้ารีพลแน่นหนา เกสื่อนกลุ่มกันมา แลเหล่าแต่ล้วนคนดี บ้างแต่งร้านม้าโดยมี ชันโตทกรี ยาวให้คนต่ายขึ้นไป บ้างแต่งหอรบขี้ใจ ลากเอาปืนใหญ่ อิงให้เป่นกลนองเมือง วิจลย่อยยับทั้งเมือง เผาเมืองลูกเรือง ปืนใหญ่ยิงซ้ำเข้าไป เหลือพันทนามิไหว ย่อยยับบันไลย วิชาศม้วยคงคืน ปืนใหญ่น้ำไม้ธนูศิลป์ กัณฐศวกหัสดินทร์ เบียดเสียดขัดเยียดกันไป...^๑

ค) ลักษณะที่ทำให้มีชัย ๑๐ ประการ*

ตำราพิชัยสงครามได้กล่าวถึงลักษณะซึ่งจะทำให้ฝ่ายตนมีชัยชนะต่อฝ่ายข้าศึก นับว่าเป็นส่วนสำคัญที่แม่ทัพนายกองจำเป็นต้องศึกษาเอาไว้เพื่อปรับปรุงกองทัพของตน เพื่อเพิ่มขุมประสิทธิภาพในการรบ

^๑ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่พุทธศาสนศึกษาปีที่ ๑ เลขที่ ๔๘ ชื่อตำราพิชัยสงคราม คำฉันท์ว่าด้วยเกณฑ์พจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

* ในตำราพิชัยสงครามว่าไว้เพียงเจ็ดประการ เท่านั้น

ลักษณะที่จะทำให้กองทัพมิชัย ๑๐ ประการ ซึ่งมีลักษณะดังประการต่าง ๆ ต่อไปนี้
คือ

ประการที่หนึ่ง การเตรียมพร้อมในการตกแต่งสถานที่ของตนโดยให้เกิดความ
มั่นคง เพื่อให้ได้เปรียบข้าศึกที่จะเข้าโจมตี หรือตกแต่งสมรภูมินั้นให้ได้เปรียบในการใช้
โจมตีข้าศึก

ประการที่สอง การที่พวกโหรให้ฤกษ์ยามนาทิดูกตอง

ประการที่สาม เกิดจากช้าง ม้า กล้าหาญดี ซึ่งเกิดจากการฝึกฝนช้างม้านั้น

ประการที่สี่ เกิดจากฉีดยาพิษใส่ขี้ปัสสาวะ ข้าวปลาอาหาร เพราะสิ่งเหล่านี้เป็น
สิ่งสำคัญในทางขวัญและกำลังใจ สำหรับกองทัพจึงต้องจัดเตรียมการตั้งแต่ยามปกติ ทั้ง
การหาเพิ่ม เติมยามสงคราม

ประการที่ห้า เกิดจากการที่ไพร่พลเมือง หรือเหล่าทหารเกิดโรคภัยไข้เจ็บ
กองทัพจะต้องสมบุรณ์เต็มที่

ประการที่หก เกิดจากการที่ติดกลวิธีในการรบต่าง ๆ โดยใช้ล่อลวงข้าศึกให้
ได้ผลดี

ประการที่สุดท้าย เกิดจากการสามารถส่งคนเข้าไปปลุกلوبเผาเมืองของศัตรู
ได้ ซึ่งเป็นการส่งคนเข้าไปบ่อนทำลายในเขตหลังของศัตรูนั่นเอง

ง) ลักษณะการติดตามศึก

เมื่อมีผู้ชนะฝ่ายหนึ่งแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งคือ ผู้พ่ายแพ้ เป็นธรรมดาที่ฝ่ายแพ้
จะต้องหลบหนีภัยหนีฝ่ายชนะ เพื่อรักษากำลังใจของตนเองเท่าที่มีอยู่ และฝ่ายที่ชนะก็จะต้อง
ส่งกำลังออกติดตามตีกองกำลังของฝ่ายพ่ายแพ้ เพื่อทำลายกำลังใจข้าศึกและเป็นการระวัง
ป้องกันกำลังส่วนนั้นหวนกลับมาทำร้ายกำลังใจของตนได้อีก แต่ในการติดตามฝ่ายแพ้นั้น
การติดตามโดยเร่งด่วน หรือผสมผสานในบางครั้งอาจจะหลงกลเข้าไปติดกับข้าศึกก็ได้

ตำราพิชัยสงครามกล่าวว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำพราไชย "อย่าควร
ให้พระมหากษัตริย์ผู้มีชัยชำนะติดตาม เอาโดยจับพันทันตัวนั้น แลให้พิจารณาคิดอ่าน

ตกแต่งการจงครบ แล้วจึงค่อยไปตามซึ่งจะดี^๑ เพราะจะเสียก็ก็ได้

จ) ลักษณะที่จะทำให้ปราศ ๑๐ ประการ*

จากลักษณะที่ทำให้มีชัยชนะ ตำราพิไชยสงครามก็ยังกล่าวถึงการระวังสิ่งต่าง ๆ ที่จะทำไปสู่การพ่ายแพ้หรือการปราศ ลักษณะเหล่านี้บรรดาเหล่าผู้นำและขุนพลต้องตระหนักตลอดเวลา เพื่อป้องกันมิให้เกิดการผิดพลาดขึ้น

ลักษณะที่จะทำให้ปราศตามตำราพิไชยสงครามมีสิบประการดังต่อไปนี้คือ^๒

ประการที่หนึ่ง เหล่าบรรดาอำมาตย์เสนาบดีหมองใจ

ประการที่สอง เหล่าทหารหมองใจ

ประการที่สาม พระมหากษัตริย์และเสนาบดีขัดแย้งกัน มิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่สี่ บรรดาข้างม้ามิได้กล้า (อันเนื่องมาจากการขาดการฝึกซ้อม)

ประการที่ห้า เกิดการอดอยาก ข้าวยากหมากแพงในบ้านเมือง

ประการที่หก เกิดโรคระบาดในเมือง

ประการที่เจ็ด บรรดาไพร่พลหมองใจ มิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่แปด บรรดาเหล่าทหารมิได้กล้าหาญ

ประการที่เก้า เกิดจากโหรให้ฤกษ์ฆานาที่ผิดพลาด

ประการที่สิบ เกิดจากการนิยมฝังอาวุธรพ้อาคม

^๑ หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม ว่าด้วยประวิชัยกทัพและวิธีจัดทัพ

^๒ หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๗ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๔ ว่าด้วยโลกานุวัตรหน้าที่ของพระมหากษัตริย์

* ลักษณะปราศ ๑๐ ประการนี้อาจจะนำมาใส่ในตำราพิไชยสงครามในช่วงรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีการเขียนตำราพิไชยสงครามฉบับต่าง ๆ มากมาย ลักษณะปราศดังกล่าวเป็นเหตุการณ์ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะทางสังคม การเมืองและการทหารในสมัยอยุธยาตอนปลาย (โปรดดูบทที่ ๒ และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ต้องการจะให้เหตุการณ์เกิดขึ้นอีก จึงได้นำมาเขียนไว้ในตำราพิไชยสงคราม)

๑) ลักษณะการแก้ศึก

นอกจากจะมีลักษณะที่จะทำให้ปราศแล้ว ยังมีลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือการแก้ศึก ลักษณะนี้ถูกใช้เมื่อตกเป็นฝ่ายที่กำลังเสียเปรียบในสนามรบ ในลักษณะการแก้ศึกนั้นปฏิบัติได้โดยการ แต่งกองทัพหรือกองหนุนออกไปช่วย เหลือกองทัพที่กำลังเสียเปรียบ โดยการ "ให้ยกหมู่ล้นทัพไป อย่าเอาคนไร่ไปศึกแล"^๑ ตำราพิไชยสงครามได้เน้นถึงความพยายามที่จะต้องหัดเลือกทหารที่มีฝีมือไปแก้ศึก เพราะถ้ากองหนุนที่ส่งไปแก้ประกอบด้วยทหารชั้น เลวไม่มีฝีมือ การส่งกองหนุนออกไปแก้ศึกก็ไม่เป็นผลสำเร็จ อาจจะทำให้พ่ายแพ้ยับยั้งทั้งกองทัพที่กำลังเสียเปรียบและกองหนุนที่ส่งไปแก้ศึกนั้น

๒) ลักษณะการป้องกันการติดตามศึก

สำหรับฝ่ายแพ้แล้ว การหลีกเลี่ยงจากการทำลายล้างหรือการจับกุมจากฝ่ายตรงข้ามเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง การหลีกเลี่ยงจำเป็นจะต้องมีการป้องกันการติดตาม เพื่อระงับรักษากำลังของตนจนกว่าจะถึงที่ที่จะปลอดภัยสำหรับฝ่ายตน

ตามตำราพิไชยสงครามได้กำหนดถึงวิธีการป้องกันการติดตามศึก ถ้าหากเกิดการปราศต่อข้าศึก ในวิธีการที่จะต้องทำก็คือ ควบคุมบรรดาไพร่พลที่แตกตื่นให้อยู่ในความสงบ การที่จะทำให้ไพร่พลไม่แตกตื่นนั้น ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดกลศึกไว้สองประการคือ วารีเอคะ และกาละยุค

วารีเอคะ หมายถึงวิธีการปกป้องไพร่พล โดย "ให้ดูเพียงประจูดประมงลากปลาวางริมน้ำ อวนทั้งสองข้างไว้แล้ว แลซ้อนปลาเข้าในอวนตามสายน้ำอันไหลไปนั้นแล"^๒

^๑ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๒ ชื่อ ตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพจนถึงว่าด้วยตำรานาคประจำวัน

^๒ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ยุทธวิธี ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๔

การกระทำเช่นลักษณะประมงลากอวนนี้ หมายถึงการให้ไพร่พลที่ยังแข็งแรง สดชื่นและไม่
บอบช้ำ พยายามตีวงล้อมรอบบรรดาไพร่พลที่บาดเจ็บ บอบช้ำหรือแตกตื่น ด้วยการให้เดินทัพ
ไปเรื่อย ๆ โดยทหารที่ยังแข็งแรงสดชื่นทางด้านข้าง และทางด้านหลังเอาไว้

กาละยุค หมายถึงวิธีการป้องกันไพร่พล หลังจากปราศัย โดยมีลักษณะวิธีการ
เหมือนกับกลวาริเอคะ แต่มีลักษณะเพิ่มเติมเล็กน้อย คือ "ให้อำมาตยเสนาบดีซึ่งมิได้แตกนั้น
สืบทัดไปด้านอื่นไว้"^๑ โดยเป็นหน่วยระวังป้องกันข้าศึกทางด้านหลังเพิ่มเติมมากกว่า
กล วาริเอคะ นั้นเอง

ข) การให้อาณัติสัญญา (การสื่อสารในสนามรบ)

นอกจากการล้อมเมือง การเข้าตีเมืองและลักษณะการปฏิบัติอื่นดังที่กล่าว
มาแล้ว ตำราพิไชยสงคราม ยังมีเกร็ดย่อยสำหรับกองทัพในการรุก-รับ อีก สาระนั้นคือ
การให้อาณัติสัญญา สำหรับสงครามสมัยโบราณการให้อาณัติสัญญามี เสียงฆ้อง การตีธง
และการส่งสัญญาณจากอาวุธ (การส่งสัญญาณโดยเสียงฆ้องได้กล่าวมาแล้ว)

การให้สัญญาณในสนามรบที่สำคัญประการแรกก็คือ การยกธง หรือโบกธงใน
กองทัพสมัยโบราณ ยุทธปัจจัยที่สำคัญที่ขาดไม่ได้ชนิดหนึ่งก็คือ ธงรบซึ่งอยู่นอกเหนือจากธง
ประจำหมู่ ประจำกอง ธงรบ ทำหน้าที่ ยกหรือโบกให้สัญญาณในการเคลื่อนพลโจมตี หรือ
การถอย

ธงทีกมีอยู่ ๓ ชนิดคือ

๑. ธงชายเดี่ยวอยู่กับ เหล่าพลรบ
๒. ธงสามชายอยู่บนหลังม้า
๓. ธงห้าชายอยู่บนหลังช้าง

^๑ เรื่องเดียวกัน

* ดูเพิ่มเติมที่, หน้า ๔๔.

ธงศึกแต่ละชนิดก็ใช้บังคับบัญชาเหล่าทหารในสังกัดของตน โดยแต่ละธงก็มี
อาณัติสัญญาณดังต่อไปนี้คือ

...ยกธงชายเดี่ยวสำคัญ เร่งพลผูกปืนไฟ ขึ้นรบศึกตามขบวน ยกธง
สามชายบนหลังม้าซ้ายขวา ให้ขึ้นรบศึก ถ้าจะเร่งพลม้าซ้ายให้ยกธงไปทาง
ซ้าย ถ้าจะเร่งม้าขวาให้ยกไปขวา ถ้าเร่งทั้งซ้ายทั้งขวา ให้ยกไปตรงกลาง
ยกธงห้าชายบนหลังช้าง เร่งช้างม้าซ้ายขวาให้ขึ้นรบศึก ถ้าเร่งช้างซ้าย
ให้ยกไปซ้าย ถ้าเร่งช้างขวา ให้ยกไปขวา ถ้าเร่งทั้งสองข้างให้ยกไป
ตรงกลาง...

นอกจากจะมีธงศึกสำหรับให้อาณัติสัญญาณแก่พลรบแล้ว ในบางครั้งที่ทำกรรบ
จะต้องทำการเร่งพลบางชนิดเข้าโจมตี เครื่องมือในการเร่งพลก็คือ "กลองไชโยไล่หลัง
ช้างตัวหนึ่งเร่งตีพลไป จะเร่งพลหมู่ใด ให้ยกธงสำคัญสิ่งนั้นตามข้างกลองไป"^๒

การให้อาณัติสัญญาณตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการให้สัญญาณในขณะที่เข้าทำ
การรบ มีการให้อาณัติสัญญาณอีกลักษณะหนึ่งก็คือ การให้สัญญาณก่อนการรบ หรือเมื่อเจอ
กองทัพข้าศึก เครื่องมือที่ใช้ให้สัญญาณก็คือ หอก โดยมีพลหอกสอดแนมออกไปข้างหน้า
ของกองทัพใหญ่ กองสอดแนมล่วงหน้านั้นคือ "กองสามหอก"

ลักษณะของกองสามหอกนั้นคือ การจัดทหารออกเป็นสามกอง กองละสามคน
เดินล่วงหน้าทัพใหญ่ไปก่อนเพื่อสอดแนม มีระยะห่างระหว่างกองพอประมาณ และห่าง
จากทัพใหญ่แค่พอมองเห็นตัว เวลาเดินในยามปกติไม่พบเห็นข้าศึกให้เดินเอาใบหอกชี้ขึ้น

หออชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๒๐๓
ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๒ ว่าด้วยกลปล้นเอาเมืองจนถึงว่าด้วยธงสัญญาณ

^๒ หออชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธวิธี ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อตำรา
พิไชยสงคราม เล่ม ๔

ถ้าเกิดเห็นกองทัพข้าศึก จะต้องให้สัญญาณโดยลักษณะดังนี้คือ^๑

- ๑) ถ้าเห็นข้าศึกตั้งทัพอยู่และมีจำนวนน้อย ให้ปักหอกลงดินแล้วยืนอยู่กับที่
- ๒) ถ้าพบข้าศึกตั้งทัพอยู่และเป็นทัพใหญ่ ให้แกว่งหอกรอบตัวแล้วปักหอกลงดินแล้วยืนอยู่กับที่
- ๓) ถ้าพบกองทัพข้าศึกซึ่งเป็นทัพเปล่า* ให้เอาหอกขึ้นมาที่กองทัพตน แล้วปักหอกลงดินแล้วยืนอยู่กับที่
- ๔) ถ้าพบกองทัพข้าศึกมุ่งมาทางกองทัพของตน แต่มีกำลังน้อย ให้เอาหอกแกว่งรอบตัวแล้วจึงเดินเข้ามา เก้าก้าว
- ๕) ถ้าพบข้าศึกมีกำลังน้อยและถอยทัพเมื่อเห็นกองทัพของตน ให้แบกหอกวิ่งเดินออกไปสิบก้าว
- ๖) ถ้าพบกองทัพใหญ่และกำลังถอย ให้เอาหอกนั้นแกว่งรอบตัว แล้วจึงแบกหอกวิ่งเดินออกไปสิบก้าว
- ๗) ถ้าพบศึกสามกอง ให้ทำลักษณะอาศัทธิสัญญาณทั้งสามกอง (กองสามหอก) ถ้าพบศึกสองกองให้ทำแค่สองกอง ถ้าพบศึกกองเดียวให้ทำแต่กองเดียว

เมื่อกองสามหอกให้สัญญาณแล้ว จึงเป็นหน้าที่ของธงไชยแต่ละเหล่าที่จะให้สัญญาณแก่เหล่าทหารของตน ส่วนกองสามหอกนั้นให้หนีเอาตัวรอดจากข้าศึกทันที

๔. การสิ้นสุดการยุทธ

สงครามแต่ละครั้งจะต้องมีการสิ้นสุด ซึ่งจะต้องมีฝ่ายแพ้และฝ่ายชนะ หรือไม่มีฝ่ายใดชนะ แต่สงครามจะต้องเลิกเพราะความสูญเสียอย่างหนักของทั้งสองฝ่าย

^๑ หนังสือศิลาไชยสงคราม รวมทั้งเล่มสมุดไทย, หน้า ๔๗.

* เขียนตามตำราศิลาไชยสงคราม ผู้เขียนไม่ทราบความหมายว่าเป็นทัพประเภทใด

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากการสิ้นสุดการยุทธ ซึ่งมีทั้งฝ่ายที่ชนะและฝ่ายแพ้ จะต้องปฏิบัติ คือ การริบทรัพย์จับเชลย อันเป็นการรุกรอนกำลังมิให้ข้าศึกฟื้นตัวขึ้นมา และเพิ่มเติม กำลังฝ่ายชนะทั้งทางด้านกำลังคน อาวุธและกำลังทรัพย์ จึงเกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์และ ยุทธวิธีอีกด้านหนึ่งด้วย นอกจากนั้นยังมีการ เลิกทัพและการปูนบำเหน็จรางวัลสำหรับ ทหารหาญทั้งหลาย ซึ่งมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก) การริบทรัพย์จับเชลย

เมื่อตีเมืองเข้าศึกได้แล้ว กฎเกณฑ์ในการทำสงครามสมัยโบราณนั้น จะต้องมีการริบทรัพย์จับเชลย เพื่อส่งกลับบ้านเมืองของตน ซึ่งอาจจะเพื่อชดเชย กำลังทรัพย์หรือกำลังคนที่จะสูญเสียไปในคราวศึกครั้งนั้นก็ได้ หรืออาจจะ เป็นริสยของ มนุษย์ผู้ชนะซึ่งจะต้องประสังค์ทรัพย์ลินของผู้แพ้ก็ได้ แต่ประการสำคัญก็คือ กวาดต้อน เชลยศึกกลับคืนสู่บ้านเมืองของตน หรือการริบทรัพย์จับเชลยนั้น ตำราพิไชยสงคราม มีกฎเกณฑ์การปฏิบัติดังต่อไปนี้คือ

การริบทรัพย์เมื่อตีเมืองเข้าศึกแตกนั้น ทรัพย์สมบัติในเมืองที่ตีได้ แบ่งออกเป็น สองชนิดคือ ทรัพย์ของหลวงกับทรัพย์ของราษฎร

ทรัพย์ของหลวงได้แก่ เครื่องภูพานย สร้อยมงกุฎสังวาลย์ ของในท้องพระคลัง รวมทั้งอาวุธ ปืนใหญ่น้อยทั้งหลาย เมื่อยึดได้ทหารจะถือครองว่าเป็นของตนเองมิได้ ทรัพย์เหล่านี้จะต้องเป็นของหลวง ห้ามนำไปครอบครองเป็นสมบัติส่วนตัว^๑

ส่วนทรัพย์ราษฎรนั้นได้แก่ ทรัพย์สมบัติแก้วแหวนเงินทอง ที่เป็นของพลเมือง พวกเหล่าทหารมีสิทธิ์ที่จะปล้นหรือยึดเป็นของตนเองได้โดยมิต้องส่งเข้าหลวง

การจับเชลยก็มีกฎเกณฑ์เช่นกัน โดยกำหนดให้ "ถ้าแลได้ตัวเชลย ถ้าผู้ชาย ไซ้ให้ถือตัวต่อตัว แลไว้เชือกแต่ทอถึงปลายคา ถ้าผู้หญิง ๓ คน ผู้ถือคนหนึ่งก็ตีมิเป็นใด"^๒

^๑ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ยุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำรา พิไชยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

^๒ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๗ ชื่อตำรา พิไชยสงคราม เล่ม ๓ ว่าด้วยแผนที่ตั้งกระบวนทัพจนถึงว่าด้วยศรีเมือง อายุเมือง

เมื่อจะควบคุมเขลยกลับเมือง ในระยะการเดินช่วงแรก ๔๐๐ เส้น ให้รีบเดิน เพื่อป้องกันเหตุร้ายต่าง ๆ ถ้าเกิน ๑๐๐๐ เส้นไปแล้ว จะเดินทางคุมเขลยไปช้า ๆ ก็ได้ แต่ต้องเอาเขลยเดินอยู่หน้าขุนพล ถ้ามีข้าศึกติดตามจะต้องให้เขลยอยู่หน้า ให้งอง ๑๐๐๐ คุมหลังเขลย เหล่าช้าง ม้าและพลหอกจะต้องคุมเขลยเอาไว้อย่างดี^๑

ข) การเลิกทัพ (ถอนทัพ) ๔ ประการ

การทำสงครามฝ่ายที่เป็นฝ่ายรุก รุกเข้าสู่ดินแดนของอีกฝ่ายหนึ่งก็เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งชัยชนะแก่ฝ่ายตน แต่ในที่สุดก็จำเป็นจะต้องถอนทัพกลับสู่บ้านเมือง การถอนทัพอาจจะมีสาเหตุที่สำคัญ ๆ หลายประการ นอกจากการถอนทัพกลับเมื่อได้ชัยชนะแล้ว ตำราพิไชยสงคราม ยังได้จำแนกถึงสาเหตุและวิธีการถอนทัพลักษณะต่าง ๆ อีกหลายประการ

ตามตำราพิไชยสงครามบอกถึงสาเหตุของการเลิกทัพหรือถอนทัพเอาไว้สี่ประการ คือ

- ... เหตุว่าศึกนั้นยกไปช้านานแล้ว แลศึกนั้นแก่ประการหนึ่ง
- เหตุขาดอาหารประการหนึ่ง
- เหตุช้างม้าไร้พลป่วยประการหนึ่ง
- เหตุกำลังไร้พลน้อยลงประการหนึ่ง^๒...

เมื่อเกิดสาเหตุสี่ประการนี้แล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่แม่ทัพจะต้องถอนทัพกลับสู่บ้านเมือง ในกรณีที่กำลังข้างตนเองมีน้อย จำเป็นจะต้องถอนทัพ จะต้องมีการผูกกลในการถอนทัพ กลศึกในการถอนทัพมีสี่ประการคือ ยกทัพหะ ทัพรุกหะ ปาการะคะ และมัดกับประพะ ทั้งสี่ประการมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หอวชิรญาณ หมวดตำรา หมู่ยุทธวิธีตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อตำราพิไชยสงคราม เล่ม ๕

ลักษณะชักสีหัตตะ หมายถึงการถอนทัพโดยให้ผ่อนช้าง ม้า รั้งพล ที่เจ็บป่วย
ทั้งปางนั้นออกเดินทางไปก่อน แล้วจัดทำรูปหุ่นถือศาสตราวุธ ถึงเวลากลางคืนให้เอารูป
หุ่นขึ้นไปปักไว้ บนหอระอบค่าย ในยามนั้นอย่าให้ส่งเสียงอันดังเป็นอันขาด แล้วจุดไฟ
รายเพลิงเอาไว้รอบค่าย "ครั้นตักแต่งสำเร็จแล้วให้นายกนั้นรีบไปนำก่อน แล้วจึงให้
อำมาตย์เสนาบดีทหารอาสา ช้างม้ารั้งพลทั้งปางป้อมหลังไปตามโดยรวดเร็ว"^๑

ลักษณะสัตหัตตะ หมายถึงการถอนทัพโดย "ให้เป่าปี่อึงกลองแตรสังข์ยิงปืน
ใหญ่แลเป็นนกลับ โห่ร้องทำอำนาคกริ่งเกรง จึงให้นายกพลเร่งยกรีบไปนำก่อน แล้วจึง
ให้เสนาบดีอำมาตย์หมู่ทหาร อาษาช้างม้ารั้งพลทั้งปางป้อมหลังไปตามรวดเร็วกลับทัพคืน
มาเกิด"^๒

ลักษณะปากการะคะ หมายถึงการถอนทัพโดย "ให้บัวรุ่งค่ายคูซึ่งประกักหังทั้งนั้น
ซ่อมแปลงขึ้นจงบริบูรณ์แล้ว จงให้เป่าปี่ตีกลองแตรสังข์ จงกึกก้องกริ่งเกรง จึงให้
นายยกพลค่อยสละลาศลานำนำไปก่อน จึงให้อำมาตย์เสนาบดีทแกล้วทหารรั้งพลช้างม้า
ทั้งปาง ป้อมหลังไปตามโดยสราศลาศกลับคืนมาโดยผาสุก"^๓

ลักษณะมัตกับประพะ หมายถึงการถอนทัพโดย "ให้เอายาพิษใส่ลงในน้ำ
ซึ่งเขาจะอาศรัย แลให้ไข่น้ำแลขุดหลุมดักไม้ปักไว้ ณ ทางซึ่งเขาจะมาตามจงมิดชิด
แล้วให้นายกพลเร่งรีบไปนำก่อน แล้วให้ทหารอาษาอันองอาจ แลช้างม้ารั้งพลทั้งปางนั้น
ป้อมหลังมาโดยเร็วนั้นแล"^๔

^๑ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ยุทธวิธี ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อศิโย-
สงคราม เล่ม ๕.

^๒ หอวชิราวุธ หมวดตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๕๗ ชื่อตำราศิโยสงคราม
เล่ม ๕ ว่าด้วยโลกานุวัตรหน้าที่ของพระมหากษัตริย์

^๓ เรื่องเดียวกัน
^๔ เรื่องเดียวกัน

ค) การปูนบำเหน็จรางวัล

ในการดำเนินการสงครามก่อนที่จะถึงซึ่งชัยชนะ เหล่าไพร่พลของกองทัพนั้น จะต้องได้รับความเหน็ดเหนื่อยและอดอยากอย่างสาหัส เมื่อมีการเสียสละดังกล่าว จำเป็นจะต้องได้รับสิ่งตอบแทนจากผลการปฏิบัติของตนเป็นการชดเชย สิ่งตอบแทนนั้นคือ บำเหน็จรางวัล การจะได้รางวัลนี้จะได้รับเมื่อกลับมาสู่บ้านเมืองของตนเองแล้ว

เมื่อคุมกองทัพกลับถึงบ้านเมืองของตนแล้ว การที่กองทัพกลับมาจะมีการปูนบำเหน็จรางวัลจากองค์พระมหากษัตริย์ รางวัลเหล่านั้นพระราชทานให้เพื่อตอบแทนความยากลำบากของทหาร และต้องการผูกมัดและ เทอดทูนองค์พระมหากษัตริย์ผู้นำทัพ รางวัลเหล่านี้จะมีทั้งทรัพย์สินสมบัติและยศฐาบรรดาศักดิ์ การได้รางวัลเหล่านี้ก็เนื่องจาก ตัวพระมหากษัตริย์ "สมบรมราชปรารภนาปฏิพัทธเสนาหา จะเลี้ยงให้ล้ำสรรพสัน"^๑

สำหรับการปูนบำเหน็จรางวัลนั้น มีการเลื่อนยศฐาบรรดาศักดิ์ "ถึงนาหมื่นแสน พัน พระราชรางวัล ย่อมเจียดกระเป๋าทอง กองหน้ากองหลังปีกป้อง กระจอมครอบทอง ได้โดยอันดับกันไป"^๒

ตำราพิชัยสงครามนอกจากจะประกอบด้วยสาระสำคัญ ๓ ส่วน อันได้แก่พลังอำนาจกำลังรบไม่มีตัวตน ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดยังมีสาระ ซึ่งไม่สามารถจัดแบ่งเนื้อหาสาระเข้าอยู่ในส่วนทั้งสามนั้นได้ สาระดังที่กล่าวนี้ ผู้เขียนถือเป็น "ส่วนแทรก" ที่ปรากฏในตำราพิชัยสงคราม อันได้แก่เรื่องของ ลักษณะการเกิดศึก ๑๓ ประการ และลักษณะการตกแต่งบำรุงศึก (บำรุงกองทัพ) ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^๑ หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ตำรายุทธศาสตร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิชัยสงคราม เล่ม ๑ ว่าด้วยเกณฑ์ทัพจนถึงว่าด้วยกลศึก ๒๑ กล

^๒ หอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่ยุทธศาสตร์รัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๑๒ ชื่อตำราพิชัยสงคราม ว่าด้วยกลศึกต่าง ๆ ไม่บริบูรณ์

ลักษณะการเกิดศึก ๑๓ ประการ

เป็นที่น่าสังเกตว่าตำราพิไชยสงครามบางฉบับมีสาระที่นอกเหนือไปจากเรื่อง
ของยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีและอำนาจกำลังรบที่ไม่มีตัวตน สาระในส่วนนี้มักจะถูกรวมเข้าไว้
ในส่วนท้ายของเรื่อง ยุทธวิธีและในการนำสาระส่วนนี้มาเสนอในวิทยานิพนธ์นี้ จะขอ
นำสาระส่วนที่ว่าด้วยเรื่องลักษณะการเกิดศึก ๑๓ ประการ มาเสนอเป็นส่วนแทรกต่อจาก
สาระส่วนยุทธวิธีเช่นกัน

ลักษณะการเกิดศึกตามตำราพิไชยสงครามมีเหตุปัจจัยทั้งสิ้น ๑๓ ประการคือ^๑

ประการหนึ่ง ซึ่งแดนซึ่ง เปนเขตรขันธเสมา

ประการหนึ่ง ด้วยเหตุทรัพยากรสมบัติ

ประการหนึ่ง เหตุด้วยช้างม้า

ประการหนึ่ง เหตุด้วยสตรีภาพ

ประการหนึ่ง เหตุด้วยผู้ยุยง

ประการหนึ่ง เหตุด้วยเสียความสัจ

ประการหนึ่ง เหตุด้วยอุปทูต ราชทูต เจริงใจให้ขาดเหลือ ทางพระราชไมตรี

ประการหนึ่ง ด้วยเหตุฆ่าฟันฟันฝ่าย พระมหากษัตริย์ข้างหนึ่ง

ประการหนึ่ง ด้วยข่มเหงลูกคาวาณิช

ประการหนึ่ง ด้วยเหตุผู้คนช้างม้าน้อย

ประการหนึ่ง ด้วยเหตุราษฎรบ้านเมืองเสีย แลไปยังทูลระสอ

ประการหนึ่ง ด้วยเหตุโอบอ้อมเอาสตรีท่านไว้ แลพระมหากษัตริย์ยอมทำศึก

ข้อควรพิจารณาประการแรกคือ เหตุใดตำราพิไชยสงครามจึงบรรจุสาระที่ว่า
ด้วยเรื่องลักษณะการเกิดศึกไว้ด้วย ทั้งนี้เป็นที่ได้ว่าสาระดังกล่าวเป็นประโยชน์ทั้งในค่าน

^๑ ทอวชิรญาณ หมวกตำรา หมู่มยุทธวิธีตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๒๑๗ ชื่อ
พิไชยสงคราม เล่ม ๔

การหาเหตุก่อสงครามและหลีกเลี่ยงสงคราม สารในส่วนนี้เป็นส่วนที่ประมวลขึ้นจาก ประสบการณ์ ทางปฏิบัติของนักการทหารสืบต่อมาหลายชั่วบุคคล เพราะปรากฏสาระ ส่วนนี้ไม่มีในศิลาจารึกสงครามอินทูปุราณ แต่มีลักษณะสอดคล้องกับเหตุการณ์ ในพงศาวดาร ไทยและชนตึกชาวต่างชาติ จะสังเกตได้ว่า จากสภาพการสงครามระหว่างไทยกับ ต่างประเทศแต่ละครั้ง มักจะมีเหตุปัจจัยที่ประกอบกันหลายเหตุ มากกว่าจะเป็นเพราะ สาเหตุใดสาเหตุเดียวโดยตรง

ลักษณะตักแตงบำรุงศึก (บำรุงกองทัพ)

ในยามสงคราม แม้ว่าจะมีกองทัพมีกำลังพลจำนวนมากในการยุทธ บางครั้ง ก็อาจจะพ่ายแพ้ได้ มูลเหตุมาจากการที่แม่ทัพมิได้จัดการบำรุงขวัญ กำลังใจ หรือวางแผน ระเบียบการบริหารกองทัพให้เข้มแข็งอย่างเต็มที่ ตำราพิไชยสงครามได้เสนอวิธีการ บำรุงกองทัพในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลทำให้กองทัพนั้นมีพลังเหนือศัตรู

ลักษณะตักแตงบำรุงศึกหรือบำรุงกองทัพตามตำราพิไชยสงครามมีหกประการ*

มีรายละเอียดเรียงตามลำดับดังต่อไปนี้คือ

ลักษณะนอกศึก หมายถึงการที่ "ทัพเรายกไปแล้วรู้ว่าท่านยกมาใช้เทียบพล เราไปตั้ง ณ ริมเขากัศิ ริมปากัศิ ภูมิสถานแห่งใดกัศิ ให้ห้ามเสียงข้างมาผู้คนปืนใหญ่น้อย ระวังเสียงฆ้องกลองจงสงบนั้นแล"^๑

ลักษณะปลุกศึก หมายถึงการที่ "ไพร่พลเหนื่อยหล้าหอบหิวแลค้ำนิงบุตรภรรยาแล เกลือกจะบังเกิดความขลาดกลัวจะหนีศึก แลให้นายพลให้กินอยู่เลี้ยงดูจงรอบคอบ เอาน้ำใจ

หาวชิรญาณ หมวดตำรา หมุดำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม ว่าด้วยประวัติยกทัพและวิธีจัดทัพ

* อันที่จริงมีทั้งหมด เจ็ดประการ ประการแรกคือลักษณะ เสกศึก ผู้เขียนได้นำ ไปเขียนไว้ในไสยศาสตร์เพื่อป้องกันกองทัพ, หน้า ๔๖.

ให้โห่ร้องประโคมดุริยศิลป์อย่างแตรสังข์ และเป็นใหญ่หน่อย ชีข้างม้า เล่นเพลงหอก คาบธนูให้ขึ้นสำราญใจไพร่พลทั้งปวงนั้นแล"^๑

ลักษณะให้กำสังข์ หมายถึงการที่ดำเนินศึกมาช้านาน จะเลิกทัพก็มีได้ จะทำการรุกต่อไปก็มีได้ จะต้อง "ให้มือนคนซึ่งป่วยไข้ส่งมาแต่ทัพศึก แล้วจึงให้แต่งข้างม้า กระสุนดินประสิวแลรี้พลส่งเพิ่มไปเล่า ให้แต่งค่ายคูล้อมจงรอบคอบมั่นคงแล้ว ให้พระราชทานรางวัลเลี้ยงดูกินอยู่กันปลุกใจไพร่พล ทหารให้กล้าหาญมีกำสังข์"^๒

ลักษณะยังศึกให้กล้า หมายถึงการปฏิบัติต่อเหล่าทหารหาญ แม้ "ยังไม่ได้รบพุ่งกัน ให้กระทำทำนองก่อน พระราชรางวัลแก่พลทหารทั้งปวงแล้ว ให้โสมนาศการด้วยถ้อยคำอันไพเราะ แม้นได้ทรัพย์สิ่งของมามากน้อยเท่าใด อย่าให้ฉวยชิงตรวจตราเอง มาตราว่าศึกเราแตกก็อย่าให้ซึ่งโกรธเอาโทษแก่แม่ทัพแม่กอง ให้โอบอ้อมน้ำใจด้วยถ้อยคำอันดี"^๓

ลักษณะระงับศึก หมายถึงการที่กองทัพเรายกทัพเข้าไปในดินแดนของศัตรู ให้ตั้งเป็นค่ายใหญ่ให้โห่ร้องเป็นผู้หาฤกษ์ยามาดีและทิศชัยเป็นมงคลในการตั้งค่ายนั้น และบำรุงเลี้ยงดูไพร่พลให้เข้มหนาสำราญ อย่าให้อุดอยากขาดอาหาร "แล้วให้ประหยัดห้ามปรามไพร่พล อย่าให้เข้าศึกรู้เหตุผลประการใด ๆ แลครั้นถึงกันดาร์ที่ผจญแลที่รบพุ่งใช้ อย่าให้ไพร่พลทั้งปวงรู้จักการซึ่งศึกอ่าน ให้แต่แม่ทัพนายกองรู้ แล้วอย่าให้ตีฆ้องกลองหึ่งล่ำภาลึบไปมา"^๔

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หอวชิราวุธ หมวดคำราชา หนุมตำรายุทธศาสตร์ เลขที่ ๔๔ ชื่อตำราพิไชยสงคราม ว่าด้วยประริดยกทัพและวิธีจัดทัพ

^๓ เรื่องเดียวกัน

^๔ เรื่องเดียวกัน

ลักษณะซุก หมายถึงกองทัพ "เมื่อเข้าใกล้ถึงที่ผจญ ให้ถืออ่านตบแต่งขบวนศึก
ยี่สิบเอ็ดประการ ซึ่งกล่าวมาแล้วนั้นให้ครบก่อน จึงให้ยกทัพดำเนินไปดูจากรสสีลา
นั้นแล"

ถึงแม้ส่วนแทรกนี้บางส่วนจะไม่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์และยุทธวิธีโดยตรง
แต่ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผู้เขียนหรือผู้คัดลอกยังเห็นเป็นส่วนสำคัญที่ไม่อาจตัดไปได้ อย่างเช่น
ลักษณะการเกิดศึกสิบสามประการ ซึ่งเป็นทั้งข้อพึงระวังและข้อสังเกตในการที่จะหลีกเลี่ยง
หรือป้องกันมิให้เกิดสงคราม ขณะเดียวกันก็มีความสำคัญเพียงพอที่จะเป็นเหตุให้ก่อ
สงครามขึ้นได้ จึงเป็นได้ทั้งการศึกและการสร้างศึก

ส่วนในเรื่องของลักษณะตบแต่งบารุงศึก (บารุงกองทัพ) นั้น มีความสำคัญต่อ
ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีไม่น้อย โดยเฉพาะในเรื่องการสร้างขวัญและกำลังใจของทหาร
ที่อยู่ในกองทัพ ผู้เขียนมิได้จัดเอาไว้ในส่วนยุทธศาสตร์และยุทธวิธีก็เพราะเป็นเรื่อง
ที่คาบเกี่ยวทั้งทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธี

จากการศึกษาคำราชาธิบายสงคราม จะเห็นถึงรายละเอียดของการทำสงคราม
ในลักษณะต่าง ๆ ตั้งแต่การเตรียมตัวที่จะเข้าสู่สงครามและวิธีการทำสงคราม แต่สาระ
เหล่านี้เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในตำรา จะมีก็แต่เพียงบางอย่างที่นำไปประยุกต์ใช้ในทาง
ปฏิบัติ โดยใช้เป็นพื้นฐานทางความคิดของผู้ที่ทำการศึกษาคำราชาธิบายสงคราม แต่บางอย่าง
ก็ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ หรือการปฏิบัติบางอย่างก็ได้ถูกนำมาจากคำราชาธิบายสงคราม
ทุกสิ่งทุกอย่างนี้จะต้องขึ้นอยู่กับความคิดสนใจของผู้ที่จะปฏิบัติว่า จะนำส่วนใดมาใช้ปฏิบัติ
หรือดัดแปลงเพื่อที่จะเกิดประโยชน์ต่อตนเองมากที่สุด

คำราชาธิบายสงครามที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้น เป็นภาคทฤษฎีซึ่งเป็นหลักเกณฑ์
ทางการทหารที่ฝ่ายไทยใช้ในการทำสงครามกับพม่า ยังให้ภาพประวัติศาสตร์ไม่สมบูรณ์
เพียงพอ จึงต้องศึกษาสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ควบคู่ไปด้วย บทนี้จึงเป็น
เพียงการวางพื้นฐานเพื่อที่จะนำไปสู่บทภาคปฏิบัติ ซึ่งเป็นบทต่อไป เพื่อให้เกิดการอธิบาย

ซึ่งกันและกัน ผู้เขียนจึงนำมาเสนอทั้งส่วนทฤษฎีที่เป็นโครงสร้างและภาคปฏิบัติที่ปรากฏ
ในหลักฐานอื่นอย่างเช่น พงศาวดาร เป็นอาทิ

ในบทต่อไปจะนำเสนอให้เห็นถึงพุทธศาสตร์และพุทธวิธีในสมัยอยุธยา โดยจะชี้
ให้เห็นถึงข้อผิดพลาดทางพุทธศาสตร์และพุทธวิธีในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นสำคัญ ซึ่ง
ต่อมาจะได้รับการแก้ไขในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ศูนย์วิทย์ทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย